بۆ نەگیـرایەوە باوەشی. هەرکە سروشت سەرەڕای ئەو بۆمبارانە دەسی کرد بە نرکەو ناڵەو چەخماخە، دایکی بێ دەرەتان بە پەلە دوانەکەی تریشی دایە پێش خۆی و نەیوێرا لەوە زیاتر لە ژوورەوە ئۆقرە بگرێ، گورج ڕاپەڕی و ڕای کردە دەرەوە.

لە دەرەوە دەسی کـرد بە بانگ کـردن و هـاوار هاوار، مـەردانە سـەلەی پوورە ئامین و مـەلاژن گورج ڕاپەڕین و بە دەمیەوە هاتن، یەکێکیان «بەهێ» کچی و ئەویتـریـان «ئاشنا»ی کـوڕیان لە دەست فـڕان و بە پەلە پەل و ئەللا ئەللا و ناوی خوا ڕۆیشتن، مەجەش هات «ڕۆشنا»ی لە دەس بفڕێنێ بیباتە لای خۆی تاکو ئاگاداری بێ و ژیری بکا، هەرچەندە کردی و کۆشای خاوەر دڵی نەهات بیــداتێ، تا مــەجـە هەوڵی زیاتر بدایە بۆ ڕاپسکاننی و لێی نزیک بوایەوە، زیاتر مناڵەی ئەنووسان بە سەر دڵیەوە و دوور ئەکەوتەوە.

ئەڵێ چی؟ ئەمــەش هەسـتی دایک و باوک بەرامــبـەر بە مناڵ ، چونکە پارچەیەکن لە دڵ و لەتێکن لە جگەر، تروسکەی شــادی و فــریشـتــەی ڕووناکین.

لەم هەراو بگرەدا خاوەر سەری لێ تێکچوو بوو، تاوێک ڕایئەکردە ژوورەوە مناڵەکەی پاڵ ئەخـست و دایئـەپۆشی تـاکـو خـەوی لێ بکەوێ، دەمـێکیش هەڵێـئـەسـانەوە دڵی نەئەهات بە تەنهـا لە ژوورەوە بەجێ بێـڵێ، لەگـەڵ خـۆی ئەیفڕانەوە دەرەوە لە کاتێکا کە خۆی ئەهاتە هەیوانەکە بزانێ ئاسمانی ئاڵۆزاو نیازی چییە و ئەیەوێ چی بکا، لەپڕ نرکە و ناڵەی ئاسمان ڕاپێچی ژوورەوەی ئەکردەوە. ئیتر بەم جۆرە هەر دەروو ژووری بوو، کەللەشی وەکو گومەز لە تاو ناڵـە ناڵ دەنگی ئەدایەوە! «ڕۆشنا»ش لە تەقــو هۆڕی تەرزە و نرکـە و ناڵە و ئاگـرو برووسکەی یەک لە سـەریەکی هەور تا ئەهات زۆرتر ئەیقـیـژان و زیاتر دەنگی لێ هەڵئـەبڕی. تا لە پڕێکا وە بۆ مـاوەیەکی زۆر کـەم تەرزە لەسـەر و گـوێ کـوتانەوەی گـۆیژە و لە شـان و مل شـێـلانی سـولەیمانی کـەوت، ناڵەو برووسکەی هەوریش لە هەڕەشەو گـوڕەشـەی خۆیان کـەوتن. خـاوەر کـە لەوە پێش ڕەنگی زەرد بووبوو لەترسـاو خــوێن لە دەم و چاویا نەمـا بـوو، هەمــوو گیانی وەک شەقشەقەی مناڵ ئەلەرزی، بەگیرسانەوەی تەرزەو کڕبوونی ناڵەو کوژانەوەی چەخماخە کەمێک هۆشی هاتەوە بەرو ڕووی ڕوون بوەوە، بگرە وای

١- دێڕێکە لە هەڵبەستە بەرزەکەی ماموستا کامەران کە بە هۆی کارەساتی لافاوەکەوە وتبووی.
٢-ئەم «فـیکرە» لێرەدا لە هەڵبـەسـتە بەنرخەکەی مامۆستـا «نووری وەشتی»یەوە وەرگیـراوە «ناڵەی لێ قەوماو».

لێ هات دڵیشی هێز پەیاکاتەوە، بۆیە چووەوە ژوورەوە، کۆرپەکەی دیسانەوە پاڵ خستەوەو دایپۆشیەوە. ئیتر بە «ڕۆشنا»وە خەریک ماو ئاگای لە هێزی ڕاستەقینەی لەشکری دوژمنی ئاسمانی بڕا کە لە گۆیژەوە بە تەوژم و تاو هات و خۆی دا بەسەر سولەیمانیدا! کاتێ خاوەر بەخۆی زانی لێشاوی بارانی ناو شاریش وەک لە کونەی سەر بەرەو خوار بڕژێتە خوارێ، بەتاوێک حەوشەکەی پڕ کرد. کە ئەمەی دی هەستا هاتە دەرەوە بزانێ هەر گۆیژەیە بۆ سولەیمانی ئەگری دوای بومبابارانی تەرزە؟. یاخود ئاسمانەو دوای تەرزە بە باران شارە دەم بە پێکەنینە ڕوو خۆشەکەی هێناوەتە لەرزە!.

کە گەیشتە دەرەوە دیی: کە حەوشەکەیان بە تەواوەتی پڕ بووە لە ئاوو لە هیچ لایەکیشەوە لە بەری ناڕوا. ترسەکەی لێ نیشتەوە، بگرە سەرتاپا لەشی نیشتە سەر مووچڕکەو دانەچۆقێ پێ کەوت و ئەژنۆکانی لە ترسانا ئەلەرزین و خێرا خێرا لە یەکیان ئەداو لەبەر خۆیەوە ئەیوت: ئای بەدبەخت خۆم، کلۆڵ خۆم. بۆیە بەپەلە ڕای کردەوە ژوورەوە مناڵەکەی لە جێگا دەرهێنایەوە و هاتەوە دەرێ بۆ هەیوانەکە. لەوێشەوە کە سەیری کرد: دیی وا مەلاژن و سەلەو مەجەو پوورە ئامین هەموو پەیژەیان داناوە لە حەوشەوەو ڕاست ملیان ناوە بۆ سەربان و دوو مناڵەکەی ئەویشیان پێیە بۆ ئەوەی خۆیان ڕزگار کەن. بارانی ناو شاریش تا ئەهات توندی ئەکرد. ئاوی ناو حەوشەکەش پەرەی ئەسەندو بەرز ئەبووەوە تاوای لێ هات گەیشتە قولەپێ.. نزیک ئەژنۆ. ئافرەتەکانی سەرەوە خێرا خێرا هاواریان ئەکردە خاوەر کە ئەویش لە پەیژەکەوە سەرکەوێتە سەربان خۆی دەربازکاو لە خوارەوە نەمێنێتەوە.

کات دوای خەوتنان بوو، شاری شڵەقاوی کەڵبە لێ دراویش دوای دەم گواستنەوەی نەهەنگ لە قەپاڵ لێ گرتن ئەویش بۆ خۆی کڕ بوو بووەوە، بەڵام بۆنی خوێن لە هەموو لایەک ئەهات، هێزی ڕۆشنکەرەوە کوژابووەوە، تەل هەندێکی پچڕا بوو، هەندێکی ئاڵۆزا بوو، دار تەل بەم لاو بەولادا خوار بوو بوو نەوە. بەکورتی، شار بەرگێکی ڕەشی پۆشیبوو؛ بەرگی ماتەم و پرسە، کش ومات بوو بوو وەک خۆڵی مردی بەسەرا بێژرابێتەوە!.

ئەگەر دەنگێکیش بهاتایە ئەوە لالانەوەی لێ قەوماو و سۆزی بەکوڵی جگەر سووتاو و ناڵەی جەرگ هەڵقرچاو بوو؛ ناڵەیەکی گەرم و بەکوڵ کە لە دەروونێکی بە کڵپەو برژاوەوە بێتە دەرێ، لە دەروونی باوک و برا مردوو، ڕۆڵە خنکاو و مناڵ ورگ دڕاو!. ئەو ماڵەش مردن باڵی ڕەشی بەسەرا نەکێشابوو، هێزی شەڕ بەزمێکی تری هەر تیا گێڕا بوو؛ سا، یا لایەکی لە

خانوەکە بردبوو، یا ناو ماڵی هەموو لە قوڕ هەڵکێشا بوو. ئەوەشی بە بێ ئارەق دەرچوو بوو لە هەموو کەس شێواوترو غەمگین تر بوو!. غەمگین بوو بۆ دۆست و ناسیاوو دراوسێ، بۆ نیشتمانە کاولە شێواوەکەی!. بۆیە رۆڵەی دڵسۆزو کوڕگەلی جگەر سۆزو لاوانی بەهێزو بازوو لە لایەک، دایک و باوک و ژن و مێرد و خوشک و براو خزم و خوێش لە لایەکی ترەوە هەریەکە بە شوێن لاشەی ساردەوە بوو و تەزیو خوێن تیا مەیوو، بە دوای جەستەی گەرم و گوڕا ئەگەڕان. لەولاتریشەوە پیاوی قەیرەی لە دارۆغاو دەرمانکەر و بە هاناوە چوو و پزیشک و موچەخۆرانی تر هاتوچۆیان بوو بەو تاریک و لێلی شەوە بەناو شارا ئەگەڕان بە دوای لێ قەوماوا، بە شوێن لاشەی مردوا. هەر یەکێکیش بوو لەمانە کە جار جار دەنگی هەڵئەبڕی و هاواری ئەکرد پڕ بەدەم:

«ئەیوت ئەوی ماڵ وێرانە + روو بکاتە خەستەخانە!» (١)

ئەمانە هەرچی کیان بدیایە لە تەرم و لاشەی مردوو، لە ئافرەت و پیاوی لە هۆش خۆچوو، لە منالی خنکاو و لاشەی خانوو بە سەرا روخاو..لە..هەموویان خڕ ئەکردنەوەو ئەیانبردن بۆ نەخۆشخانە.

جا ئەوەی کەسێکی دیار نەبوایە دوای ئەو هەموو گەڕان و پشکنینە ئەبوایە راست ملی رێگای سەرەوە بگرێ بەرەو ژوور بۆ نەخوشخانە لەوێ بەناو لاشەی خەرمانکراوا(٢) بگەڕێ کەسەکەی خۆی بناسێتەوەو بەشین و شەپۆڕ هەڵیگرێ بچێ مشووری گوڕهەڵکەن و شاردنەوەی بخوا. ئیتر بەراستی وێنەی ئەم دیمەنە ماتەمینە، ئەم باری بێ هیواییە و ئەم شەپۆلی سام و خامۆشییە دەمێک بوو نەبینرا بوو.

....).

رۆژی هەینی «١٨/ ١٠/١٩٥٧»لافاوێکی ترسێنەر کارەساتێکی بە سامی لە ناو شاری سولەیمانیدا گێڕا. «جمال عبدالقادر بابان» ئەو کارەساتەی لە پەردەیەکی وەکوو چیرۆکیدا لە ساڵی «١٩٥٨» پیشاندا.

نەتەوە زۆر بێ یاکەم، چەرخەکەی پێشکەوتو بێ یا پاشکەوتوبێ هەموو جۆرە کارەساتێکی لە هەموو وەختێکا تیا روو ئەدا. ئەمێنێتەوە سەر ئەوە کە خاوەن هەستێک، وە یا خاوەن خامەیەک ئەو بیرەوەریانە بکا بە یادگارێک و هەڵیبگرێ بۆ پاشەرۆژ. شێوەی گەردوونەی مێژوو لە هەموو دەورێکا ئەوە بووە کە: ئەو دەم بۆ ئەو زار بۆ ئەو زاری گێڕاوەتەوە، پاشان لەو زارگێڕانەوە کەوتۆتە سەر کاغەز و هەڵگیراوە. ئەمە

لە کاتێکا کە قەڵەم بە دەستێک هەبوو بێت و ئەو بەسەرهاتانەی تۆمار کردبێت، ئەگەر خۆ نەشبووبێ بەسەرهاتەکان لە بیر چوونەتەوەو ناوو نیشانێکیان نەماوە!.

جێگاو شوێنی ناو شاری سولەیمانی بە هۆی سەرەولێژی و پاڵدانی بەکێوێکەوە-کە پێی ئەڵێن گۆیژە-و هەر لە تەنشتی ئەم گۆیژەیەوە قەدپاڵەکانی «ئەزمڕ»و «قەیوان» ئیشێکی وایان کردووە کە گەلێ جار ئەو شارە تووشی کارەساتی لافاو ببێ. لافاوی ساڵی «١٩٥٧» لە هەموو جارەکانی پێشوو بە سامتر و بە زیانتر بووە. نووسەران و خاوەن قەڵەمەکانی ئەو سەردەمە لە گۆڤارو ڕۆژنامەو کتێبی تایبەتیدا بە هەموو جۆر ئەم کارەساتە بە سامەیان بە هۆنراوو بە پەخشان بۆ یادگارێکی پاشەڕۆژ هێشتۆتەوە. خاوەنی ئەم پەخشانەی ئێمە یەکێک بووە لەوانە.

ئەم پەخشانە-کە نموونەیەکە لە تێکڕای پەخشانەکەی- لە ناوەرۆک و ڕوخساردا دوو شت بە ئێمە پیشان ئەدا؛ لە ناوەرۆکا دیمەنێکی بەسام لە پەردەی چیرۆک و ڕۆمانێکا ئەگێڕێتەوە-کە ئەمەی ئێرە وێنەیەکە لە وێنەکانی- کە لە دەروونی هەموو کەسێکەوە کسپەیەک پەیدا ئەبێ، ماتەم ڕوو ئەکاتە پەردەی دڵ، تنۆکی فرمێسک بە سەر گۆنادا ئەڕژێتە خوارەوە، دەرگای مەینەت بۆ ئەو ڕۆژەی ئەو شارەو بۆ گەلێ لە خێزانی ئەو شارە ئەکەوێتە سەر گازی پشت، لافاوی مەرگ قەڵەمبازی خۆی ئەدا بۆ گیاندار و بۆ بێ گیان، بۆ جوانان و بۆ پیران، بۆ کۆرپەی کۆشی دایک و بۆ دایکی بەستەزمان!. ئەمانە هەموو لەم ڕۆمانە ترسێنەرەدا ئەکەوێتە بەر چاومان، بێجگە لە سۆزە ڕاستەقینەکەی دایک بەرامبەر بە جگەرگۆشەکەی.

لە ڕوخسارا بە شێوەیەکی جوان هاتۆتە ناوەوە؛ کوردییەکی بێ گرێ و قورتە، قسە جوان ئەگێڕێتەوە بەو جۆرە شێوەکە پەیدا بووە، ئازار لە وشەکانا- جگە لە ناوەرۆکەکەی - نابینرێ، گێڕانەوەی بابەت لە قاڵبی وشەکانا هیچ خۆ عەزیەتدانێکی تێدا نییە. نموونەیەکە بۆ پەخشانی ئەو ڕۆژە کە کارەساتێکی بەسام بگێڕێتەوە. هەر پەخشانێک لە هەر ڕۆژێکا بۆ هەر بابەتێک شەقڵێکی هەیە، ئەم پەخشانە نموونە شەقڵی ئەو ڕۆژەیە بۆ ئەو جۆرە کارەساتە بەسامە. ئەم پەخشانە دەنگی زەنگی کاروان لە ناوەرۆک و ڕوخساریا دەنگ ئەداتەوە. زڵەی زایەڵەی دوکانچەی دەماخ، ئەیداتەوە دڵ ئەکا ئاخ و داخ!. ئەمەو ئەبێ ئەوەش بزانین هەر کەسە شێوەیەکی هەیە لە نووسینا، دوور نییە ئەگەر تۆ ئەم کارەساتە بگێڕیتەوە، چەشەی تۆ ڕازی نەبێ بە هەندێ گوزارشت لەم پەخشانەدا، وەیا لە

دروستکردنی هەندێ رستەو گوزارشتیا.

***

«مامۆستا نجم الدین مەلا» لە ژمارە «١٣٨٦»ی رۆژنامەی «ژین»ی ساڵی «١٩٥٨» پەخشانێکمان لە ژێر ناوی «نەورۆز و نەورۆز»دا بۆ دروست ئەکاو ئەڵێ:

(نەورۆز: چوار هەزار ساڵ پێش میلاد لە رەگەزی کورد «کەیومورس» ناوێک دەرکەوت کە دامەزرێنەری دەولەی «کەیانی»بوو. مێژوونووسەکان بە «ئادەم»ی دائەنێن. «کەیومورس»کە لە دوو وشە پێک هاتووە «کەی» و «مورس»، کەی بەزمانی پەهلەوی واتە: گەورە، توانا. «مورس» واتە: «مەرد» کە هەردوو وشەکە واتە: مەردی گەورە. ئێستاش کوردەکان بۆ رێزگرتنی پیاو لە جیاتی وشەی «کەی» کاک، یان «کا» بەکار دێنن، وەکوو «کاک ئەحمەد»، «کاعەلی»، کا مەخوول. وە بۆ ژنیش «کەی بانوو» بەکار دێنن، واتە «خانمی گەورە». کەیومورس لەگەڵ «ئەهرەمەن» لە چیاکانی «رەواندز» کەوتە جەنگەوە، لە شکرەکەی دابەش کردبوو، هەر بەشێکی لە ناوچەیێکدا، دانا بوو، چونکە لەو سەردەمەدا هۆی دەنگ گەیاندن - تەلگفراف و تەلەفۆن- نەبوو. لە پێشەوە راسپاردی بۆ لەشکرەکەی کرد کە هەرکاتێ زاڵ بوو بە سەر ئەهرەمەندو کوشتی، لە هەر چوار لاوە لە سەر لووتکەی چیا بڵندەکان ئاگر بکاتەوە کەنیشانەی ئەوەبێ لەشکرەکەی بۆ لای خۆی بگەرێتەوە. ئەمجا کە «کەیومورس» زاڵ بوو بە سەر ئەهرەمەنداو کوشتی لە هەموو لایێکەوە لە سەر چیاکان ئاگر کرایەوە، لە شکرەکەی بۆ لای خۆی گەرایەوە. ئێستاش لە دێهاتەکانی کوردستان بۆ نیشانەی جەژن بە ئاگرکردنەوە لە سەر چیاکان یەکتر ئاگادار ئەکەن. وە تا ئەم چەندانەیش لە گوندی «گڵە زەردە»ی لای خۆمان کە مانگی یەک شەوەی جەژنیان بدیایە لە سەر چیاکە ئاگریان ئەکردەوە، لە سلیمانی و چواردەوری ئەکرا بە جەژن.

بێنەوە سەر باسی کەیومورس: ئەو رۆژەی کە ئەهرەمەن کوژرا «١٥» رۆژ پێش نەورۆزی ئێستا بوو، کەیومورس بۆ ئەوەی لە دەست دوژمنێکی وەکوو ئەهرەمەن، وە تەرو تووشی زستان رزگار بوو، فەرمانی کرد «٩»رۆژ بکرێ بە جەژن وە زەماوەندێکی خۆش بەرپا بکرێ، وە ئەو جەژنەیان ناو نا «جەژنی نەورۆز» وە هەموو ساڵێک دووبارە ئەکرایەوە.

ئەمێنێتە سەر «زەردەشت» کە گەلێ «تورەهات - خەرافات»ی بە دەمەوە هەڵبەستراوە!. بە قسەی مێژوو نووسەکان «زەردەشت» کە بە کوردی ئاڤێستا،

واتە باوکی دڵسۆز. بە سوریانی ئیبراهیم، وە بە عەرەبی «اب رحیم»ە، کە هەرسێ واتەکە یەک ئەگرێتەوە، پێغەمبەری خوا بووە، بە هۆی «روح القدس»ەوە پەڕاوی ئاسمانی «زەند ئاڤێستا»ی بە زمانی کوردی بۆ هاتووە کە بە عەرەبی «صحف ابراهیم»ی پێی ئەڵێن. ئێستایش زەند ئاڤێستا کە لە پێستی چوار پێیان نووسراوەتەوە لە هەورامان ماوە، بەڵام دەست بێگانەی نادەن. لە سەرێکی تریشەوە خوا لە قورئانی پیرۆز، سوورەتی «ئال عمران» ئایەتی «٦٦» مین دا فەرموویەتی: «ماكان ابراهيم يهوديا ولا نصرانيا ولكن كان حنيفا مسلما وماكان من المشركين» واتە: ئیبراهیم جوولەکە وە لە رەگەزی سامی نەبووە، وە «نصرانی» واتە: خەڵکی شاری «ناصرە» نەبووە – کە شارێکە لە فەلەستین، عیسای تیا هاتۆتە دنیاوە، تەنانەت ئیبراهیم خوا پەرست و موسوڵمان بووە، لەوانە نەبووە کە هاوکار بۆ خوا پەیدا بکا.

ئاگری زەردەشت-یش کە بەناوبانگە ئەو ئاگرە بوو کە لە ناوچەی «زاخۆ» بۆ لەناوبردن و سووتاندنی زەردەشت حوکمدارێکی کورد «نەمرود» هەڵگیرسان وە بە ئایەتی «قلنا يا نار» زەردەشت رزگار بوو، وە ئێستاش شوێنی ئاگرەکە ماوە. بۆ ئەمە ئەم شیعرەی حافزی شیرازیش دیسان بەڵگەیەکە ئەڵێ:

بباغ تازه كن آيين دين زردشتى

كنون كه لاله بر افروخت آتش نمرود!

لەم شیعرەدا وشەی «لالە» وە «ئاتش» بە ئەبجەد ئەکاتە «٧٦٧»ی هجری کە حافز لەو ساڵەدا وتوویەتی. واتە هەر چەندە لەمەوپێش ئایینی زەردەشتیان واز لێ هێناوە بەڵام تۆ بە چاو پێ کەوتنی باغ و گوڵاڵە سوورکە ئەو ئایینە تازە بکەرەوە، چونکە لالە کە گوڵاڵە سوورکەیەو بە سروشت سوورە، ئاگری زەردەشت پیشان ئەدا، وە زەردەشتیش کە خرایە ئاگرەکەوە، ئاگرەکەی بۆ بوو بە گوڵزار، گوڵاڵە سوورکەیش لە تیشکی ئەو ئاگرە سوور هەڵگەڕاوە!.

ئەمجا بۆ بیرخستنەوەی ئەو زۆرداریییەی کە نەمرود لە یەکەم رۆژی بەهاردا لە زەردەشتی کرد هەموو ساڵێک لەو رۆژەدا ئاگر ئەکرێتەوە.

٢- «نەورۆز» چوار سەد ساڵێک دوای «کەیومورس» «زوحاک» ناوێک لە «ئورشلیم»ەوە بەلەشکرێکی زوربەوە رووی کردە کوردستان، پەرستنگا- معبدی مار پەرستنی بنچینە ناو دوو ماری گەورەی کرد بە «پەرستە- معبود» وە دەستی کرد بە زۆرداری، کوردەکانیش ماوەیەکی زۆر لە چیاکانا خۆیان قایم کرد، ملکەچییان بۆ زوحاک نەکرد، تا «کاوە»ی ئاسنگەر بە دزیەوە ژێر

دەستەیەکی زۆری کۆکردەوە، یەکەم رۆژی بەهار سەر لە بەیانی دای بەسەر زوحاک دا بەو چەکوشەی کە کاری پێ ئەکرد سەری زوحاکی پان کردەوە وە چەرمەکەی بەرۆکی کرد بە ئالا، ئەو ئالایە ناونرا «درەفشی کاویان»، هەر ئەو رۆژە کورد «فەرەیدوون»ی کوڕی «ئاپتین» کرا بە پادشا، ئیتر لە هەموو لایێکەوە بۆ نیشانەی جەژن ئاگر هەڵایساو کرا بە چراخان).

ئەم دەقە دیسان جۆرە نموونەیەکی ترە لە بابەتێکی ترەوە لە پەخشانەکانی دوو تۆی سالانی «١٩٤٠-١٩٥٠». ئەمەوێ بێجگە لە شی کردنەوەی ئەسڵی پەخشانەکە قسەیەک لە خاوەنی دەقەکەوە بکەم:

خاوەنی ئەم پەخشانە خۆی ناوی «ماموستا نجم الدین مەلا»ی بۆ خۆی داناوە، لە، سالانی ١٩٣٠ بە دواوە بە تەواوی لە شاری سولەیمانی جێگیر بوو بوو، بێ خانەمان لە دوکانێکا-کە کردبووی بە شوێنی ستاری شەوو رۆژی خۆی -ریشەی داکوتا بوو، هەم بە رۆژ لەو شوێنەدا نەخوێندەوارانی فێری خوێندن ئەکرد، هەم بە شەو کاروانسەرای شەو بە رۆژکردنەوەی بوو تیایا، وە ناویشی نابوو «کەشتی نووح». لە سالّی «١٩٣٤» بە دواوە خزمەتێکی زۆری کرد بە زمانی کوردی، بە تایبەتی دیوانە کوردییەکانی ئەنووسیەوە، ئەگەڕا لە هەر شوێنێک یادگارێکی کورد ببوایە، بە نووسینەوە یادداشتی ئەکرد. خۆی سەربەخۆ دنیایەکی تایبەتی بوو، نووسەرێکی بەردەوامی بێ جیرەی رۆژنامەی «ژین» بوو، لەو رۆژنامەیەدا گەلێ شتی بلاوکردۆتەوە، تا لە «١٩٦٢/٥/٥» پێ زانرا لە دوکانەکەیدا «کەشتی نووح» و لە سەر جادەی سابوونکەران بوو لە سولەیمانی، بەبێ کەس و تەنیایی کۆچی مالاوایی لە دوکان سەراکەی و نووسین و ئەدەب کرد و هەموو دنیایەکی بەجێ هێشت.

ئەم پەخشانە ناوەرۆکێکی هەیەو روخسارێک، ناوەرۆکەکەی قسە لە نەورۆزو لە داهاتنی نەورۆزەوە ئەکا، باسی ئەو ئەفسانانە ئەکا کە دەربارەی نەورۆزەوە وتراون. قوولایی مێژوو قووڵە، داستانی رابوردوان و داهاتنی «واری» پێشینان زۆرن، هەر عادەتێک کە داهاتووەو پەیدا بووە لە سەردەمەکانی پێشوودا ئەبێ ئێمە لە سەر ئەو بڕوایە بین کە بە گەلێ چەرخی دوای خۆیان کەوتوونەتە سەر کاغەزو تۆمار کروان. ئەوی کە دەربارەی ئەو کارەساتە زار بە زار گێڕاویانەتەوە ئەوەیان خستۆتە سەر کاغەزو هێشتوویانەتەوە.

عادەتێکی وەکوو نەورۆز ئەفسانەیەکی زۆری لە بارەدا وتراوە، شایەتێک بە

دەستەوە نییە کە ئەوانە راستن و لەگەڵ واقعدا یەک ئەگرنەوە. ئەوەندە هەیە ئەم نەورۆزە بەرانبەر بە کوردەواری، من لە سەر ئەو باوەڕەم کە: کوێستانی و ساردو گەرمای وڵاتەکە هێناویەتە ناوەوە. خاوەنی ئەم پەخشانە ئەفسانەکانی دەربارەی نەورۆز کۆکردۆتەوەو خستوویەتە بەر دەستی ئێمە، ئایا ئەمانە لەگەڵ راستی و واقعدا یەک ئەگرنەوە یا ناگرنەوە- یەکێکیان منم - دوو دڵم تیایا، ناتوانم ئەو حوکمە بدەم بە سەر شتێکا کە کەوتۆتە گەرووی گۆڕستانی مێژووەوە، بەڵکوو باوەڕی تەنهام لەسەر ئەوەیە: لەو وڵاتانەدا کە پابەندی نەورۆزن، زستان و بەهاری وڵاتەکە هێناویەتە ناوەوە.

ئەمجا روخسارەکەی؛ ئەم پەخشانە پەخشانی ئاخروئۆخری ساڵانی «١٩٤٠-١٩٥٠»یە، لەبابەتێکی مێژووی تێکلاو بە بابەتی خۆیا عیبارەتەکەی ناڕەوا نییە، چۆن دڵی خاوەن پەخشان ویستوویە بەو جۆرە رێختی عیبارەتەکەی دارشتووە؛ ساکارە، نەزۆر بەرزە، نە زۆر نزمە، پەخشانێکی مام ناوجێ ئەو سەردەمەیە، لەگەڵ ئەمەشا پەخشانی لە قاڵبی پەخشانا دروست کردووە، سەرەنجامی لێکداوەتەوە، چەشەی خاوەن پەخشان لەگەڵ پەخشانەکەدا جووت بووە. گێڕانەوەی کارەساتی مێژوو زانیارییەکی سەربەخۆ، بێجگە لە مەرجەکانی تری ئەبێ سادەو رەوان بێ، ئەم پەخشانە نزیکە لەو تەحرە، بۆیەش وایە چونکە خاوەنەکەی تا ئەندازەیەک ئەو چەشەیەی هەبووە. مەبەستی ئێمەش لەم شوێنەدا هەر روخسارەکەیە، ناوەرۆک بە رێیی خۆیەوە، با ئەو لەگەڵ ئەفسانەدا هەر دەست بدەنە یەخەی یەک!!.

***

«ساجد ئاوارە» لە ژمارە «١٢»ی ساڵی یەکی گۆڤاری «هیوا»-١٩٥٨-لەژێر ناوی «هونەری نەمرمان ئەوێت» پەخشانێکی بەم جۆرەی خوارەوەمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

(ئەگەر مێژوو نووسەکان بیانەوێت نەتەوەیەک بخەنە سەر پەڕەی مێژوو وە بۆ ئەوەی پلەی سەرکەوتنی رەوشت و خوو و نەریت و ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری ئەو گەلە بە رێکوپێکی و بێ کەم و کووڕی و پێوەنان، لە سەرچاوەیەکی خاوێن و تەواوەوە دەربهێنن، دەست بە لێکۆڵینەوەی دەستکردی هونەرمەندەکانی ئەو گەلە ئەکەن و ئەیکەن بە بەڵگەو سەرچاوەی لێکۆڵینەوەیان، چونکە هونەر-ئایا ئەدەب بێ و یا پەیکەر تاشین و وێنەگری و سازو ئاواز دانان و چۆنیەتی دروستکردنی خانوو بەرەیان و تەرزی جل و بەرگ لەبەر کردنیان- ئاوێنەیەکە لە هەموو ناوچەیەکی بەرزو نزمی و کەم و کووری

ئەو گـەلە دەر ئەخـات. جـا ئەگـەر هاتوو هونەرێک لەم هونەرانە لە سـەر بناغـەیەکی ڕەمەکی و ساکار دامەزرابێت، وا پەڕەی مێژووی ئەو گەلە ئەخاتە پشت گوێ، وە یا بە نەتەوەیەکی ناکام و ساویلکە ناوی ئەبات، چونکە ئەگەر هاتو هونەرێک لە سەر بناغەو دەزگایەکی پتەو و بەهێز دروست نەکرابێ، وەیا بە تەرزێکی سوودبەخش و بەکەڵک نەدرابێتە قەڵەم، بێ گومان ئەو هونەرە تا رادەیەک ئەمێنێتەوەو لە ئەنجاما کز ئەبێ و ئەمرێت!..

نەتەوەی ئێـمەش لە بەرەبەیانی مێـژوو وە هەتا ئێسـتـە هیچ کارێکی ئەوتۆی نەکردووە کـە بێ هونەرمـەندو هونەر مـابێـتەوە، بەڵکوو کـارەساتی سـیاسی و ئابووری و دەستـدرێژی سـتـەمکاری و دابەشکراویمان بوەتە کـۆسـپێکی گەورەو نـایەڵێ هەنگـاوێک بنێین بۆ پێـــشـــەوە لە هیـچ نـاوچەیەکی کـــەوە، وە ئەو هونەرەش کە ماومانە لە باوک و باپیرەوە بۆمان ماوەتەوە. جا هەندێکی ساکار و ڕەمەکییە خەریکی لە ناوچوونە و بەشی فەرامۆشییە!. وە هەندێکی تریشی لە سـەربناغـەیەکی پتـەو و بـەنرخ دامـەزراوەو لـە لاپـەڕەی مـێژوودا جـێی خـۆی کـردۆتەوەو سـەری ئێـمـەی پێ بەرز بوەتەوەو شـانـازی پێـوە ئەکـەین و بووە بە بەڵگە بە دەسـتـمـانەوەو ئەوی بڵێ: کـورد مـافی ژیانی سـەربەخـۆی نـیـیـە نەتەوەیەکی ساویلکەو ناکامە، بەڵگە، وەک کوتەک ئەماڵین بە تەپڵی سەریا تا مێشکی لە خەودا بچڵەکێ و لە راستی ئێمە چاو هەڵبێنێ و تێ بگا، جا ئەو کاتە پێی ئەڵێن «هونەرمان نەمرەو نامرین». بەڵام ئایا ئەبێ ئێمە شانازی هەر بەو هونەرە بۆ بەجێ مـاوەمـان بکەین و بەس؟. نەء.. پێـویسـتـە ئێمەیش لەو قۆناغەوە دەست پێ بکەین کە نەوەی پێش ئێمە گەیشتبوونێ و بەرزتری بکەینەوەو شتی تازەی دەستکردی خۆمـانیشی بخـەینە سەر، کـە لە بیـرو باوەڕێکی تازەی کـەڵکدار کـە لە سـەر تەرزێکی زانسـتی تەواوا دەرهێنرابێت و بەرو بوومـێکی ئەو تۆی لیی وەرگـیـرێ کـە بگونجێ لەگـەڵ شارستانیەتی ئەو سەدەیەدا کە تیایا ئەژین. بێ گومان ئەبێ ئەمەش لە سەر دەزگـایەکی بەهێـزترو بناغـەیەکی پتەوتر لە هی - باوک و باپیـرمـان-، وە لە بیرێکی قووڵترو فراوانترو ڕەوانتر لە هی ئەوان دروستکرابێ، بۆ ئەوەی نەوەی پاش ئێـمـە نرخ و بەرهەمی پڕ لە سـوودی لێی وەربگرن و ئەوانیش بەرزترو پتـرتری بکەن لە سـەر دەزگـایەکی بە هێـزتر لە هی ئێـمـە. ئەمـەش سروشـتی دەسـتووری گۆڕانە-تطور-. وا نەبێ کاروانی پێشکەوتنی شـارسـتـانیـەتیـمـان دوا ئەکـەوێت و بەرەو لە یادکـراو ئەچین و لە لاپەڕەی مـێـژوودا بێ ناو ئەمێنینەوە، وەک نەبووین.

کەواتە پێویستە لە سەرشانی ئەو هونەرمەندانەی کە وا زۆر بە پێشەییەوە - اهتمام- دەستیان داوەتە هونەرەکانیان بەنیازی خزمەت و بەرز کردنەوەی گەل و گەشە پێ دانی -(نەک بۆ ناوو نەتۆرەو خۆ دەرخستن)- کە بەرهەمی هونەرەکەیان بە تەرزێکی راست و رەوان لە سەر بناغەی زانستی کەڵک بەخشی و پڕ مانا بهێننە کایەوە.. کە دوا رۆژ کەڵکی لێ وەربگرێت و ببێت بە کۆڵەکەی بەرز بوونی وڵاتەکەمان.

وە ئەوانەی بە ناوی هونەرەوە نیازی ناپاکی بەرامبەر بە هونەرمەندانی دڵسۆزی وڵات دەر ئەبڕن و ئەیانەوێت گێرەشێوێنی و دووبەرەکی و ئاژاوەو ناکۆکی بخەنە سەر رێگای کاروان، بێ گومان ئینسانێکی لێ نەهاتوو، وە دوژمنی هەرە گەورەی گەلن، چونکی «هونەر» بۆ خزمەت و پێشکەوتنی گەلە، نەک بۆ ئارەزوو دەربڕین، ئەم جۆرە کەسانە هەر چەندە لە ماوەیەکی کەما دەست خاڵیەتی و دەم هیلاکییان بۆ ئەمێنێتەوە، بەڵام کۆسپێکی هەرە گەورەن بۆ دواخستنی کاروانی پێشکەوتنی گەلەکەیان، پێویستە ریسواو قەدەغە بکرێن و نەهێڵدرێ لە سنوور لا بدەن و ببن بە ئەندامێکی -طفیلی- ناو کۆمەڵ. وە هونەرمەندی راست و نیشتمان پەروەر ئەوەی لە سەر بناغەیەکی خاوێن و بەجێ هونەر دائەنێ بۆ خزمەتی گەل نەک بۆ خۆدەرخستن، بێ گومان سەرچاوەی پێشکەوتن و ناوی لە سەر پەڕەی مێژوو ئەنووسرێت و ئەندامەکانی نەتەوەکەی بە شانازییەوە تا دێرزەمان ناوی بە چاکە ئەبەن. جا ئەوەی جەرگی بۆ گەلی دواکەوتوی سووتاوەو ئەیەوێت رەنج دەری و شەونخوونی تاڵ و ترشی بۆ بچەژێت بەرەو رێگایەکی راست و ئاسۆیەکی رۆشنی بەرێت و لە شەوەزەنگی نەزانین و هەژرای و نەخۆشی رزگاری کات، ئەبێ «هونەرێکی نەمری» بۆ بهێنێتە کایەوە، تا شان بەشانی کاروانی پێشکەوتن بڕوات و بێگانە بڵێن: «کورد نەمردووەو خاوەن هونەری نەمرە»).

پەندێکی پێشینانی کوردی هەیە ئەڵێ: «رۆژان، رۆژی لە دوایە» ئەم پەندە هەر چەندە بۆ کارەساتی بە سام و ترسێنەری سۆزی ئەوترێ، بەڵام ئەتوانین بیبڕین بە سەر ئەوەشا کە: هەر رۆژە شتێک دێتە پێشەوە لە رۆژەکەی پێشووتریا ئەو شتە نەبووە. ئەم جۆرە گوزارشتە کە لە ناوەرۆکی ئەم پەخشانەدا هەیە چەشنە بیرو باوەڕێکە کە تا ئەو رۆژە کەمتر کەوتبووە بەردەست و دەمی خوێندەواران و گوێگران. ئەم بیرە نرخی هەیە کە ئەڵێ: ئەگەر هونەرێک لە سەر بناغەیەکی بتەو دانەمەزرابێت، ئەنجامەکەی پووکانەوەیە. دوور نییە ئەم بیرە ئاوێنەی دڵی ئەو کوڕ، وەیا ناوچەیە بێت کە خاوەن پەخشانی تێدا بووە،

بەڵام خاوەن دەق بیرەکەی خستە ناو چوارچێوەی پەخشانەوەو پیشانی ئێمەی دا.

دیارە ئەو رۆژە قسەوباس لەم جۆرە شتانەوە لە ئارادا هەبووە، بۆیە خاوەن دەق ئەم دەقەی دانا. کە وابوو دەقەکە مێژوویێکیش بوو بۆ پەیدابوونی بیرەکە لەو رۆژەدا. هەر کەسە لە گۆشەی کۆڕێکەوە دانیشتووە و لەبەرخۆیەوە لێوێکی هەڵقرچاندووە لەو کەسانە کە خاوەنی هونەرو هونەرمەند بوون، خاوەن پەخشانیش ئەڵێ: وەنەبێ هەرکە ریشی سوور بوو هەمزاغە بێ؛ وەنەبێ هەرکە داوای هونەرمەندی بکا، هونەرەکەی پڕ بە پڕی داواکەی بێت، بەڵکوو هونەر ئەوەیە کە لە سەر بناغەیەکی بتەوبێ، ئەوی لە سەر ئەو بناغەیە دامەزرا ئەمێنێتەوە، ئەوەی وانەبوو ئەپووکێتەوە. پێشینەکانی ئێمە شتیان کرد، ئەوەی بەکەڵک بوو مایەوە بۆ ئێمە، ئەوەشی کە لاواز بوو وشک بوو. ئێمەش لای سەروی بناغەکەی ئەوان بکەین بە تەختی بناغە بۆ هونەرەکانمان و بەجێ بێڵێن بۆ نەتەوەی پاش خۆمان. ئەوەندە هەیە ئەبێ ئەوەی ئێمە بتەوتر بێ، چونکە بناغەکەی ئەوانمان بۆ ماوەتەوەو دووەمیش ئەبێ لەگەڵ زانستی و شارستانێتی ئێستەدا قوڵ بکەن بە قوڵی یەکا. جا لە بەر ئەم رووناکییەدا ئەوانەی کە لێو لە هونەرمەندانی راستەقینە هەڵئەقرچێنن بێ گومان لە گێرەشێوێنی بەولاوە هیچ نیازێکی تریان نییە و لە پاش ماوەیەکی کەم بە دەستی خاڵی ئەمێننەوە.

ناوەرۆکی ئەم دەقە هەم مێژووی تۆزی لە قسەوباسی دیواخانەکانی ئەو رۆژەیە، هەم، دەربڕینی بیرێکی نوێ هەر ئەو رۆژەیە، هەم پێشەنگێکیشە بۆ ئەو کەسانە کە ئەیانەوێ بە راستی و دروستی خزمەتی گەل و نیشتمانی خۆیان بکەن لە رێگای هونەرو ئەدەبەوە.

لە روخساریشا ئاوێنەیەکی بێ گەردە بۆ دروستکردن و هێنانە ناوەوەی پەخشانێکی ساکاری بێ گرێ و قۆرت. توانیویە نیازەکەی بە پوختی لە وشەکانا جێی بکاتەوە، وشە خرمەی بێ لەگەڵ گوزارەدا، ئەم سەرو ئەو سەری مەرامەکە یەک بگرنەوە، دەنگی وشەی زبرو نازک جیا بکرێتەوە. لە نووسینا هەرکەسە چەشەیەکی هەیە، بەڵام ئەگەر هاتو روخساری ئەو نووسینە ناوەرۆکەکەی پڕکردەوە، ئیتر چەشەی من و تۆ ئەگەرگلەش بکا، گلەکەی بە هیچ دەرئەچێ، خنجەری دەبان زاخاو بدرێتەوە یا نەدرێتەوە دەر ئەکەوێ. من قسە لە دەقێکەوە بکەم، یا نەکەم مێژووی پاشەرۆژ کۆزەرو گەنمی سوور لە یەک جیا ئەکاتەوە.

***

«احمد خواجه» لە گۆڤاری «هیوا»ی ژمارە «٤»ی ساڵی «١» -١٩٥٧- لە ژێر ناوی «کاک جەلال-ی یەک ماڵە»دا پەخشانێکمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

(بیست ساڵ لەمەوپێش لە دێی «داریکەلی» مام رۆستەم -رۆستەم هەتیو- هەبوو، ئەم پیرەمێردە تەمەنی لە سەد ساڵ رابوردبوو، پیرێکی قسەخۆش و بە گوڕ تێک سمڕاو بوو، سێ کوڕی هەبوو، پچووکەکەیان لە پەنجا ساڵی تێ پەڕ کردبوو، بەڵام ئەم باوکە پیرە ئازایەیان بە بازووی خۆی ئەژیا هیچ هۆیەکی خۆی نەئەخستە سەر کوڕەکانی. رۆژێک لە میانەی قسەدا وتی: من وەکوو «کاک جەلال»ی یەک ماڵە ئەژیم. لێم پرسی، ئەم رازەی بۆ کردم:

لە رۆژانی برووزی بابانەکاندا لە سلێمانی گوندی، یاخۆ دێهاتی لە وەختی «صلاح الدین»دا لە جیاتی عەسکەر بە لادێییەکانیان ئەوت گوندییەکان، لە سەر شێوەی بادینان بووە. رۆژێک لە رۆژان پاشا ئەچێت بۆ راوە پۆڕی چەمی تانجەرۆ، مام رۆستەمیش لەگەڵ گوندییەکاندا لە ناو سوپاکەی پاشادا ئەبێ. پاشا دەهۆڵێکی گەورەو لەگەڵ دەهۆڵ ژەنێکی زۆر زەلام و بۆشناخی هەبووە هێشا هەر شەو بوو تەپڵی راو لێ درا، ئەوانەی بۆ دەستەی راوکردن دانرابوون هەر کەسە بەبێ چرپەو هەرا، سوار و پیادە روویان ئەکردە بەر دەرگای ماڵی پاشاو لەوێوە لە سەر فەرمایشی پاشا بۆ جێی راو ئەڕۆیشتن، بەڵام هەر لە ئێوارەوە خواردن و خواردەمەنی پێک ئەهێنرا لە پێشەوە ئەنێررا بۆ جێگەی راو، گوندی «عەسکەر»ەکان بە سەڵتە زەلامی بە پێشدارو پاشداری پاشا دابەش ئەکران بە بەزم و دەبدەبە ئەکەوتنە رێ، چونکە لەو رۆژانەدا بە فەرمایشی پاشا هەموو کەسێک سەربەست بوو بۆ گۆرانی و پێکەنین و بەزم تا راو دائەبەسترا، ئەم رۆژە بە مەزەننە پتر لە ١٥٠سواری و ١٠٠زەلام ئەبوو. راو دابەسترا، وەختێک بوو بە نیوەڕۆ پێش ئەوەی تەپڵی راو تەواو بوون لێ بدرێ لە ناکاو بۆرە سوارێک پەیدا بوو، کە نزیک بووەوە لە هاڕەی رەخش و شەقەبەندی ئەسپەکەی و لە شۆخ و شەنگی ئەم سوارە هەموو چاومان ئەبڵەق بوو!. بێجگە لە دوو تانجی کە لە رستدابوو شەش تانجی و یەک دوو گەماڵی زەلام و دوو سێ توولەی راوی لەگەڵ بوو، خۆیشی لە سەر کەوای شیرداغی شایی و سەروکەوای شین و سەرو پێچێکی زۆر نایاب بە چەکمەی زەردەوە بەرەو رووی پاشا چوو، بە پێی رەوشت و ئادابی ئەو وەختە خۆی لە سەر ئەسپەکەی هاویشتە خوارەوەو دەستی راستی ئەسپی پاشای گرت!. پاشا لەم کردەوەیە سەرسام بوو و واقی وڕما. وتی: پاشا نیوەڕۆژەی لەشکرو سوپات لە ماڵی کۆیلەی خۆت دروست کراوە، ئەبێ بە کۆیلەو کراوی خۆتم بزانیت،

فەرموو بۆ ئەو ماڵەم کە هی پاشایە، وتی: کورم نان و دوێشمان بدەیتێ باوەڕ ناکەم ئەم لەشکرە بە تۆ تێر بکرێ، کەوابوو تویش لێرانە لە بارگەو بنەی ئێمە میوان بە. بۆرە سوار نەیبیست و لە تکای خۆی دەست بەردار نەبوو، پاشای تەفرەدا.

تەپڵی کۆبوونەوە لێ درا روو بە ماڵی ئەم لاو چاکە، سوارو پیادە دوا بە دوای پاشا کەوتە رێگە. هەر کە رەشماڵی کورە دەرکەوت لە دوای سوپاسی بۆ پاشا بەغار روو بە ماڵ رویشت، لە پاش ئەوەی ئەسپەکەی داکوتا دووبارە بە پیر پاشاوە هات لە بەر رەشماڵەکەیدا ئەسپی پاشای گرت و پاشای بردە ناو رەشماڵەکە. لە ناو رەشماڵەکەدا بە هەر چوار لادا لە سەرقاڵیی ئێرانییەوە دۆشەک داخراو ئاورشێن کراو، پاک و خاوێن بوو. پاشا فەرمانی دا کە هەموو کەسێک ئەتوانێ بۆ دانیشتنی بێتە ژوورەوە. ئەتوانرێ بووترێ لەو رەشماڵەدا پتر لە ٢٠٠ کەس دانیشتبوو. لە دوای چارەکێک خاوەن ماڵ وتی: فەرموون ئالیکی ولاخ وەرگرن، بۆ هەر ولاخێک توورەکەیێک جوو وەرگیرا، وە ئەم لەشکەرە دۆی ساردی خواردەوە، وە پاشایش بەچاوێکی سەرسامییەوە ئەروانێتە ئەم کارەساتە. ئینجا هاتە خزمەت پاشاو بە چۆکا هات: قوربان ئەفەرموون نان بێنن؟. بەڵێ! هەر ئەوەندەی پێ نەچوو لە رەشماڵی ناوماڵەوە سینی هات، هەر بە دوو، یا سێ کەس سینیێک دانرا، ئەم لەشکرە لە برنج و ئاوگۆشت و نانی تیری و دۆ تێر بوو.

ئینجا پاشا چاوەرێی نێرگەلەی پاش خواردنی ئەکرد، نێرگەلەچییەکەی هات و بە پاشای وت: ئاگر نییە بۆ نێرگەلە!. پاشا، مات بوو!. وتی: ناشێ.

خاوەن ماڵی بانگ کرد لێی پرسی: کورم ناوت چییە؟. چ کەسیت؟ چۆن ئەبێ لە پاش ئەم هەموو چێشتە دوو پشکۆ ئاگر نەبێ بۆ نێرگەلە؟!.

پاشام! ناوم جەلال، گۆرانم، ئەم چێشتەیش هەموو بە «گوێز» کراوە، داری سووتاندنمان نییە!. ئیتر پاشا بێ دەنگ بوو، ئەبێ چەند هەزار گوێز سووتابێ؟. نەیتوانی هیچی پێ ببەخشێت، بەڵام پێی وت: ئەم جێگەیە بۆ تۆ. ئەو جێگەیە دێی «یەک ماڵە»یە، لە رۆژئاوای سلێمانیدا لەنزیکی چەمی تانجەرۆ).

دەروون و دڵی ئینسان گەنجینەیەکە کە زۆر شتی تێدا هەڵدراوەتەوە. زمان ئاوێنەیەکە بۆ وێنەدانەوەی گەنجەکانی ئەو گەنجینەیە، قەڵەم ئەوزارێکە بۆ تۆمارکردنی ئەو وێنانە، بەهرەی خوێندەواری ئەو ئاوێنەو وێنەو تۆمارە هەموو ئەچەسپێنێ. ئەو نەتەوانە کە لەو

بەهرەیە بەهرەوەر بوون تا ئەندازەیەک توانیویانە هەست و نەستی هەموو جۆرە بەسەرهات و کارەساتی خۆیان لە مەیدانی زانیاری و پیشەسازی و کەلەپووری نەتەوایەتی خۆیانا بخەنە سەر روو پەڕەی کاغەز بۆ ئەوە ئەو بەڵگانە ببن بەهۆی سوود وەرگرتنی نەتەوەی پاشەرۆژیان. ئەوانەش کە قەڵەم و مەیدانی خامەدارییان نەبووە هەموو بە سەرهاتێکیان چوەتە گەرووی گۆڕستانەوە!.

ئەم دەقە نموونەیەکە لە سەدها داستانی رابوردووی ئێمە کە زۆرێکی زووریان لە ناوچوون. ناوەرۆکەکەی دووشت بە ئێمە پیشان ئەدا؛ یەکێ دەستووری راوو شکارێک کە لە سەردەمی کۆندا باوی هەبووەو وردە وردە کەم بوتەوە، تەنانەت لەوانەیە ئێستە بەڵگەیەکی زۆر کەمیش مابێت. راوەکەی چەنگێزخانی مەغوولی ئەگەر نەبوایە بە پەخشانێک و ئێستە نەکەوتایەتە بەر دەستی ئێمە، ئێمە نەناوی راوی چەنگێزی مان ئەزانی وە نە ناوی چەنگێزخان. من ناڵێم: ئەم راوەش ئەو راوەیە، بەڵام ئەڵێم: لە ناوچەیەکی بچووکی بەچاو ناوچەیەکی فراوانی ژێر دەستی چەنگێزییەوە ئەمیش بۆ خۆی نموودێکی هەیەو بێ گومان لە سەردەمی ئەم راوەداو پێش ئەو سەردەمەشا بە سەدها شتی وا هەبووە لەبەر ئەوە کە نەنووسراون هەموو لەناو چوون، ئەم پەخشانە وێنەی رەوشتێکی ئەو سەردەمەی کوردەواریمان بۆ زیندوو ئەکاتەوەو ئەیخاتەوە بەرچاومان.

دوور نییە یەکێ بڵێ: لە زانینی راوێکی بابانی، وەیا لە نەزانینی ئێمە چ سوودێک وەر ئەگرین؟.

منیش ئەڵێم: ئەو جۆرە شتانە کەلەپوورێکی نەتەوایەتی ئێمەیە، لە زانینەکەی رابواردن و عاداتی پێشینەکانی خۆمان دێتەوە بەرچاو، لەمەوە هەست بەبوونیەتێک ئەکەین – بوونیەتی خۆمان– نەتەوەکانی تر کە بە هەزاران رەوشت و تەقالیدی خۆیان نووسیوە لەبەر چی بووە؟. هەر لە بەر ئەوە بووە کە کەلەپووری نەتەوایەتییان نەبێ بە ژێر خاکەوەو هەستیان زیاتر بجووڵێ بۆ پایەداری خۆیان. ئەمەو دیسان ئەمەوێ بپرسم ئایا شتی بە سوود چییە؟. ئەگەر ئەم جۆرە شتانە بە سوود نەبن ئەبێ شتی بە سوود لە دنیادا هەر نەبێ! ئەبێ ئەوە بزانین کە لە زیندووکردنەوەی ئەم جۆرە شتانەوە بوو کە ئەوانە کەوتنە سەر عالەمی پیشەسازی و ئەستێرەیان لەم رووەشەوە درەوشایەوە!.

شتی دووەم کە دەقەکە پیشانمان ئەدا ئەو جۆری میوانداری و نان و خوانەیە کە تاقە ماڵەیەک لە شوێنێکی تەریک لە ئاوەدانییەوە ئەو دەسەڵاتەی هەبووە کە میوانداری دارو

دەستـەی پادشـایەکی بە دەسـەڵاتی ئەو ڕۆژەی ئەو نـاوچەیە بکاو هۆی بە هیـچ شـتـێکی خەڵکی تر نەکەوێ تەنیا بە سووتەمەنی نەبێ، ئەوەشی بە سووتانی گوێز لابردووە!.

زۆر لە نەتەوەکـانی تری ئـەم ڕۆژهەڵاتە ئەگـەر یەکێـک گیـسکە لەڕێکی بۆ یەکـێکی تر کوشتبێتەوە ئەوەندەیان دەهۆڵ بۆ لێ داوە تا ڕۆژی قیامـەت هەر دەنگی دێت، بەڵام لەناو ئێـمەدا لەگـەڵ دەنگی مـەڕو تەقـەی سینیـدا کپ کـراوەو ناوێکی نـەماوەتەوە تـەنانەت بۆ یەکەم ڕۆژی دوای خۆیشی!. ئەگەر زیندووکردنەوەی ئەم جۆرە شتانە شت نەبن کەواتە چی شتە؟!.

ئەمـە نـاوەڕۆکی دەقـەکـە، ڕوخـسـارەکـەشی ئەوا دیارە بـەکـوردییـەکی ڕێک، دەنـگی وشەیەکی جوان، زنجیـرە لە هۆنینەوەدا تێک نەچووە، وشەو ڕستـە بۆ جێگا وتراوە نەک جێگا لەبەر دڵی وشەو ڕستە دیاری کرابێ. کوردی سەردەمی دانانی ئەم پەخشانە نابێ تۆ بڵـێـیت ئەبوا واو وەکوو ئێـستـە بوایە. ئەگەر وا بڵێت دیارە تۆ باوەڕت بە گۆڕان نیـیە؛ باوەڕت بەوە نییە کە هەر پێ پلیکانەی ڕۆژێک جیایە لە ڕۆژەکەی تر.

***

«ابوزید مـصطفی سندی» لە هەژمارا ئێکی ساڵا ئێکی گۆڤـارا «ڕوناهی» -١٩٦٠- لەژێر ناوی «وڵاتێ خۆ بناسە» پەخشانێکمان بە شێوەی بادینی ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

(ئامێدی

ناڤێ ئامـێـدی، ناڤ لدێرە، تاجا سـەری هەمی باژێرێت کـوردسـتـانا بـادینانە. باژێری ئامـێـدی گـەلەک جارا مـیـرانی و ژێ هاتنا کـوردا وا نیـشـا دوژمنێت کـوردسـتـانی دای، ژبـەر هندێ، جهێ خۆ وی دانایە سـەر تەختی دڵـی هەمی کورد پەروەرا، نەخاسمە کوردێ بەهدینا. کوردێت وی گەلەک جارا سیگێت خۆ وێت کرین چەپەرو مەتاڵ لبەر زۆرداریا دوژمنا.

ناڤێ ئامێدی لدەف کوردا ناڤەکی پیرۆز و شرینە، چونکیا بویە پایتەختی حوکـمەتا بەهدینا قـەهرەمـان، ئۆ سـەروکێت وی «٦٥٠»ساڵا حوکـمداری و پاشاییـیا لێ کری، هەروەسا وی باژێری «میراتی» «باب کال کیت» کوردایی پارێزتی، چونکی ناڤی-ئامێدی- دعەسل دا ئاڤاهیا میدیانە، ئو میدی ژێ، باب کال کیت کوردانی.

حەتا نهۆ مێژوڤان نەگەهشـتینە هندی کو بزانن باژێری ئامێدی کێ دەینایە ئو کـەنگی هاتیـە دەینان. سـەیدایی «طە باقـر» دبێـژت: «ئامـێـدی مـەزنتـرین

کەلیت عـراقـیـیـە، ئو ژ هەمـیـا بناڤ و دەنگ و کـەڤن ترە، دکـەفـتـە ئەفـرازی «مـووسلی» ئو «١٦٢» کـیلو مـتـرا ژی دویرە. بەری بوونا عـیـسـای ب٩٠٠ سالاَ ئەو باژێر دبن دەستی ئاشوریا ڤە بوو، پاشی کەتە بن دەستی حوکمەتیت زەمانی ئیسلامی، ئو ئەڤرو ئێکە ژ قەزاییت لوا مووسلی. ئامێدی هەر باژێر بوو، حەتا وەختی «بابلیان»یی نوی ئەوی دبیژنی «کلدانی».

«یاقـوت حـموی» ج ٣: ٧١٧ دبیـژت: «ئامـێدی کـەلەکا ئاسی و مـەزنە، دکەفتە ئەفرازی «مووسلی». «عـمادالدین زەنگی» کوردی «ئاق سنقر» سالاَ ٥٣٧ کۆچی -هجری ئەڤ کەلەیا نوی کری».. «حمدالله مستوفی القزوینی» دکـتـیـبا خودا «نزهة القلوب» بەرپەڕ «١٠٥»دبیـژت: «عـمادیە - ئامـیـدی - باژێریکی مەزنە. «عمادالدولة الدیلمي» ئەوی سالاَ ٣٣٨ کۆچی-٩٤٩بینی-میـلادی-مری، ئەو باژێر نوی کر ئو ناڤی خۆ لسـەر دەینا «العـمادیة»، بایی وی هوین و خۆشە، ئو با جاوی -خراج- ٦٨٠٠٠ دینارن».

ئەڤ هەردوو گـوتنە لگەلٚ ئێک رێـک ناکـەڤن، چنکی «قەزوینی» دبیـژت: عمادالدولەی ئامێدیا ئاڤا کری، ئو حموی دبیژت عماد الدین الزنگی.

«ابن الاثیر» دکتێبا خودا - الکامل فی التـأریخ - ٩، ٨ دبیژت: زەنگی کەلا ئامێدییا ئاڤا کری، ئۆ سالاَ ٥٣٧ کوچی. ئەتابک زەنگی عەسکەری خۆ هنارتە سەر کەلا «ئاشب»، ئەوا ژهەمی کەلیت-هەکاریا- مەزنتر و ئاسی تر، ئۆشـیـابن دەست کـەت، زەنگی را بـوو ئەو کـەل خـراب کـر، ئۆ ژبـێـژ ڤـە کـەلا ئامێدی دەینا».

«محمد امین زکی» دکتێبا خودا «خلاصة تأریخ الکرد وکردستان» بەر پەڕ ٢١٥، دبیژت: «حەتا سالاَ١٠٤٨کوچی -١٦٣٨بینی ئامیدی هەرا سەربخۆ بوو، ئۆ د دەستی حوکمدارێت کوردا دا بوو، ئۆ حەتا سالاَ «١٠٧٠»کۆچی -١٦٦٠بینی نەکەتە دبن دەستی ئوسمانیا، ڤە سالاَ ١٧٧٩ بینی عبدالباقی پاشا والی مـووسلی بسـەر ئامـیـدی داگرت، ئۆ عـەسکەری وی گـەلەک کوشتن وتالان و شـەلاندن کـرن. سـالا ١٨٣٢بینی محـمـد پاشـا رواندزی ئامـیـدی داگیرکر» .ئۆ لە بەر پەڕی ٢٤٨و٢٤٩دبیژت: سمایل پاشای بەهدینی، ئامیدی و دەورێت وی هەمی داگیرکرن، پشتی رەسول بەگی برای محمد پاشای، بەلێ گەلەک نەما ددەستی دا، چونکی محمد پاشا ئینجە بیرەقدار والی مووسلی سالا ١٨٣٢بینی بعەسکەری خوڤە چوو سەر ئامیدی ئۆ داگیرکر. بەلی سمایل پاشـای سـالا ١٨٤٢بینی ژ دەسـتی وی ئینا دەری ڤـە. پاشی مـحـمـد رشـید پاشای کەلا ئامـیدی داگیـر کـر ئۆ سـمـایل پاشا گرت و هنارتە حـەبسا بەغدا

حوکمداریت ئامیدی ییت کو «٦٥٠» سالا حوکمداری کرین هەمی کورد بوون دبێـژنی «عـەباسی» چونکی باپیری وان ناڤی وی «عـەباس» بوو، ئۆ ژ کەلا «تارونی» ئەوا لناڤ «هەکاریا» هاتبوو).

کەلا ئامیدیێ کەلەکا «خورسنییە-تەبیعی» ئاسییە مەزنە، بلندە وەک لیسی بازی «١٢٥٠» پیا ژ بەحری بلندە، دەوریێت وی هەمی چیاییت بلندن، لبن وان چیا کانییت ئاڤی و میرگێت گیای و جنینک و رەزو باغ و بستانن. فرەهیا وی، تیرا «٥٠٠٠» مالا دکەت، دو دەروکیت کەڤن ییت هەین؛ ئێک دکەفتە رۆژهەلاتی، دبیژنی «دەرگەهی زیباری»و دبیژنی «دەرگەهی پاشای» ژیک بی دووی دکەفتە ملی رۆژئاڤای دبیژنی «دەرگەهی سەقافا»و «دەرگەهی مووسلی و دەرگەهی ئامیدی و دەرگەهی بەهدینا». لسەر دەرگەهی سەقافا هندەک نەقش و نیـــشــان، ییت هاتینە هەلکۆلین، شکلی چەند پەلەوان و شەهنیت باژێری ئامیدی نیشان خەلکی دەن، گورزو مەتال و چەکێت وان یی لگەل، ئۆ دبن بییت وان ڤە شکلی ئەژدەهایەکی مەزن، خۆ ئالاندی بدەرگەهی ڤە یی هەی شەهرەزایی و ئازاهیا کوردان نیشا دوژمنا دەت.

بەری سـالا ١٩٤٠بینی، ریەکـا پان هاتە ڤـەکـرن، ژملی «سـولاڤی» ڤـە ئوتوموبیل بساناهی دگەهنە کەلی. لناڤ کەلی مزگەڤتەکا کەڤن و مەزن یا هەی ئۆ لناڤ وی مـزگەڤـتی بیرەکـا ئاڤـییـا هەی، ئۆ وەختـی باژێر دکـەتە تەنگاڤی دا خەلکی ئاڤ بخۆ ژ وی بیری دبر. پروژێ ئاڤ و کەهرەبی لی لناڤ باژێری هەی. هەروەسـا قـشلەک لگەلّ دائرا پوسـتـەی و تلغـرافی، ئۆ هندە مەکتەبیت کورو کچا لێ هاتنە ئاڤاکرن. نیزیکی «٣٥٠٠» کەس لباژێری ئامیـدی دژین. هەژمـارا هەمی قـەزای نیـزیکی «٦٠» هزار کـەسانە. نابەینا مـووسلی ئۆ ئامیـدی ١٦٢ کـیلومـتـرن. «٣» ناحیـەیی لقـەزای هەین «١» سەرسەنگ «٢» نیروەریکان. «٣» بەرواری بالا. مەرکەزی ناحیا سەرسنگی لناڤ گـوندێ سـەرسنگی بخـۆیە. ناحـیـا نیـروەریکان ٧٤ گـوندێت هەین، مـەرکـەزی وی گـوندی «بیـبـو»یە، خـەلکی وی نزیکی «٩٠٠٠»کـەسـانە، عەشیرەتیت وی «مزوری ژور»و «ریکانی و نیرون»ن. ناحیا بەرواری بالا ٧٩ گـوندێت هەین، خـەلکی وی «١٤٠٠٠»کـەسـانە، مـەرکـەزی وی «کـانی ماسی»یە، «٢٢»کیلومترا ژ ئامیدییا دویرە.

ملەتی کـورد گـەلەک حـەژ زانینی و پێش کـەتنی دکـەت، بەلی زوردارێت ئوسمانلیا ئۆ کەڤنە پەریستیت کوردا کارەکی وەسا بسەری وی ملەتێ ژارو فەقیر ئینان، حەتا نەزانینی و نەساخی و «سەرخوەریی» پەنجێت خۆ ئێخستن

ناڤ جەرگی وان، ئۆ مانه بێ قوتابخانەو خواندن، بەلی ڤی دیماهیی نێزیکی «٥٠» مەکتەبا هاتنه ڤەکرن لقەزاییی ئامیدی لەگەلّ قوتابخانەکا سانەوی.

شوولی هنده خەلکی لقەزیی کرین و فرۆتنه، و هندەکیت دی تەرشی و حەیوانەتی خودان دکەن، ئۆ هندەک رەزاو بیستانا و دار و بارێ دچینن، ئۆ هندەک عەردی خۆ شین دکەن وەک گەنمی، جەهی برنجێ، گارسی. بەهرا پیتر ژ خەلکی ڤی قەزاییی، ژارو دەست کورتن. هاڤین کەهێت رەخ و روویێت ئامیدی ئەڤەنه:

(١)-زاویته:٨٨٥ مترا بلنده ژ بەحرێ. (٢)- سویارەتوکا ١٥٠٧ مترا. (٣)-سەری ئامیدی ١٩٨٥مترا. (٤)-سەرسنگ ١٠٤٦مترا. (٥)-سولاڤ١١٥٠مترا بلنده ژ بەحرێ. خەستەخانەو دەرمان و دوختور گەلەک کێمن لهەمی قەزاییی ئامیدی. خەلکی ئامیدی وەک هەمی کوردا حەژ برایتی و ئێکاتی دکەن. راستی لنک وان زەحفە، حەژ خواندنی و زانینی و سنعەتکاریی دکەن، ئۆ حەتا ڤان نیزیکا «ئارمیش» چێ دکرن، ژن ومێر پێکڤە کاری دکەن، دزی و مال برین کێمە. هەمی رەنگێت فیقی و شینکاتییێت هەین، دوریت وی چیاییت بلندن، ئۆ هاڤینا دبنه زوزان).

له شێوەکانی زمانی کوردی چ سۆرانی چ بادینی، چ لوڕی چ موکری چ ئەردەلانی تا ئێسته له هەریەک لەمانه ئەوی له دەسەلاتا بووبێ نموونەیەکی پەخشانمان خستۆته بەرچاو.

رێختی ئەم کتێبەو زەوینەکەی لەسەر بناغەی شێوەی موکری رۆیشتوه، بۆ نموونه شێوەی بادینیش هێنراوەتەوە، ئێسته بۆ بتەوکردن و زیاتر شارەزا بوون لەو شێوەی بادینییه ئەم دەقەی «ابو زید مصطفی سندی»یەش دێنینەوە کە له بارێکی مێژوویەوە باسی شارو ناوچەی «ئامێدی» ئەکا؛ باسی ناوی ئامێدی و تا ئەندازەیەک حوکمدارانی و ئەو قسه مێژووییانه که له بەلگەکانی بێگانەدا له بارەی ئامێدییەوە هاتوون، سروشتی شاری ئامێدی و تا رادەیەک جوغرافیای، کارو کەسابەت و ئاژالّ و مالاتیان، هاوینه هەوارەکانی، مێوەجات و رەزو باخەکان. باسی ئەمانه ئەکاو هەریەکەیان چی قسه له بارەیانا هەلّبگرێ باسی کردووە.

شێوەی بۆ دانانی هۆنراو هەر له مێژه دەستی خۆی پێش خستووە، هۆنراوەکانی مەلای جزیری، فەقێ تەیران، مەلای باتێ و ئەحمەدی خانی ئەم گەواهیەمان بۆ ئەدەن، بەلام له پەخشانا ئەو دەرفەتەیان نەبووە که له سەردەمەکانی پێشوودا بتوانن سامانی پەخشانیش

زۆر بکەن، لەگەڵ ئەوەش کە بێنە سەر رۆژنامەو گۆڤار «کوردستان»یەکەم رۆژنامەی بەدرخانیەکان ئەستێرەی سیوەیل و گەلاوێژە کە لە ئاسمانی کوردیدا پرشنگەکەی پرشەپرش ئەکا. ئەم پەخشانە یادی نووسینی بەدرخانیەکانمان دێنێتەوە یاد لە لایەکەوە، لە لایەکی ترەوە نموونە پەخشانێکی بادینی سالآنی ١٩٦٠مان پیشان ئەدا. لە ناوەرۆکا ئەمانباتە ئەو ناوچەیە کە ئەو شارە بە دیمەنە مێژوویەی تێدایە، ئەو ئاگاداریەمان ئەداتێ کە تا پێش خوێندنەوەی ئەم باسە زوربەی ئێمە بێ ئاگا بووین لەوانە، ئەم بابەتە گەنجی سامانی پەخشانی کوردی مانی فرەتر کرد، روخسارەکەی لەو شێوەدا بە دیمەنە.

کە ئەچینە لایەکی تریشەوە سەیر ئەکەین ئەم شێوانە هەموویان لە یەک کانیاوەوە هەڵقوڵاون، دووریی ماوەو بێ هاتوچوبی لە نێوانی بەشەکانی کورددا ئەو بەڵگە بێ هێزەی دابووە دەست نەشارەزایان و بگرە ناحەزانی کوردەوە کە زمانی کوردی بڕبڕە و شێوەکانی دوورن لە یەک!. ئەوەیان ئەکرد بە ژێر لێوەوە کە هەر زمانێ تۆ بیگری لە عالەما ئەم جیای شێوەیەی تێدا هەیە، بەڵام خزمەت کراوەو زمانێکی یەکگرتوویان پێکەوە ناوە، زمانی کوردی لەبەر هەر شتێک بووە ئەو خزمەتە نەکراوەو تا ئەم سەدەی بیستەمە بەو جۆرە شێوەکانی بە تەریکی لەگەڵ یەکا ماونەتەوە. گومانی تێدا نییە ئەو خزمەتەی کە نەتەوەکانی تر کردوویانە بە زمانی خۆیان، ئەگەر دەیەکی ئەو خزمەتە بۆ کورد بلوایە بۆ خزمەتکردنی زمانەکەی خۆی، تێکڕای زمانی کوردی ئێستە لەوانە ئەبوو کە بۆ بەرزی پەنجەی بۆ رابکێشرایە. ئەمەش کە ئەیڵێم وە نەبێ دەمار بمگرێ، بەڵکوو لەو رووەوە ئەیڵێم کە زمانی کوردی ئەو دەوڵەمەندییەی تێدا هەیە بۆ ئەوە بتوانێ ئەم داوایە بچەسپێنێ.

***

زانا مەلاجەمیل بەندی رۆژبەیانی لە ژمارە «٤»ی سالی یەکی گۆڤاری «رۆژی نوێ»-١٩٦٠- لە ژێر ناوی «دەفتەرەکەی حوسەین نازم»دا پەخشانێکمان بۆ پێکەوە ئەنێ و ئەڵێ:

(زۆر کەس وەها تێ ئەگەن کە نووسەرانی کوردی لەمەوپێش دەربەستی مێژووی نەتەوەی کورد نەهاتوون. من ئەم بیرو باوەڕەم لە لا بە بادا ئەچێ. هەرکە لە گۆشەی نامەخانە پەڕپووتەکانا نووسراوێکی دەسنووس وەهام بەرچاو بکەوێ کەزوربەی خوێندەوارانی کورد نەوەک هەر نیانە وە نەیاندیوە، بەڵکوو هەر ناویشیان نەبیستووە! بێ گومان هۆی ئەمەش نەخوێندەواری و دەربەست

نەهاتنی گەلەکە خۆی بووە، نەوەک خوێندەوارانی. هەر لە بەر ئەمە بووە کە نووسەرانی بە زمانێکی تر شتیان نووسیوە دەربارەی نەتەوەکە، وە بۆیشیان بڵاو نەکراوەتەوە لە بەر نەبوونی چاپ لەو حەلەدا، وە لەبەر کەم دەستی لەم دەوری ئێستەدا. بە گەزاف ناڵێم: من خۆم تا ئێستە چەند نووسراوێکم دەربارەی «کورد»و هەندێ ناوچەی وەرگێڕاوە وە نووسیومە، پارەم نییە چاپی بکەم، وە کەسیش نییە یارمەتیم بدات. ئێستە نووسراوێکی مێژوویی‌یتان ئەخەمە بەردەست، گومانم وایە ئەو نامەیە بێ کە خوا لێی خۆشبوو «ئەمین زەکی بەگ» ناوی ناوە «دەفتەرەکەی حوسەین ناظم»و هەر ئەم ڕوونووسەبێ کە ئەو مێژوو نووسە بەرزە، سوودی لێ وەرگرتووە. ئەم نووسراوە بە تورکییەکی زۆر ئەدەبی نووسراوە، مێژووی «بابان»ەکانە، چەند لاپەڕەیەکی ناتەواوە، لای دواییشەوە نەگەیشتبووە ئەنجام، تەنها ڕوونووسێکی شڕی لە لای «جلال بابان» هەیە.

«حوسەین ناظم»ی نووسەر بێ گومان کوردو شارەزا بووە، بەڵام نازانرێ کەی ژیاوە وە چۆن ژیاوە. هەندێ کەس بەو «حوسەین ناظم»ەی ئەزانن کە تا سەدەی بیستەم مابوو، وە خەڵکی سولەیمانی بوو. هەرچۆنێ ئەبێ ببێ، من وەری ئەگێڕم بە کوردی، هەر کەس ڕوونووسی ڕاستەقینەی هەیە، یا خود سەرگوزەشتی نووسەری ئەزانێ، با مەردایەتی بنوێنێ وە یاریدەی مێژوو بدا، وە لاپەڕەی لە مێژووی گەلەکەی زیندوو بکاتەوە.

***

«......حکومەتی «دەشتەتاڵ» (١) بەناوی بنەماڵەی «ضیارالدین»ەوە (٢).

(١)-ڕەنگە مەبەستی «سەردەشت»بێ. بەناوی بنەماڵەی«ضیارالدین»ەوە

(٢)-ڕەنگە مەبەستی بنەماڵەی «ئیختیارەدین»ی سەرداری«بانە» بوو بێ.

تا سەردەمی «خان ئیسماعیل سولتان» هەر مابوو، وە پێ باوەڕنامەی مێژوویی ئەم مزی میرێتی و سەردارێتییە پشتکۆڵ ئەدراو بە هێز ئەبوو. «خان ئیسماعیل سولتان» سەردارێکی زەبەر بەدەست و ستەمکار بوو، بەڵام لە ترسی «خەو»ێ کە دیبووی دەسی لە کورسی سەرداری هەڵگرت، وە خۆی خستە گۆشەی خواپەرستی، وە جێگەکەی بۆ «خان ئەحمەد سولتان» بەجێ هێشت. «ئەسکەندەر» بەگی کوڕی خان ئیسماعیل سولتان فەرمانڕەوای «ماوەت» بوو، بەڵام دەس ڕوویشتنی و پەرەسەندنی «بوداق خان» کورتی دایە ژیانی فەرمانی ئەو، وە بەم جۆرە «ماوەت» کەوتە ژێر ئاڵای فەرمانڕەوایی

«خان بوداق».

ئەم «خـان بوداق»ە کـۆچەریانە ئەژیا؛ زسـتـان لە «داریشـمـانە» وە بەهار لە زورگـەکـانی «گربوداغ» رایئـەبوارد. کـە بەدوورایی نیـو سـعـات لە رۆژهەلاتی «قـەلادزە»وەیە- کـە ناوچەی ئەو هەریمە یە ئەمرۆ بە «قـەضـای مـەعـمـورە» ناو ئەبرێ-رۆژگــاری هاوینیش لە «ســەردەشت» رایئــەبوارد، وە پایزیش لە شارۆلکەی «ماوەت». مەبەستیشی لەم جێ گۆڕکیە هەم هەوا گۆڕکی بوو، وە هەم نیـزیکی ئەو عێل و تیـرانەی ژێر فـەرمـانی کە شـارەزای خوو و رەوشت و ئارەزوویان بێ و بتوانێ خوشەویستییان رابکێشێ.

«خــان بـوداق» لە ســالـی ١٠٧٥ کــۆچی دا -١٦٦٤-زاینی بۆ ئەوەی دەسـەلاتی خۆی بە هێزتر بکا بە یەکـجاری ناوچەی فـەرمـانڕەوایی گـوێزایەوە شارۆلکەی «مـاوت»، وە هەریمـەکـانی «شـینـک»و «سەراو» و «بەرکێو»یشی خسـتـەناو زنجیـرەی ولاتەکـەیەوە، بەلام گـورگی مـەرگ مـەیدانی نەدا کە پـتر ولاتەکەی بتەنێتەوە کۆچی دوای کرد. پاش کۆچی خان بوداق «میر سلیمان»ی کوڕی جێگەی گرتەوە. ئەم میـرە هەرچەند بە ئازایی و دلێری لە باوکی بەجێ نەدەمــا بەلام ئەم وەکــوو ئەو دڵ گــەورە نەبوو، تووڕە و تەنگەتیلکە بـوو، دڵنەوازی و بەزەییش بە تەرزێ بـوو کە جارجار بە سەر رق و کینیـا زاڵ ئەبوو. پاش ئەوەی کـە داری فـەرمـانڕەوایی گـرتە دەست هەریمـەکـانی «قـزلـجـە» و «سرۆچک»ی داگیر کردو خستیە ژێر فەرمانی خۆی، وە چاوی لەوە بوو کەپتر سنووری ولاتەکەی فراوان بێ، وە بڕیاری دابوو کە ولاتی «ئەردەلان» لە دەست ئێران رزگار بکا، و تا «سنە» و دەورووپشتی بخاتە ناو ولاتەکەیەوە. لەبەر ئەم ئامانجە لە سالی ١٠٨٠ی کۆچی- ١٦٦٩ی زایینیدا پایتەختی فەرمانڕەوایی گـوێزایەوە بۆ «قـەلاچوالان». دەوڵەتی ئێـران کـە لەم نیـازەی مـیـر سلێـمـان تێگەیشت کە هەڵئەگەرێ بۆ داگیـرکردنی «ئەردەلان» لەشکرێکی «٤٠٠٠٠» کـەسی لە ژێر فـەرمـانـدەی میـری لوڕسـتـانـدا نارده سـەری. کـە سلیـمـان بەگ ئاگادارەوە بوو لە هاتنی میری لوڕستان دەس بەجێ هێزێکی پێنج هەزار کەسی لە پالەوانانی «بابان» پێکەوە ناو بەرەو پیـــری چوو. ئەم دوو لەشکرە لە هەرێمی «شـمـێـران»دا لەم بەرو لەو بەری سیـروان «دیالی» بەرەنگاری یەکـتـر وەستان. لەبەر ئەوەی سەردەمی بەهار بوو، «سیروان»یش لە بەر زۆری لافاوی باران مالامال هاتبوو، گونجایشی پەڕینەوە نەبوو، لە بەر ئەمە ئەم دوو لەشکرە نەگـەیشـتـنە یەک وە شـەڕیان نەئەبوو. مـیـر سلیـمـان لە داخی ئەم لافـاوە -کـە درێژەی ئەکـێـشـا- پنگ هەلاتبـوو، وە تەنگەتیلکە بوو بوو، چونکە زۆری

لاستەم بوو کە لە شکرێکی ئێران بتوانێ بەم رەنگە زات بکاو هێرش بێنێتە سەر ولآتی کورد، وەلای زۆر پێویست بوو کە لووتیان بشکێنێ، وە ئەم هەلەشی بکاتە بەهانە بۆ شالآو بردنە سەر «ئێران»و هەندێ هەرێمی داگیر بکا. رۆژەهاو هەفتەها تێپەڕی ئینجا لافاوەکە ورده ورده نیشتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کە هێزی دوشمن چل هەزار، وە هێزی ئەوان پێنج هەزار بوو، وە پەیوەندی لە نێوانی ئەم دوو هێزەدا نەبوو دیسانەوە تووڕەیی و بە دەماری سلیمان بەگ وە هێزەکەی تینی ئەسەند).

وەرگێڕان دەستێکی زۆری هەیە بۆ زیاتر روونکردنەوەی بیروباوەڕی هەر نەتەوەیەک، چونکە لە ناوەڕۆکی ئەو شتە وەرگێڕاوەدا گەلێ ئاگاداری وای تێدا ئەبێ کە ئەو ئاگادارییە لە زمانە بۆ وەرگێڕاوەکەدا نەبووە، هەر لە بەر ئەمەیە کە گەلێ لە زانایان هێزێکی زۆریان خستۆتە سەر ئامۆژگاری کردن بۆ وەرگێڕان، ئیتر ئەو وەرگێڕانە لە هەر بابەتێک و لە هەر زمانێکا بێت. بەو بۆنەوە ئێمەش لەم کتێبەدا چەند نموونە پەخشانێکمان هێنایەوە کە لە ئینگلیزی، ئەڵەمانی، فەرەنسی، عەرەبی و فارسییەوە وەرگێڕ-رابوون. کوردەکە وەکوو لەوانەی وەرگرتبوو لە تورکیشەوە وەری گرتووە. ئەم پەخشانەی ئێرە نموونەیەکە، کە خاوەن پەخشان لە توورکیەوە وەری گێڕاوەتە سەر کوردی.

من نامەوێ بە تەواوی بچمە ناخی ئەم پەخشانەوە، چونکە خاوەن پەخشان لە پێشەکی وەرگێڕ-راوەکەدا هەندێ قسەی کردوە هیچی نەهێشتۆتەوە بۆ ئەوە کەمن لەم رووەوە قسەیەک بکەم، ئەوەندە هەیە ئەڵێم لە ناوەڕۆکی وەرگێڕانەکەی دا ئەگەر ئەم دەقە نەبوایە گەلێ ئاگاداری مێژووی لەم رووەوە هەبوو ئێمە نەمانئەزانی، هەر چەندە لە دەقی تورکیەکەدا چەند شوێنێک، وە یا چەند ناوێک دوور نییە بەهەڵە وتبێتی بەڵام وەرگێڕ توانیویە شوێن و ناوەکان بە تەخمین راست بکاتەوە. ئەمەو دیسان شت وەرگێڕان بۆ سەر زمانی کوردی وەنەبێ مێژوویەکی زۆر کۆنی هەبێ، لەبەر ئەمە ئەو سەردەمە کە ئەو دەقە تورکیە خراوەتە سەر زمانی کوردی، سەردەمێک بووە کە کوردەکە تازە پێ ئەنایە ناو ئەو مەیدانەوە کە شت لە زمانێکی ترەوە بخاتە سەر زمانی کوردی. رەنگبێ رێختی ئەم دەقە بە چاو کوردیی ئیمڕۆژەوە پلەکەی نەگا بە ئێستە، بەڵام بۆ وەرگێڕانی ئەو رۆژە لەوانەیە بەشتێکی دانسقە دابنرێ بۆ وەرگێڕەکە. ئەگەر کوردەکە بە تێکرا لە سەردەمێکی زووەوە خەبەری ببوایەتەوە بۆ ئەوە کە شت لە زمانی ترەوە بخاتە سەر زمانی خۆی ئێستە زمانەکەمان لە رووی ئاگادار بوونی بە سەر ناوەڕۆکی زمانەکانی ترا گەلێ دەوڵەمەندتر

ئەبوو هەم لە ناوەرۆکا، هەم لە روخسارا.

ئەو شتانەش کە لە زمانەکانی ترا نووسراون و ئێمە ئەیانخەینە سەر زمانی کوردی سێ جۆرن، جۆرێکیان کارەسات وکاروباری ولاتی زمانە بێگانەکەیە،وەرگێڕانی ئەم جۆرە شتانە تەنها ئەو ئاگاداریەمان ئەداتێ کە لە ولاتی ئەو زمانە بێگانەدا هەبوون، مەبەستی ئەم جۆرەیان ئەو ئاگادارییەو هیچی تر. جۆرێکی تریان کارەساتەکە زادەی ناوچەی کوردەواریەکەو کۆرپەی ولاتەکەیە، بێگانەیەک ئەوانەی بەزمانی خۆی داڕشتووە، پاشان هێنراوەتەوە سەر زمانی کوردی، وەکوو بڵێیت: گەزۆی خۆمان بووەو بۆ خۆمان گەڕاوەتەوە!. جۆری سێیەم کارەسات و بەسەرهاتی هەر کارەسات و بەسەرهاتی کوردەواری بووە، کوردێک بەو زمانەی کە ئەو لە ناویا ژیاوە هێناویە نووسیویەتەوە. ئەم کوردەش یا زمانە رەسەنیەکەی خۆی نەزانیوە، یا زانیویەو بەلام برەوێکی نەبووە، یا خوێندەوارێکی نەبووە، یا ترسێکی لە رێگادا بووە بۆ ئەوە نەتوانێ بە زمانی خۆی بینووسێ، هێناویە بەو زمانە بێگانەیە نووسیویە. پاش ئەوە رەوڕەوەی مێژوو کارێکی وا ئەکا کە ئەوە وەکوو ناوەرۆکەکەی کوردی بووە، روخسارەکەشی هەر بکرێتەوە بە کوردی.

ئەم ئاگادارییەی «حوسەین نازم» من بە بەشی سێیەمی ئەزانم، خاوەنی دەقی پەخشانە کوردییەکە ناوەرۆک و روخسارێکی کوردی پەتی کرد بە دیاریەک و دای بە ئێمە.

* * *

«نەقابەی ماموستایانی لقی سولەیمانی» لە «ژین»ی ژمارە ١٦١٨ی رۆژی ١٩٦١/٦/٨ دا لە بارەی کۆنگرەی مامۆستایانی کوردەوە یادداشتێکی بەو ناوەوە بلاوکردۆتەوە. ئەمەی خوارەوە دەقەکەیەتی:

(بۆ دەسگای بەرێوەبەری نەقابەی ماموستایان لە بەغداد، دەربارەی گرتنی کۆنگرەی سێهەمی ماموستایانی کورد.

ئێمە: ئەندامانی لیژنەی بەرێوەبەری نەقابەی ماموستایانی لقی سولەیمانی پاش وردبوونەوە لە هەڵوێستی بەشی زۆری ئەندامانی ئەنجوومەنی نەقابە لە یەکەم کۆبوونەوەیا، وە دوای بینینی ئەو بڕیارەی کە ئەنجومەنی دوایی دەربارەی گرتنی کۆنگرەیەکی ناوخۆیی بۆ ماموستایانی کورد. لەبەر رۆشنایی ئەمانە ئەم یادداشتە پێشکەش ئەکەین، بەو هیوایەی کە دەسگای بەرێوەبەری گشتی و لیژنەی لقەکانی نەقابە چاو بخشێنێتەوە بە هەڵویستە ساردەکەیدا دەربارەی بەستنی ئەم کۆنگرەیە.

دوای سلاو:

ئەو پەیوەندییە مێژوویی و ئابووری و زانیارییەی کە گەلی کوردو عەرەبی پێکەوە بەستووە بەپێی تێپەڕینی ساڵەهای فراوانتر بووەو گەشەدارتر بووە، لە بەروبوومی ئەم پەیوەندییە شۆرشی چواردەی تەمووز بەرپا بوو کە بەندی سێیەمی دەستووری وەختی هێنایە ئاراوە؛ ئەو بەندەی کەدان ئەنێ بە هاوبەشی کوردو عەرەبی لەم نیشتمانەدا، ئەو بەندەی کە زامنیەکی تەواوی تیایە بۆ مافی نەتەوایەتی کورد، بە تایبەتی مافی زانیاری. بەپێی ئەم راستییە جێ بەجێ کردنی داخوازی زانیاری گەلەکەمانی بە پێچەوانەی ئەو پەیوەندییە بە هێزەی نێوانمان نییە، بەڵکوو پتەوتری ئەکات. لقی «و» لە بەندی دووەمی یاسای نەقابەی ماموستایان «ژمارە٦٦ ساڵی ١٩٥٨» بە ئاشکرا دەری ئەخات کە ئەبێ نەقابە «هەوڵ بدات بۆ بەشدار بوون لە بوژاندنەوەی سامانی نەتەوایەتی هەموو گەلی کۆماری عیراق و پێشخستنی.. ناو». هەروەها بەندی سێهەمی هەمان یاسا ئەڵێ: «پێویستە نەقابە هەوڵ بدات بۆ جێ بەجێ کردنی بە هەموو هۆیەکی بلاوکردنەوەو ئێستگەو هەڵسووڕاندنی زانیاری و کۆمەڵایەتی وەک دەرکردنی گۆڤارو بلاوکراوەو پەڕاو و رێکخستنی موحازەرەو لیدوان و بەستنی کۆنگرەی زانیاری ناوچەیی و جیهانی، وە بەشدار بوون تیایا، هەروەها لە هەموو هۆیەکی تریشا لەگەڵ ئاگاداری کردنی فەرمانەکانی یاسا». ئەم جۆرە بەندە راست و دروستانە باشترین پاڵ پێوەنەرن بۆ ئێمەی ماموستایانی کورد کە خێراتر داوای بەستنی کۆنگرەی ناوخۆیی بکەین.

بەتایبەتی ئەگەر هاتو زانیمان کە لە کۆماری عیراقدا دوو گەلی سەرەکی هەیە کە ئەوانیش کوردو عەرەبن وە هاوکاری کردن لە بوژاندنەوەی سامانی نەتەوایەتیدا بۆ گەلی عیراق ئەکات بە پێویستیەکی گەورە کە ئەبێ هاوکاری بکرێ لە بوژاندنەوەی سامانی نەتەوایەتی گەلی کوردا، ئەو گەلەی کە بە راستی گەلێک لەگەلی عەرەبی برای زیاتر پێویستی بە پێشخستنی زانیاری و خوێندەواری هەیە. ئێمە لەگەڵتانا ین کە کۆنگرەی ماموستایان تێکرا هەوڵی داوەو هەوڵیش ئەدا بۆ گەشەپێدان و پەرە پێ سەندنی زانیاری گەلی عیراق، بەڵام ئەبینین کە ماموستایانی کورد زۆر پێویستیان بە بەستنی کۆنگرەی تایبەتی هەیە کە بتوانن تیایا لە گیروگرفتی خۆیان بدوێن و لەو کۆسپانە بکۆڵنەوە کە دێتە رێگای خوێندەواری گەلەکەیان و بۆ دانانی چارەسەری باش، چونکە ئەمان لە هەموو کەسێکی تر باشتر لە دەردی خۆیان ئەزانن، بە تایبەتی

ئەگـەر هاتوو ئەوەمـان خـسـتـە پێش چاو کـە خـوێندەواری کـوردی چەند دواکەوتووە؟!. هەرگیز نابێ ئەوە لە یاد بکەین کە کۆنگرە ناوخۆییەکانی یەکەم و دووەم چ سوودێکی گەورەیان بوو کە ماموستایانی کورد لە هەموو ناوچەکان و لە هەموو شێوەکانی زمانی کوردی تیا یەکانگیر ئەبوون و باسی گیروگرفتی زانیاری خۆیانیان ئەکرد و لە ئەنجامیشا بیروراو پێش نیازەکانیان و دەست خستنە سەر دەردو ئازارو رێ دانان بۆ چارە کردنیان هەمووی یەک ئەخست و ئەیانخستە پێش چاو. بێ گومان جێ بەجێ کردنی ئەو پێش نیازو بریارانە لە رێگای نەقابەوە راژەیەکی گەورەیە بۆ خوێندەواری گەلی کورد.

ئەوەی شیاوی باسە بەشدار بوونی ماموستا عەرەبەکان و ماموستایانی کەمایەتیەکان لەم کۆنگرە ناو خۆییەیاندا بوو بە هۆی ئەوەی کە بۆیان روون بێتەوە گیروگرفتی خوێندەواری گەلی کورد لە کوردستانی عیراقدا چییەو چی نییە، هەروەها رۆشنبیرە کوردەکانیش هەستیان بەوە کرد کە برا عەرەبەکانیان پشتگیرییان ئەکەن لە چارکردنی گیروگرفتیەکانیاندا. بێ گومان ئەم هاوکاری و روون بوونەوەیەو ئەو پشـتـگیـرییـە زیاتر برایەتی کـوردو عـەرەب و کەمایەتیەکان بەهێزتر و پتەوتر ئەکەن لە سەر بنچینەیەکی راست و قایم لە رێگای پێکهاتن و لە یەکتر گەیشتن و ئالوگۆرکردنی بیرورا، برایانە لە نێوانی ئەو نەتەوانەی کە برایەتیەکەیان لە نێوانایە، تاقانە رێگای راستە بۆ پاراستنی یەکیەتی راستەقینەی عیراق.

ئێمە لۆمەی بەشی هەرەزۆری ئەندامانی ئەنجومەن ئەکەین لەسەر ئەو هەلویستە نارەوایەیان بەرانبەر پێکهێنانی کۆنگرەی ماموستایانی کورد، چونکە ئێمە وامان چاوەروان ئەکرد کە پالپشتیان بن و یاریدەدەرمان بن بەرانبەر بەداخوازیەکانمان، بەتایبەتی ئەم داخوازیە شەرعییە کە رێک و رەوان بۆ راژەی خوێندەواری گەلی کوردە. ئا لەبەر ئەمە ئێمە دەنگی خۆمان دەرئەبرین بە ئاشکرا کە واز لە داخوازی گەلەکەمان ناهێنین هەتا هەتایە، لە سنوورو دەسەلاتی یاسادا، چونکە بە مافێکی راستەقینەی خۆمانی ئەزانین و لە ناوجەرگەی یەکیەتی راستەقینەی عیراقیشەوە هاتووە. لەبەر ئەوە لیژنەی لقەکەمان بە پێویستی زانی کە دووبارە داواکەی تازە بکاتەوە دەربارەی بەستنی کۆنگرەی سێیەمی ماموستایانی کورد، چونکە ئەم کۆنگرەیە راژەیەکی زۆر گەورەی تیایا بۆ زانیاری و خوێندەواری کوردی.

لە کۆتاییدا هیواداریین کە هەلویست و فرمانەکانی نەقابە بگونجێ لەگەل بەرژەوەندی گشت ماموستایاندا یەکانگیر بێ لەگەل درکاندنی و دوانی کار

«د. کامل حسن بصیر» لە ژمارە «١١»ی ساڵی ١٩٦١ی گۆڤاری «رۆژی نوێ» لە ژێر ناوی «نە، ئەدەبەکەمان دواکەوتوو نییە»دا، دەقی پەخشانێکی بڵاو کردۆتەوە ئەڵێ:

(ماوەیەک لەمەوبەر مەسەلەیەکی گرنگ لە ژیانی ئەدەبی نەتەوەکەمان هاتە گۆڕێ کە ئەویش مەسەلەی دواکەوتنی ئەدەبی کوردی و هۆی دواکەوتنی و چۆنیەتی چارەکردنی بوو. برێک لە ئەدیبە بەرێزەکانمان لەم رووەوە بیرو رای خۆیان دەرخست و خەریکی روونکردنەوەی ئەو هۆیانە بوون و لە پاشا چارەیەکی ئەوتۆی بۆ بدۆزنەوە کە یەکجاری لایبەرن. ئەم مەسەلەیە خەریکی ئەوە بوو لە ئاسمانی ئەدەبەکەماندا ئاوا بێ ئەگەر وتارە دواییەکەی ماموستا محەرەم نەبوایە کە لە رۆژنامەی «ژین»ی خۆشەویستدا بڵاوی کردەوە. دیسانەوە سەر لە نوێ ئەم مەسەلەیە هێنایەوە کایەو دەستی کرد بە لێکۆڵینەوەو دەرخستنی بیروڕای خۆی.

لەبەر ئەوەی کەمن لەم مەسەلە گرنگە دوور بووم نەک لەبەر هیچ شتێک بەڵکوو لەبەر ئەوەی کە هیچ وجوودێکی واقعی ئەم مەسەلەیم نەئەدی، هەر چەندە ئەم مەسەلەیە خۆی لە خۆیا مەسەلەیەکی گرنگە. لەبەر ئەوە من رای تایبەتی خۆم هەڵگرت تا چاوم بە وتارەکەی ماموستا محەرەم کەوت. کە دیم کاک محەرەم لە وتارەکەیدا زۆر ئیهتمام بەم مەسەلەیە ئەدا، بەجۆرێکی وەها کە هەموو ترس و لەرزی خۆی پیشان ئەدا لە بارەی دواکەوتنی ئەدەبی کوردییەوە، نارەزایی خۆی دەرئەخا لەون بوونی باسکردنی دواکەوتنی ئەدەبەوە لە رۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکاندا. لە لایەکەوە ئیهتمام دانی کاک محەرەم بەم باسە، وە بڕوای بەتینم بە رەئیە تایبەتیەکەی خۆم لەم مەسەلەیەدا، لەلایەکی ترەوە حەز بەوە ئەکەم کە گڕی موناقەشەی ئەدەبی بە کەڵک خۆش کەم. ئەمانە هەمووی پاڵی پێوەنام کە ئەو رەئیە تایبەتیە بە ئاشکرا بخەمە روو.

ئەم ماموستایانە کە لە پێشەوە لەم مەسەلەیە دوان لەگەڵ ماموستا محەرەم کە لەم رۆژانەدا ئەو باسەی خستەوە روو، یەک ئەگرن بە جۆرێکی سەرەتایی کەوا ئەدەبی کوردی بە راستی دواکەوتووە. جیاوازی لە نێوانی ماموستا محەرەم و ماموستاکانی تر لە رووی هۆیەکانی دواکەوتنی ئەدەبەکەمانەوە. بە کورتی ئەو مامۆستایانە هۆی دواکەوتنی ئەدەبەکەمان ئەدەنە پاڵ رێز نەگرتنی ئەدیب، نەبوونی رێکخراوێک کە ئەدیبانی کورد پێکەوە بلکێنێ و بە تەنگیانەوە بێت، وە کەمی خوێندەوارانی ئەدەب. بەڵام ماموستا محەرەم ئەڵێ ئەم هۆیانەی سەرەوە هۆی دواکەوتنی ئەدەبەکەمان نییە، بەڵکوو ئەمانە ئەنجامن بۆ دواکەوتنی. ماموستا محەرەم بۆمان دەرئەخا

کە هۆی سەرەکی ئەم دواکەوتنە بە کورتی ئەگەڕێتەوە بۆ دواکەوتنی کۆمەڵی کوردی لە رووی ئابووری و سیاسییەوە. لێرەدا بەلای مامۆستا محەڕەمەوە پێشکەوتنی ژیانی کۆمەڵایەتی ئەبێتە هۆی پێشکەوتنی ئەدەب، لەبەر ئەوە پێویستە کە خەباتێکی سەخت بکرێت لە پێناوی پێشکەوتنی ژیانا بۆ ئەوەی ئەدەبەکەشمان پێشکەوێت.

ئەمەیە شێوەی بیرکردنەوەی ئەو مامۆستایانە لە پیشاندانی هۆی دواکەوتنی ئەدەبەکەمان، وە ئەمەشە شێوەی بیرکردنەوەی کاک محەڕەم لەم رووەوە. ئێستا بۆم هەیە کە رەئی خۆم لەم رووەوە دەربخەم، رەئیەکەشم دوو سەری هەیە؛ یەکەمیان بە ئاشکرا ئەڵێت: رێگەی ئەو مامۆستایانەو رێگەی مامۆستا محەڕەم لە پیشاندانی هۆی دواکەوتنی ئەدەبە کوردییەکەمان هەرگیز راست نییەو رێک ناکەوێ لەگەڵ مەفهوومی تازەی ئەدەبدا. رێگەی ئەو مامۆستا بەرێزانە پێویستی بە ئەرکێکی ئەوتۆ نییە بۆ پەرچ دانەوەی، چونکە ئەو هۆیانەی کە ئەوان باسیان کردبوو لە راستیا ئەنجامی ئەو زرووفانەیە کە گەلەکەمان تیا ئەژی وەکوو مامۆستا محەڕەم ئەڵێ، بەڵام رێگەی مامۆستا محەڕەم پێویستی بە شتێک بیرکردنەوە هەیە بۆ ئەوەی روونی بکەینەوە کە دوورە لە سنوور پێ دانی هۆی دواکەوتنی ئەدەبەکەمان. مامۆستا محەڕەم وا ئەزانێ کە پێشکەوتنی ئەدەب بەستراوە بە پێشکەوتنی ژیان و لەناوچوونی ئیمپریالزم و چەوسانەوە. «ئەم وتەیە وتەیەکی کلاسیکیە کە دان نانێ بەوەدا کە ئەدەب هێزێکی دروستکەری ئەوتۆیە کە بەشدارە لە پێشخستنی ژیان و لە ناوبردنی ئیمپریالزم و چەوسانەوەدا». مامۆستا محەڕەم ئەدەب بەوە دائەنێ کە ئاوێنەیەکە ژیان ئەنوێنێ، بەرێکە لە کۆشی زرووفدا پێ ئەگات. ئەگەر ئەو ژیانە پێشکەوتووە بێت ئەوا ئاوێنەکەشی-کە ئەدەبە-چاک و بەنرخە. ئەگەر ئەو زرووفە بە پیت بێت ئەوا بەرەکەش- کە ئەدەبە- پێگەیشتوو و بەتامە.

سەیر کردنی ئەدەب بەم چاوە نرخی ئەدەب کەم ئەکاتەوە کەوا هێزێکی سەرکردە و کاریگەرو گۆڕێنەرو ئاراستە کەرە. بیرو باوەڕی پێشکەوتووی تازە لە بارەی ئەدەب و ئەدیبەوە پشتگیری ئەم جۆرە رایانە ناکات، بەڵکوو بە بێ بەزەیی ئەچێ بەگژیاو بەربەرەکانێ ئەکا. بۆچی؟ چونکە هەر چەندە ئەم بیروباوەڕە پێشکەوتووانە بڕوا بەوە ئەکەن کە زرووفی ماددی ئەدیب و ئەدەبەکەی ئەگۆڕێ، هەروەهاش بڕواشی بەوە هەیە کە ئەدیب و ئەدەبەکەی دەستە پارچە نین کە زرووف بە ئارەزووی خۆی هەڵیانسووڕێنێ، بەڵکوو ئەدیب بە سەرکردەیەک دا ئەنێ کە ریبەریی ئاراستەی زرووف ئەکات.

بەڵێ ئەدەب بە «سوککان» دائەنرێت کە سەرکردەیی ئەکات و نەخشەی بۆ دائەنێ، ئەدیب ئەندازیاری دەروونی مرۆڤایەتییە، ئەدیب سوپای دووەمە. ئیمپریالیزم ئەم زرووفە ناخۆشە و ناهەموارەی بۆ دروست کردین کەوا گەلەکەمان لە دۆزەخێکی ئەوتۆدا ئەژی کە دیوارەکانی هەژاری و نەزانی و نەخۆشی و چەرمەسەرییە، بەڵام ئەدیب پێغەمبەرێکی تازەی وەهایە کەسەر بۆ ئەو تاریکی و دۆزەخە شۆڕ ناکات، بەڵکوو مەردانە چاکی لێ کردووە بەلادا گۆرانی ئازادی و سروودی شۆڕش ئەڵێ، ئەم گۆرانی و سروود و ئاوازە بڵاو ئەبێتەوەو ئەکەوێتە کار بۆ روخانی ئەم دۆزەخە و بۆ گۆڕینی ئەو زرووفە.

بەڵێ! ئەمەیە ئەدەب، چۆن ئەشێت بیبەستن بە زرووفەوە بە شێوەیەکی میکانیکی؟. نەء، من لەسەر ئەو بڕوایەم کە ئەدەب بۆیە پەیدا بووە کە زرووف بگۆڕێت و زرووفی تازە دروست بکات. ئەگەر ئەدەبی کوردیمان بەم شێوەیە نەبێت کەواتە هەر نییە!!.

ئەگەر ئەو ماموستایانە و ماموستا محەرەم لەسەر ئەو باوەڕەبن کە ئەدەبی کوردی بەم پێویستە هەڵناسێ و ئەم کارە ناکات، کەواتە ئەبێت بڕوایان بەوە بێت کە ئەدەبی کوردی هەرگیز نییە، وە پێویست بەوە ناکات کە بڵێین ئەدەبەکەمان دواکەوتووە. ئەم مەسەلەیە دوو سەری هەیە؛ یان ئەبێت ئەدەبی کوردی هەبێت، یان نەبێت. یان هەیەو نەخۆشە، پێویستی بە پەنسلین و ئورۆمایسین هەیە تا چاک بێتەوەو هەڵسێتە سەر پێ و بەکاری خۆی هەڵسێ. ئەمەش شتێکی بێ بناغەو بێ کەڵکە، چونکە نەخۆشەکە مردووەو تازە چاری ناکرێت! لێرەدا سەرەکەی تری رەئیەکەم خۆی دەرئەخا کە ئەویش بە کورتی و بە ئاشکرا ئەوەیە کە ئەدەبی کوردی هیچ دواکەوتوو نییە، بەواتەیەکی تر باسکردنی دواکەوتنی ئەدەبی کوردی لێدوانێکی دۆنکیشۆتی و بێ بەرە، تەنیا ئەوە نەبێت کە موناقەشەیەکی رووکەشی بێ ئەنجام بەرپا ئەکا!.

....).

هەر قسەو باسێک بابەتێکی هەیە، تا ئەو بابەتە نەبێت قسە کردن لەوەوە نایەتە گۆڕێ، لەو رۆژەداو لە ناو کۆڕەکانی دەستەی خوێندەوارانی ئەو رۆژەدا دیارە ئەوە هاتۆتە ناوەوە کە ئەدەبی کوردی روو بە رووی چی بووەتەوە؟. هەندێک بەلایانەوە وا بووە کە ئەم ئەدەبە بەرەو دوا ئەگەڕێتەوە. هەندێکی تر وتوویانە ئەبێ لەگەڵ کارەساتی رۆژانەدا شان بە شانی یەک بجوولێین. دەستەیەکی وتوویانە: بە پێچەوانەی دواکەوتن، هەر بەرەو پێشەوە ئەڕواو هیچ لە کاروان دوانەکەوتووە. هەر بەرەیەک بۆ پشتیوانی باوەڕی خۆی

کـەوتۆتە بەڵگە هێنانەوە. دەربڕینی ئەم بیـروباوەڕانە لە بابەتێکی واوە هەمـوو ئەوە ئەگەیەنن کە هەر ڕۆژە شتێک دێتە پێشەوەو هەر دەنگە ئاوازێکی تری لێوە پەیدا ئەبێت. لە بابەتێکی وەکوو ئەم بابەتەدا سەردەمەکانی پێشوو هەر ئەوەندە بوو شت ئەوتراو پاشان ئەنوسـرا- ئەو شـتـە هۆنراو بوایە یا پەخـشـان - دیمەنپـەرسـتی هاتە پێـشـەوە، لەوەوە ناوەرۆک ناسین کـەوتە بەردەمی خـەڵک بۆ ئەوە بزانین ئەو نـاوەرۆکـە بە سـوودە یا بێ سـوود، لەمـەوە ورده ورده ئەوە پەیدا بوو کـە لە هەمـوو ڕوویەکی ئەو شـتـەوە بکۆڵنەوە. دیارە ئەم پلانە بەم جـــۆرە زادەی دەنگێکی کـــوتـوپڕی نین، بەڵکوو زادەی گــەلێ تاقـیکردنەوەو بەسـەر هاتن. بابەتێکی وەکـوو بابەتی ناوەرۆکی ئەم پەخشـانەی خاوەن پەخشان یەکێکە لەو ئەڵقە نەپچڕاوەی ڕەوڕەوەیە.

بەلای خاوەنی ئەم پەخشانەوە ئەدەبی ئێمە ئەدەبێکی دواکەوتوو نییە، بەڵکوو هەموو دەم سنگی بۆ پێشەوە ناوەو ئەنێ. ئەگەر سەیری خزمەتکردنی نەتەوەکانی تر بکەین کە چۆنیـان کردووە بە ئەدەبی خۆیان و سەیرێکی ئەدەبەکەی خویشـمـان بکەیـن- لە چاو ئەو کەم خزمـەتیـەدا - لەوانەیە ئەدەبەکەی ئێمە زیاتر ڕویشـتـبێت. بەلای خاوەن دەقەوە ئەم ڕایەی وەنەبێ دەمارگرتن بێ و وای وتبێ، بەڵکوو بەلایەوە ئەمە شتێکی واقعییـە. ئەمە ئەو، ئەمجا ئێمە بۆ شیکردنەوەی دەقـەکە هەر دوو دیوەکەی سـەیر ئەکەین؛ دیوی ناوەرۆک و دیوی ڕوخسار:

ناوەرۆکـەکـەی ئەوەمـان ئەخاتە بەرچاو کـە لە بابەتێک دواوە ئەو بابـەتە گـۆڕانی ڕۆژ ئەوەی هێناوەتە ناوەوە. ڕۆژانی پێش ئەو سەردەمە خاوەن قـەڵەمێک ئەدوا لە شت، بەڵام ئەو شتـەی کە ئەو ڕۆژە لە ئارادا بوو، وا دیارە دوان لە بارەی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی ئێمە بەو مـەعنایە کە پێشکەوتووە یا نەکەوتووە، ئەم وتوویژەیە کـەمـتـر هەبووە، خاوەن دەق ئەمـەی بۆ دەرخسـتوین کـە لەو ڕۆژەدا ئەم بابەتە هەبووە بۆیە ئـەویش یەکالای کـردۆتەوە. دەقـەکـە ئەو مـێـژووەمـان ئەخـاتە بەرچاو. لە ڕوخسـارەکـەشـیـا ئەوەی پیـشـان داوە کـە مەرامەکەی لە قاڵبی وشەکانا تا ئەندازەیەک جێ کردۆتەوە. وەکوو ئەمە هەیە ئەوەش هەر هەیە کـە هەندێ وشـەو ڕسـتـەی وای بەکـارهێناوە، ئەوانە لە سـەردەمی ڕابوردوودا بەڵێ بەسـەر زارەوە هەبوون بەڵام نەکــەوتبـــوونە نـاو چوارچێـوەی تابلۆی نـووسـینەوە، لـەم بەکارهێنان و نەهێنانەدا زنجیـرەی پەخـشـان بە پێی پلەی ڕۆژەکان ئەکەوێتە بەرچاومان. لەم زنجیـرەوە ئەوەمـان بۆ دەرئەکـەوێ کە زمـان «کـائـن»ێکی زیندوەو هەمـوو کـاتێک لە جووڵاندایە، هەمـوو ڕۆژێک چەشنە وشەیەک بۆ مـەعنای تازە داهاتوو دروست ئەکا. هەر

لەبەر ئەمەیە بۆیە زۆر لە نەتەوە زیندووەکان هەموو یەک دوو ساڵێک فەرهەنگی خۆیان تازە ئەکەنەوەو شتی نۆی ئەخەنە سەر.

***

«کەریم شارەزا»لە ساڵی «١٩٦١»کتێبێکی لە ژێر ناوی «کۆیەو شاعرانی»دا دەرکرد، دیارە کە باسی شاعرانی کۆیە ئەکا بە پەخشان دەوری هەموو ئەو هۆنەرانە کە کردوونی ئەهۆنێتەوە. ئەمەی خوارەوە نموونەی پەخشانێکەیە کە لە سەرەتای کتێبەکەیا وتوویە:

«لەوانەیە هەندێ کەس هەر لە خوێندنەوەی ناوی کتێبەکەمان بە خۆپەرست و ناوچەگەریمان بدەنە قەڵەم، چونکە بەم ناوە تەسکەی «کۆیەو شاعرانی» پێشکەشمان کردووەو ناومان نەناوە «کوردستان و شاعرانی». ببوورن ئەو توهمەتە لە ئێمە بە دوورە؛ ئێمەی کە مەبەستمان لە نووسینی کتێبێکی وا لە ژێر ناوی یەکەم بێ، یا دووەم، تەنیا خزمەتەو بەس. بەڵام بۆیە بەناوی «کۆیە و شاعرانی»مان داناوە تا بتوانین کۆیەو شاعرو زانایانی بە شێوەیەکی فراوان پێشکەش بە خوێندەوارانی کوردزمان بکەین کە تینوێتی زانیاری ئەدەبییان بشکێنێ دەربارەی ئەدەبی ئەم ناوچە گرنگە. وە لە سەرێکی تریشەوە خۆم رۆڵەی ئەم ناوچەیەم و توانای کۆکردنەوەی زانیاریم دەربارەی «کۆیە و شاعرانی» پترە لە یەکێکی دوورە دەست. وە ئەگەر لە چوارچێوەی کوردستانی مەزنا لە شێعرو ژیانی کورد بدواباین ئەوا هەموو شاعرانی ناودار بەختەوەر ئەبوون بە دراسەت و لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، وە ئەم فرمانەش لە زوویەکەوە ماموستایانی بەرێز «خوا لێی خوشبوو رەفیق حلمی»و «علاءالدین سجادی» خستوویانە ئەستۆی خۆیان بە نووسینی کتێبەکانی «شیعرو ئەدەبیاتی کوردی»و «مێژووی ئەدەبی کوردی»وە لەم دوو سەرچاوە ئەدەبیە هێژایە تەنیا حاجی قادری کۆیی و دڵدار لە شاعرانی ناوچەی کۆیە بەختەوەر بوون لە تۆمارکردن و لێکۆڵینەوەی شیعریان، کەچی گەلێ شاعری هەڵکەوتووی وەک «ئەختەرو کەیفی و جەلی و ثانی و مەلای گەورە و صافی و مەنفی» کە هێندێکیان گەر لە ریزی حاجی و دڵدارا نەبووبن نزمتریش نەبوون، بەڵام لەبەر تۆمار نەکردنی شیعرو سەرگورشتەی هەندێکی وەک «ئەختەرو جەلی و ثانی و مەنفی» خراونەتە پشت گوێ و حەقی خۆیان پێ نەدراوە.

لەبەر ئەم هۆیانەی کە باسمان کرد خۆمان لێ گورج کرد و دەستمان بە کۆکردنەوەی شیعرو سەرگورشتەی شاعرانی ناوچەی کۆیە لە دێرزەمانەوە تا ئێستا، وە لە پاش لێکۆڵینەوەیەکی ورد ئەم زانیاریانەمان پوختە کردو

پێشکەش بە خوێندەوارانی خۆشەویست دەکەین. ئێمە وەنەبێ ئەم زانیاریانەمان بە ئاسانی و بێ گرێ چنگ کەوتبێ بەڵکوو گەلێ کۆسپ و تەگەرەمان هاتۆتە رێ؛ وەک نەبوونی سەرچاوەیەکی وا راستەوخۆ زانیاری پێویستمانی لێ هەڵێنجین، لەبەر ئەوە ناچار بووین زانیاری سەرگورشتەی گەلێ لە شاعرانمان دەماو دەم وەرگرین و بە قەرینە و دەلیلی عەقڵی پوختەی بکەین، وە دەربارەی هەندێ شاعری تریش لە کۆنە کتێبی دەستنووس وەرگرین، وە لەم هەوڵ و تەقەلایەمدا خوا هەقە کاک عبدالرزاق محمدی شیعر دۆستم ئەوەی لە دەستی هات یارمەتی دام. وا هەر چۆنێک بێ پچڕپچڕ لەم کتێبخانە کۆنەو لەو مزگەوت و لەم ماموستایە و لەو مەلایەمان پرسیوە:

فڵان شاعر کێ بووەو چۆن ژیاوە؟. کام شاعر ئەم هەڵبەستەی گوتوە؟. ئایا چ پەڕاوێکی دەستنووسی کۆنت هەیەو باسی چی ئەکا؟.

بەم چەشنە بە هەزار حاڵ ئەم زانیاریانەمان لەم لاو لەولا هەڵکڕاندوەو دوایی لە بێژنگمان داوەو کامی شیاوی نووسین بووبێ وەرمان گرتوەو لەگەڵ ئەوانەی لە سەرچاوەی چاپکراوا بە دەستکاریەوە وەرمانگرتوون، کردوومانە بەم کتێبەی کە لەبەردەستتانە. بۆیە لە ئێستاوە ئەزانین کە لە هەڵەو کەم و کووڕی بە دوور نییەو هیواداریین کە خوێندەوارانی بەرێز بە نووسین و نامەی شیرین ئاگادارمان بکەن لە هەڵەو ناتەواویمان بۆ ئەوەی لە چاپی دووەمیدا راستیان بکەینەوە. وە هیواداریین کە نووسەرو شاعرانی کوردستان هەرکەس بە پێی مەڵبەندو ناوچەی خۆی دەست بکەن بە کۆکردنەوەی زانیاری ئەدەبی دەربارەی شاعرو نووسەرو زانایانی کورد، بۆ ئەوەی گەلێ سەرچاوەی تازەو فراوان بۆ مێژووی ئەدەبی کوردی بدۆزرێتەوە.

....».

وەکوو وترا قسەو باسێک کە لە ناوا هەبوو بابەتێک دروست ئەکا. خاوەنی ئەم دەقە کاتێ کە نیازی دانانی کتێبەکەی بووە ئەو قسەیە هاتۆتە ناوەوە کە ناوچە پەرستیەک لە کتێبەکەیا هەیە، ئەویش بەم پەخشانەی بەرپەرچی ئەو قسەیە داوەتەوە. ئەو قسەیەو ئەم بابەتە ئەوە ئەدا بە دەستەوە: کە لە هەر سەردەمێکاو لە هەر جێگایەکدا یەکێک کە ویستبێتی ئیشێک بکا، یا بەرهەمێک بێنێتە بەرهەم دەستەیەکی لێیە راست بوونەتەوە کەوتوونەتە توانج گرتن لێی. دیارە ئەمە غەریزەیەکی ناهەموارە لە ئادەمیزاددا هەیە. ئەو بلیمەتانەی کە لە ئاورووپادا هەڵکەوتوون و خزمەتی گەورە گەورەیان بە زانکۆی ئادەمیزاد کردووە ئەوانیش تووشی گەلێ توانج بوون، بەڵام توانجەکەیان وەکوو ئاوو کەفی

رووبار رۆیشتوە، بەرهەمی ئیشی بلیمەتەکان وەکوو زیخ و چەوی رووبارەکە بووەو ماوەتەوە. لەم رووەوە غەریزەکە هەر یەک غەریزەیە؛ چۆن لە مرۆڤێکی نەتەوەیەکی دواکەوتوودا هەیە، هەر بەو جۆرە لە ئینسانە نەتەوە پێشکەوتووەکەشا چەشنی سەمەرەی هەیە.

پەخشانی ئەم خاوەن پەخشانە ئەوە دەر ئەخا کە لەو رۆژەدا لەم رووەوە بۆڵە بۆڵ هەبووە. خزمەتکردن و خزمەتی نەتەوە سەنەدی خاقانی نییە لەسەر یەک کەس، بەڵکوو سەنەدە لەسەر هەموو نەتەوەکە. تاکە تاکەی هەر نەتەوەک بەشی ئەوەی هەیە کە بە ئەندازەی دەسەڵات خزمەتی خۆی بکا، ئەگەر بۆی نەکرا بێ دەنگیەکەی ئیشێکی چاکە، ئەگەر بۆی کرا ئیشێکی چاکترە. چەند قسەیەکی جوانە کە لەم پەخشانەدا هەیەو ئەڵێ: «وە ئەگەر لە چوارچێوەی کوردستانی مەزنا لە شیعرو ژیانی کورد بدواباین ئەوا هەموو شاعرانی ناودار بەختەوەر ئەبوون بە دراسەت و لێ کۆڵینەوەی ئەدەبی». قسەکە راستە؛ لە هەموو ناوچەو هەرێمێکا ئەگەر خاوەن هونەرو هونەرمەندێک پەیدا بوو و سەری هەڵدا ئەهلی شوێنەکە بە پوختی لێی بدوانایە، وە یا پارێزگاریان بکردایە – چونکە ئەوان شارەزاتر بوون – ئێستە ئەدەبی کوردی گەلێ دەوڵەمەندتر ئەبوو لەم پلەیە کە هەیەتی.

ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی ترەوە رێچکەی ئەم پەخشانە رێچکەی شێوەیەکی موکرییە. ئەم شێوەی موکریەش وەکوو هەموو شێوە سەرەکیەکانی دنیا وردە شێوەی بچووکی لە گوزارشت و لە هەندێ وشەدا لێی پەیدا ئەبێ. لەم پەخشانەدا ئەبینین هەندێ وشەی ئەو ناوچەیە تێدا هەیە کە ئەم وشانە مایەی سامانداری شێوە سەرەکیەکەن. ئەگەر نووسین و چاپ لەو رۆژەدا لە ناوا نەبوایە ئەو جۆرە وشانەو ئەو جۆرە گوزارشتانە بە سانایی نەئەکەوتنە شوێنانی ترەوە، چونکە دوور نییە تا سەدەی نۆزدەهەم کە خەڵک دوور بوون لە یەک و هاتوچۆیان بەسەر یەکەوە لەبەر ئەو شتە تیژرەوانە کە ئیمرۆ خەڵک ئەگەیەنن بەیەک کەم بوو، شوێنێکی وەکوو سابلاخ، شارەزوور، سنە، بڵباس، سولەیمانی و لاجان هەندێکیان نەیانزانیایە؛ بە وێنە وشەکانی: «تەسک، فراوان،پتر، مەزن، گرنگ و هێژا...هتد» مەعناکەیان چییەو بەچی ئەڵێن، بەڵکوو هەر ئەو ناوچەیە ئەیزانی کە وشەکە هی ئەو بوو. پەخشانی چاپکراو کارێکی وای کرد، کە هەموو ناوچەیەک لە وردو درشتی شێوەی ناوچەیەکی تر تێ بگا. ئەم پەخشانە ئەو رێگایە گرت؛ کە بە تەواوی خۆی نەبەستێ بە شێوەی تایبەتی ناوچەیەکەوە.

لە لایەکی تریشەوە ئێمە کە سەیری رێختی ئەم پەخشانە ئەکەین سووراو سوور بۆمان

دەر ئەکەوێ کە چەشەی هەر کەس روخسارێکی تایبەتی هەیە.

روخسـاری پەخـشـانێکی وەکـوو ئەم پەخـشـانە لە ناوچەیەکی وەکـوو «کـۆی»ەدا بەهرەیەکی گەورەی هەیە، بەڵام لە ناوچەیەکی وەکوو سابڵاخ، یا سولەیمانی دا دوور نییە ئەو بەهرەیە نەبێت!. بە پێـچـەوانەی ئەمـە هینەکـانی ئەوانیش لەوێدا وا. لە وێنە ناوچەییەکـانی ئەم پەخشـانەو پەخشـانە ناوچەییـەکـانی ترا ئێـمـە ئەتوانین ئەدەبێکی یەکگرتووی پوخت وەکوو هێلکەیەکی پاککراو بێتە بەر دەستـمـان. بەڵام کە بێـتە سـەر شـیکردنەوەی رێخـتی تەواوی پەخـشـانەکـە ئەگـونجێ لە گـەلێ لاوە ئەوەی رێخـتی عـیبـارەتێکی سادەی ئەدەبی بێ لام وایە بە تەواوی باڵی نەکـێشـاوە بەسـەریا. بەڵێ! هەرچەندە چەشە جیایە بەڵام دارشتنی رستەش لە شوێنی خۆیاو بەبێ پچڕان دەستێکی تری هەیە.

***

«هێـمن» لە رۆژنامـەی «ژین»ی ژمـارە «١٦٤٠»ی رۆژی ١٩٦١/٩/١٤ لە ژێر ناوی «هاوینەهەوار وێنەی راستـەقـینەی..»دا لە بارەی کـۆشش کـردن بۆ پێشـخسـتنی هاوینە هەوار وتارێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«هاوینەهەوار وێنەی راستـەقـینەی دڵسـۆزییـە کـەوا چۆنیـەتی شـێوەی ژیانی گـەلی تێـدا دەرئەکـەوێ. چارەسـەرکـردنی کـەم و کـووڕی هاوینەهەوارەکـان پێویستێکی نیشتمانییە.

ئەمـڕۆ لەم سـەدەیەدا کـەوا سـەدەیەکی جـوولێنەرو گـۆڕین و پشـکنینە، سەدەیەکی گەورەی هەنگاونانی گەلانە لە هەموو روویەکی ژیانەوە، بە تایبەتی ئەمـڕۆ گـەلان لە بنچـینەوە خـەریکی لێکۆڵینەوەو چارەسـەری ئەو کـەم و کووڕیانەی کەوا دیار کەوتووەو هەستی پێ ئەکەن لە رووی باری ئابووریەوە. ئینجا ئێمەش لەو رووەوە بەشی هاوینەهەوار ئەخەینە بەر چاوی بەرێوبەرایەتی گشتیی هاوینەهەوار، کەوا ئەم کەم و کووڕیانەی کە ئەیخەینە بەرچاو چارەسەر بکرێ و پاڵ پێوەنەرێکی دڵسۆزی بن بۆ هاوینەهەوارەکـان کـەوا برێتـییـە لە قازانج و کەڵک و خێر، چی بۆ گەل و چی بۆ میری. ئایا ئەمڕۆ گەر وردبینەوە لە «لوبنان» وەیان لە کۆماری عـەرەبی یەکگرتوو کە نزیک کۆمارمانە ئەزانین لە رووی وارداتەوە چ هۆیەکـیـان خـسـتـۆتە سـەر بەشی هاوینەهەوار و چۆن هاوینەهەوار رێک و پێک ئەخـەن؟ و چۆن بە رۆژنامـەو نامـیلکە و پیـانۆ و ئەستاتیونو تەلەفزیۆن و بەرێوەبەرایەتی هاوینەهەوار خەریکی ئەوەن کـەوا چی

> لە ناوەوەی وڵات و چ لە دەرەوە کەوا بەو پڕو پاغاندەیە هەڵسن بۆ ئەوەی گەورەترین کۆمەڵی هاوین بەسەرە بێنە نێوان هاوینەهەوارەکانیان کە هۆی هەرە گەورەن لە رووی ئابووریەوە، هۆی گرنگە بۆ جووڵانەوەی باری ئابووری و کۆمەڵایەتییەو بۆ هەر دوولا، چ دانیشتوان و چ میری کەڵک بەخش ئەبێت. بەڵام ئێمەش ئەڵێین و لەگەڵ نووسەرە دڵسۆزەکانی کورد بەردەوامین کەوا هەستی خۆمان دەربڕین سەبارەت بەو کەم کووڕی و دواکەوتنەی کەوا هەن لە نێوانی هاوینەهەوارەکانی ناوچەمان - لیوای سولەیمانی - کەوا هەتا لە ئەستاتیون چ بەشی کوردی و چ بەشی عەرەبی هیچ باسێک و خواسێک نییە سەبارەت بەو هاوینەهەوارانە لە رووی پڕو پاغاندەوە کە شتێکی هێجگار پێویستە هەر چەندەش لە دوا بێت!. بەڵام وا دیارە زۆری لەبەر ئەوەیە کەوا لە دوایە، بۆیە!. بەڵام هەرچۆنێک بێت بخرێتە بەر چاو، وە ئێمە ئەڵێین: ئایا؟ بەڕێوەبەرایەتی هاوینەهەوارەکانی گشتیی کۆماری بۆ وا بە سستی ئەجووڵێتەوە؟!.
>
> بۆ نموونە بابێن باسی یەکێ لە هاوینەهەوارەکان بکەین:
>
> هاوین هەواری پێنجوێن:
>
> پێنجوێن قەزایەکی گرنگ و جوان و دڵگیری بەنرخە کە ئەکەوێتە سەر سنووری ئێران. ئەمە هاوین هەوارێکی خۆش و پڕ لە هەموو پێویستەکی هاوینەهەوارە، بەڵام جێی داخە کەوا ئەم هاوین هەوارە چی کەم و کووڕی تێدا هەیە؟.
>
> (١)- چاری ڕێگاو بانێ کەوا بەرەو پێنجوێن بچێت، هەست بەو ڕێک و پێکیە ناکرێ؛ ڕێگایەکی خوارو خێچی خەتەرناک قیرتاو نەکراو، ئینجا ئەو ڕێگای ئێستایەی کە هەیە وا نییە کەوا شەرتی تەواوی ڕێگاوبانی تێدا بێت، سەرەڕای ئەوەش کەوا ڕێگاوبانی ئەم ناوچەیە زۆر مەترسی تێدایە، بەتایبەتی لە نێوانی کانی سپیکەوە تا پێنجوێن. ئەمە هیچ هۆیەک نییە کە بەم جۆرە بمێنێتەوە. وە ئەوەش ئەزانین کە ڕێگاوبان چ هۆیەکی مەزنە لە رووی بازرگانییەوە، بە تایبەتی لە رووی ئابووری، رووەکانی تر بە گشتی..
>
> ....».

هەتا ساڵ بێت بەم لاوە شتی نوێ تر دێتە پێشەوە. هەر ڕۆژێک قسەیەک و هەر سەردەمێک پیاوێک پەیدا ئەبێ، لەوانەیە ئەوەی دوێنێ وتراوە و ئەو پیاوەی دوێنێ پەیدا بووە بەکەڵکی ئیمڕۆ نەیەت، ئەوەی ئیمڕۆژیش بەکەڵکی سبەینێ نایە، بەڵام مێژوو

بۆیە شت تۆمار ئەکا بۆ ئەوە بەراوردی کارەسات و پیاوی دوێنێ لەگەڵ ئیمڕۆ بکرێ و لەم بەراورد کردنە لاپەڕەیەکی تر دێتە پێشەوە کە جم و جووڵکردنی زەمانەو نەوەستانی گەردوونەیە، ئەوە دێتە پێشەوە کە لەبەر رووناکی ئەوانەی پێشوو ئاسۆ فراوان ببێتەوە بۆ هێنانەوەی شتی تازەتر، وەکوو لەم رووەوە خاوەن رستە وتوویە: «تازە بە تازە نەو بەنەوا». هەر فیکرە لە سەردەمێکاو هەر پیاوە لە کاتی خۆیا شاکار و شاپیاو بوون، بەڵام رۆژی دوای ئەوە ئەگەر ئەو فیکرەو ئەگەر ئەو پیاوە زیندوو ببنەوەو تەماشای دەوروبەری خۆیان بکەن پەشیمان ئەبنەوە لەو هاتنەوەویان، چونکە ئەبینن رۆژەکانی دوای ئەوان جۆرە فیکرو جۆرە پیاوێکی تری دروست کردووە کە گەلێ جیایە لەوان!. ئەوەندە هەیە ئەتوانین بڵێین: مادام گۆڕان لە ناوایە ئێمەش ئەگەر ئێستە بووینایە وەکوو ئێستە دەبووین، ئەمەو ئەوەش ئەڵێن: کە ئێمەو فیکری ئێمە بناغە بوو بۆ ئێوە.

سەردەمی پێشوو لە کوردەواری لە هەموو لایەک خێزانی ماڵەکان سەماوەرو قۆریەو خواردنیان ئەبردو بۆ سەیران ئەچوونە شوێنە خۆشەکانی ئەو شوێنە. لە راستیدا ئەو شوێنانە هەوارێک بوون بۆ ئەو کەسانە، لەمەوە بیروباوەڕ تەنیەوە بۆ شوێنی فراوانتر؛ بۆ ئەو جێگایانە کە ئاوو هەوایەکی سازگار و فێنکی هەبوو، ئەچوون لەو شوێنانە شەوێک وەیا چەند شەوێک ئەمانەوە، بەڵام شوێنەکە لە سەر حالەتێکی تەبیعی بوو، لەمەوە رەوڕەوەی زەمان کەوتە سەر ئەوە کە ئەبێ بە دەستێکی هەرەوزی رێک و پێک بکرێن بۆ ئەوە هەموو جۆرە کەسێک بتوانێ تیایانا بحەسێتەوە، دیارە ئەم جۆرە فیکر کردنەوەیە گۆڕانێکە بە سەر لاپەڕەی ژیانا دێت، وەنەبێ کوتوپڕی و خۆی لە خۆیەوە پەیدا ببێ. لە ساڵی «١٩٥٧»دا خاوەنی ئەم کتێبە لە سەر هاوینەهەواری «شەرانش» لە وڵاتی «زاخۆ» وتارێکی خستە سەر لاپەڕەی «ژین»، پێم وایە ئەوە یەکەم قسەیەک بوو کە لە بارەی هاوینەهەوارەوە کەوتە ناوەوە، ئەمەی ئێستە دووەم قسەیە.

شت دەربڕین وەکوو بابەتی ئەدەبی ئەگرێتەوە، گەلێ بابەتی تر ئەگرێتەوە، یەکێک لەو گەلە کاروباری کۆمەڵایەتییە. ئێمە لێرەدا نموونە پەخشانەکانی کوردی ئەخەینە بەرچاو، کە نموونەی هەر رۆژێک پەردەی شەرتی تەواوی رێگاوبانی تێدا بێت، سەرەڕای ئەوەش کەوا نییە، بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە: کە چۆن گۆڕان هاتووە بە سەر بیروباوەڕی دانیشتوانی کوردستانا، وە لە شتی تایبەتی بێتە سەر شتی گشتی. ناوەرۆکەکەی باسی شتێک ئەکا کە پەیوەندی بە ژیانی حەساوەی گەلێ خەڵکەوەیە، روخسارەکەی هەر ئەوەندەی لە بارایە کە ناوەرۆکێکی گشتی دەربڕێ، دیارە ئەمە پەردەیەکە لە پەردەی بیروباوەڕی فرەکەسی

ئەو سەردەمە کە خاوەن پەخشان بەم پەخشانەی خستوویەتە بەر دەستمان، ئەگینا بێنە سەر روخسارو داڕشتنی عیبارەت بە ئاشکرا ئەزانین کە روخسار لەم پەخشانەدا بەرەو دوا گەڕاوەتەوە، کەچی ئەبوایە بەرەو پێشەوە بڕۆیشتایە!.

***

«ئیسماعیل» لە ژمارە «١٦٥٩»ی رۆژنامەی «ژین»ی سالی «١٩٦٢» لە ژێر ناوی «یاری لەش جوانی»دا پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«پێشەکی ئەمەوێ بڵێم: کە مەبەستی نووسینم لێرەدا بۆ پێکانی دوو نیشانە؛ یەکەمیان سکاڵا لە کاربەدەستانی یانەی وەرزش، دووەمیان بە کورتی باسێکی یاری لەش جوانی. گومانی تێدا نییە کە وەرزش تێکڕا وە بە هەموو جۆرەکانیەوە جیاوازییان نییە لەوەدا کە لەشێکی ساغ و گیانێکی بەرز پێک ئەهێنن. ئەمە راستە بەڵام ئەگەر وەرزشێ، یا یاری کردنێ بەرەڵاو سەربەخۆ بێ و رێک و پێکیەک نەگرێتە خۆ وەکوو هەموو شتێکی تر، ئەنجامی تەفرو توونا بوون و لە کۆتاییدا لەناوچوونە. بوونی «یانە»ش بەمانا دروستکردنی ئەو رێک و پێکیەیەو پاراستنی لەناوچوونە، «یانە»مان هەیە. بەڵێ ئەمە راستە بەڵام نەبوونی چاکترە لەم بوونەی چونکە «دەنگی هەیەو رەنگی نییە!».. جگە لەمەش ناخۆشی لێرەدا ئەوەیە کە ئەمیان بە بەرچاوەوە گیانی وەرزش ئەکوژێ و لە ناوی ئەبات. «یانە» هەیە، بەڵام رێک و پێکی و لێ پرسینەوەو هاندان نییە. کەرەستەی یاری هەیە بەڵام کاربەدەستی دڵسۆزو مامۆستایانی رابەری یاری و هەڵسووڕێنەری جگەر سۆزی نییە!. ئینجا بوونی یانەیە کە ئا ئەمە بێ نەبوونی چاکتر نییە؟!.

لەو باوەڕەدام کە هاوبیرم زۆرە و پشتگیریم هەیە لەم قسانەدا کە دەری ئەبڕم، چونکە مەبەستم پاکە و قسەکانیشم پێچ و پەنای تیا نییە و راستەوخۆیە.

یاری لەش جوانی-ش وەکوو هەموو یاریەکی یانە ناسێنراوە و لێی نەپرسراوە کە لە یانەدا هەن!. بەڵام لە راستیدا یاری لەش جوانی یەکێکە لەو یارییە بەرزو ناسراوانەی کە لە هەموو شوێنێکی ئەم دنیایەدا بە هەزاران یانەی تایبەتی و لایەنگیرو مامۆستایانی شارەزای هەیە. جگە لەوەی کە یارییەکە ئەتوانم بڵێم: جێ زۆر یاری تر پڕ ئەکاتەوە، لە هەمانکاتا بە دیمەنێکی دڵگیرو رێک و پێکیەکی چوون یەک و بەهێز دەرەوەی لەشی مرۆڤ دەر ئەخات.

یاری لەش جوانی، وە بە تایبەتی لە ناو گەنجەکانی ئێمەدا هەتا بلێی حەز پێ کـردوی زۆرە و بە گـەرمـیـەوە رۆژ لە دوای رۆژ زیاتر لە دەوری کـۆ ئەبنەوەو ئەیانەوێ ببنە یەکێ لە پێگەیشتوان و دەرچوانی قوتابخانە بەرزو ناسراوەکەی، بەڵگەشم بۆ ئەمـە خـۆ خـەریک کـردنی گـەلێکە لەو گـەنجـانەو دەرکـەوتنی دەستـەیەکی لەش جوانە لەم مەیدانەدا، ئەگەر چێ ئەو پێگەیشتنەش بە تەنیا ئەگەرێتەوە بۆ هەوڵی خۆیان و بەس!.

بەڵام دیسـانەوە بەداخەوە ئەڵێم: ئەم یارییەش وەکوو هەموو یاریەکی تری یانە خراوەتە لاوەو لە گۆشـەی کـەمـتـەرخـەمـیـدا بێ خـاوەن مـاوەتەوەو لێ پرسینەوەی نییە!. ئەو بەرهەمی خۆ خەریک کردنەش کە دیارەو ئەمڕۆ لە ناو ئەو دەستـە لەش سـاغ و جـوانانەدا ئەبینرێ، ئەتوانم بلێـم وە دڵنیـام لەوە کـە مـافی کـاربەدەسـتـان و هەوڵی یانەی وەرزشی بە سـەرەوە نیـیـە تەنیـا هەوڵ و هیلاکی خۆیان نەبێ!».

ئاسۆی بیرو باوەڕ وا دیارە لەگەڵێ سووچەوە لەبەر یەک ئەکشێتەوە. سەردەمی زوو لە کوردەواریدا «کەوشەک، گورزێن و قەلەمرداریێ»و گەلێ یاری تر هەبوون، کە لە رواڵەتا یاری و لە بناغەدا بۆ لەش ساغی و پێ گەیاندنی ئەندامێکی بتەو دوور لە نەخۆشی بوو. ورده ورده -بەداخـەوە- ئەمـانە روویان کـردە پووکـاندنەوە!. بەڵام زەمـان، وە یا جم و جووڵی زەمان بەبێ ئەوە ئێمە ئاگامان لێ بێ کەوتە سەر تەشکێکی تر، بۆ ئەوە وەکوو یارییەکانی پووکانەوە لەشەکەش نەپووکێتەوە. من و تۆ ئاگامان لەم دووچەرخەیە هەبێ یا نەبێ، گەڕان لە گـوڕی گەڕانی خـۆی نـاکـەوێ!. بابەتی «یانە»و بابەتی یاری لە یانەدا نیشـتەوە بەسەر جێگا هەواری یارییە خۆماڵیـەکانمانەوە. ئەو رۆژە سەرەتای بزووتنەوەی هەموو جۆرە فیکرەیەک بوو، کە یەکێک لەوانە کەوتە ناو چەنبەری ئەم پەخشانەوە.

وەکوو وترا مەبەست لە هێنانی ئەم جۆرە پەخشانانە، رووت ئەوە نییە کە پەخشـان بە زمانی کوردی پیشان بدرێ، ئەوە نییە چونکە لەو سەردەمەدا گەلێ نموونە پەخشانی تر هاتۆتە ئاراوە کە باسیـان لە ئەدەب و بەسەر هاتی کوردەوە کردووە، بەڵکوو مەبەستـەکە گۆڕانێکە کە کەوتۆتە ناو کوردەوە؛ گۆڕان نەوەک تەنیا لە وشەدا، بەڵکوو لە بیرو باوەڕو ناوەرۆکـیـشـدا. باس لە هاوینە هەوار پەردەیەک بوو لە پەردە گـۆڕاوەکـان، باس لە یاری وەرزش و لەش جوانی بەو شێوە پەردەیەکی ترە لە گۆڕان. ئێمە لەم کتـێبەدا نموونەکانی پەخشـانی کـوردی بە پێی رۆژەکـان ئەخەینە بەرچاو، ئەم بابەتەش یەکـێکە لەو نموونانە، بەڵام نموونە بۆ گـۆڕانی فـیکرە، نەوەک نموونە بۆ رسـتـەو عـیـبـارەت. لێـرەدا ئەوەمـان بۆ

دەرئەکەویٚ، وە مێژوو ئەوەی بۆ دەرئەکەویٚ کە لە چ سەردەمێکەوە ئەم جۆرە باوەڕانە سەرەتای بنجی خۆیان داکوتاوە؟. وە چۆن پلە پلە بە پەیژەی سەرکەوتن و هاتنە خوارەوەدا هاتوچۆیان کردووە؟.

خاوەنی ئەم پەخشانە هەستی بەوە کردووە کە لەو رۆژەدا ئەم جۆرە یاری کردنە بە شێوەیەکی ڕێک و پێک بۆ دەستەیەکی تایبەتی لە هەموو گۆشەیەکی دنیاوە باوی سەندووە، کوردیش یەکێکە لە نەتەوەکانی دنیا کە ئەئاڵێن بە شتی تازە بابەتەوە، کە پیایا ئاڵان بۆ چ ئەبیٚ بە جۆرێکی ڕێک و پێک نەچیٚ بەرێوە؟!. گلەیی ئەوە ئەکا: یا ئەوەیە هەر لە بناغەدا نەمێنیٚ و هەڵگیریٚ، یا خۆ ئەگەر هەیە بە شێوەیەکی جوان بچێت بەرێوە. نەتەوە هەموو چەشنە هەوادارێکی تێدا هەیە، دەستەیەک لە کورد پەیدا بووە کە لە دوای ئەوە یارییە خۆماڵیەکان لە دەست دەرچوون، ئەو یاریانە کە ئیمڕۆژ باویان هەیە لە ناو نەتەوەکانی ترا، با ئەوانە بگرین بە دەستەوە، ئەمەش جێگاو یاسایەکی ئەویٚ، ئەگەر بۆی دانراوە بۆچی ئەبیٚ بە پوختی نەبریٚ بەرێوە؟. ڕەوڕەوە سنگ بۆ پێشەوە ئەنیٚ، ئەگەر ئێمەش پلکاین بەو ڕەوڕەوەیەوە ئەبیٚ بە جوانی و گورجی لەگەڵیا بچین بەرێوە، باوەکوو کوردەکەی لە هەردوو جەژن بوومان لیٚ نەیە!!.

سەیر ئەکەین ئەم جۆرە ناوەرۆک و مرازەی لە شێوەی روخساری پەخشانێکی ڕێکا دەربڕیوەو نیازەکەی داوە بە دەستەوە، لەمەشەوە ئێمە ئەوە تیٚ ئەگەین کە زمانی کوردی لە بارەیا هەیە لە هەموو شتێک بدوێت بە مەرجیٚ ڕووناکی فیکر هەبێت و سەر لیٚ شێوان نەبێت!.

***

«طاهر احمد حەوێزی» لە کتێبی «مێژووی کۆیە»دا کە لەساڵی ١٩٦٢ دەستی چاپی گەیشتیٚ دەقێکمان لە سەرەتاکەیا ئەخاتە بەر دەست و ئەڵیٚ:

«یەک دوو قسە:

پێی لیٚ دەنێم کە لەسەر مێژووی کۆیە زانیاریەکی زۆر کەمم هەیە، وەچ کتێبێکی ئەوتۆم لە لانییە بە تایبەتی و بە درێژی باسی کۆیە» بکا. ئەوجا ئەم شارە لە رابوردوا زۆر گرنگ، وەیا خوێندەواری مێژوونووس، وە یا پاشاو حوکمدارێکی سەربەخۆی ئەوتۆی کە بە پارە شتیان پیٚ بنووسێتەوە نەبووە، وە ئەگەر شتێکیش نووسرابێتەوە هێشتا ئەمن دەستم نەکەوتووە، یا سووتاوەو نەمایە. لە کون و قوژبنی هەندیٚ ماڵ و ناوتاقی مزگەفتەکانا خۆیان

شــاردۆتەوە، وەیا لە ترسی دەور گــۆڕانا نەیانوێراوە شت بنووسنەوە، وە یا «رەشەبا» بەهێزەکەی کۆیە ئەوی هەبووەو نەبووە بردوویەتی!.

لێرەدا کەمێک گلەیی لەو خوێندەوارە کۆنینانە دەکەین کە بەرامبەر بە مێژووی وڵاتەکە کەم تەرخەم بووون. بەڵام گوتم: با گلەیی بەس بێ، ئەوجا نۆرەی ئیش کردن بێ، هەر من و تۆ گلەییان بکەین و هیچ نەکەین، سبەی رۆژێ ئەوها گلەیی لە ئێمەش دەکرێ!. وە لەو مێژوونووسانەش ناکرێ کە خەڵکی شارەکە نین. لە سەرێکی کەش، کەس شارەکەمان وەک خۆمان ناناسێ، وە لە سەرێکی تریشەوە بە نینۆکی خۆت، خۆت نەخورێنی، خورشتی قەلبت بەکەس داناکەوێ.

لەمێژە خەریکم کتێبێک لە سەر ئەم شارە دابنێم، زۆر ئەم لاو ئەولام نۆڕی و پشکنی، گوێم لە گەلێ واتە واتان راگرت بەڵام هەر نەگەیشتم بە ئامانج، چونکە دەمویست شتێک بێ تێرو پڕ بێ و کەم و کورتی نەبێ، تەماشام کرد ئەمە هیچ دادم نادا، وە زۆر کەلەبەری ماوەو بۆم پڕ نەکراوەتەوە، خۆ قسەی ئەم و ئەویش، هەرچێ تووشم دەبوو لێی دەپرسیم: ئەرێ! فلان ئەتۆ چەند لە مێژە خەریکی نووسینەوەی تەءریخی کۆیەی، تا ئێستا چیت بەچی کردووە، ئەوە بۆ دەری ناخەی؟!.. حەقیان بوو چونکوو زۆر پرسینەکانم وای ئەکرد خۆم و قسەکانم ببنە جێی پێکەنین و گاڵتەی هەموو چێژەیەک!. وە ئەوەندەی لەم و لەو پرسیار بکەم و چاو لە دەمی ئەم ئەو زەق بکەمەوەو ئیختیارەکان بێزار بکەم و کۆڕی دانیشتنەکان هەر بهێنمەوە سەر باسی رابوردووی کۆیە، بە زۆر ناوی مێژوونووسی کۆیەم بە دوو خۆم خستبوو. لەگەڵ ئەمەشا ئەو لێتۆژینەوەی ئەوان بە تەواوەتی پاڵیان پێوە نام کە دەبێ بڕیارێک بدەم، وە بۆم دەرکەوت کەوەک من دەمەوێ هیچ کەم و کورتی نەبێ، ئەوە هەر نابێ. لەبەر ئەمە وا بە کاڵ و تفتی ئەم چەند لاپەڕەیەم لە سەر مێژووی کۆیە نووسی. وەبەلای خۆمەوە بەردی بناغەی مێژووی شارێکم دانا کەوەک خۆی سەیرە!، وە شارەکە هەر چەندە بچــووک و لاتەریکە، ئەوەندە بە وژە وژو ســەر ســورمــێنە. وە زۆر سوپاسی ئەو کەسانە دەکەم کە یارمەتییان داوم، وە کە شتێکم لێ پرسین، بێ رووگرژکردن وە بەبێ ئەمەی لێم بسڵەمێنەوە وڵامیان ئەدامەوە.

لە خوێندەوارانم دەوێ لە کەم و کورتی کتێبەکەم نا، لە خۆم ببوورن، وە هەر کەس بەشی خۆی ناتەواوی پڕ بکاتەوە، وە پرتەو بۆڵەو رەخنەکانیان هەر بە قسە بەبا نەکەن!. گورج دەست بدەنە قەڵەمێک و لەسەرخۆ بیخەنە سەر کاغەز. ئەگەر شتێکی تازەیان لە بابەت ئەم مێژووەوە دەست کەوت، یا لەبۆ

منی بنێــرن، تا لە چاپکردنێکی ترا بە ســوپاس و بە ناویانەوە بیبــخــەینە کتێبەکە، یان خۆیان بە وتار لە رۆژنامەو گۆڤاران بڵاوی بکەنەوە. خۆشم چاک دەزانم زۆر جێی هەیە هەر بۆی نەچووم، چونکوو دەستم نەکەوتووە، لە هەندێ جێگا زۆر کورت و لە هەندێ جێشا زۆر درێژم داوەتێ کە شێوەیەکی چیرۆکی وەرگرتووە، بەڵام دڵی خۆم بەمە ئەدایەوە کە «بوونی شتێک لە نەبوونی هیچ باشـتـرە»، بە تایبـەتی ئەگـەر ئەو شـتـەش کـەڵکێکی هەبێ، چونکوو ئەمـەش راستە «هیچ» لە شتێکی بێ کەڵک باشترە. وە دەشزانم کە کەم و کورتی تری زۆرە بەڵام گوتم: بـابەشی خـوێندەوارانیش بێڵــمـەوە، ئەوانیش بەشی خـۆیان شـــووژناژووی بکەنەوە. بە زۆری لە ترسی ئەو خــــوێندەوارانەیە، کـــە بە چاویلکەوەو بە تێ چاوی دەی خـوێننەوە، بۆیە ئەم یەک دوو قـســەیەم وا درێژ بووەو بوو بەریس و گــوریس!. وە لەبەر ناچاری لە زۆر جـێــیــان کــەوتوومــە عەمبازان!.

.»...

ئەم دەقە هی نێوانی دوولاپەڕەی سالانی ١٩٦٠-١٩٧٠، وە بەتایبەتی تر هی ساڵی «١٩٦٢»ە، خاوەنەکەی بە شێوەی ناوچەی کۆیە دەستی داوەتێ. وەکوو کتێبەکە خۆی مێژووی «کۆیسنجق»ە، دەقی ئەم پەخشانەش مـێژوویەکی بەسەرهاتی ئەو ساڵانەیە کە چۆن نەتوانراوە خامەیەک بکەوێتە سەر نامەیەک!.

پێشووتر لە لایەن ناوهێنانی شوێنانی کوردەواری و مێژوو و بەسەرهاتی ناوچەو شارو چۆنیەتی رەوشت و بەڵگەو کاروبارییەوە ئەگەر کەم و کورت شتێکیش نووسرابێ هیچی بە زمـانی خۆی نەبووە، وە بەڵکوو ئەگـەر شت نووسـرابێ، یا مـەبەسـتێکی تایبەتی خـاوەن نووسـراوەکـەی تێدا هەبووە، یا بەلاوەکی نووسـراوە!. کـە ئەڵێم: مـەبەسـتێکی تایبـەتی خاوەن نووسراوەکەی تێدا هەبووە، قسەکە بە دوور لەعـیلمەوە نەزانرێ؛ بەوە نەزانرێ کە نووسین مـەبەسـتی تێدا نـیـیە، ئەگـەر مـەبەست نەبێ ئەو نـووسـینە نایەتە ناوەوە. بەڵکوو مەبەستم بە مەبەستە تایبەتییەکە ئەوەیە: کە مەبەستی ئەو کەسە لە بناغەدا شتێکی ترەو ئەمـیـشی پێوە پلکاندووە بۆ ئەوە لەبەر شـتـەکـەی تر لەم کـەم کاتەوە، لە کـەم کـردنەوەی ئەمـیش مـەبەسـتێک هەبووە ئەگینا خۆ شێت نەبووە وا بکات!. رۆژ هەڵاتی ناسـێک - بەوێنە- کـە فـرمـانێکی سـیـاسی گـرتۆتە ئەسـتۆ لە حکوومـەتێکا کە کـوردی تێکلاوە، بۆ کـوردەکـە ئاو لە خـۆی لـێڵ ناکـا، وەیا جـۆگـە ئاوی بەیـنی حکومـەتەکـەی خـۆی و ئەم حکوومەتە ناکا بە قوڕاو لەبەر دڵی ئەم!. هەروەها کەسانی تریش.

لەم سەدەی بیستەمەدا من و تۆ بمانەوێ، یا نەمانەوێ ڕەوڕەوەی گۆڕان ئیشێکی وای کرد کە کوردەکە بتوانێ دەست بداتە قەڵەم و بەزمانی خۆی لە هەموو ڕوویەکی خۆیەوە بە پەخشان شت بێنێتە ناوەوە. یەکێک لەو ڕووانە بەسەرهات و چۆنیەتی ولاتەکەیەتی. یەکێک لەو کەسانە کە هەڵگری ئەم ئەرکە بوو خاوەنی ئەم پەخشانە بوو کە توانی تا ئەندازەیەک باسی ناوچەکەی خۆی لە بارێکی وەک مێژوودا بۆ پاشەڕۆژ بگێڕێتەوە. ئەم ئەرکە ئەرکێکی کەم نەبوو بۆ ئەم ڕۆژە. کە ئەڵێم: کەم نەبوو، چونکە هی وەکوو ئەم بە پەنجەی دەست حساب ئەکرا. ئەم و ئەوانیتر ئەبن بەو کەسانە کە «ڕچە» ئەشکێنن و خەڵکی تر بەسەریا ئەڕۆن.

ناوەڕۆکی ئەم پەخشانە کورتە باسێکی ولاتی «کۆیە»مان پیشان ئەدا کە بەم جۆرە تا ئێستە ئەمە نەبووە. کە ئەڵێم: کورتە باس مەبەستم ئەوە نییە کە لە بابەتەکەی کەم بکەمەوە، بەڵکوو مەبەستم ئەوەیە کە شوێنێکی کۆنەساڵی دیاری وەکوو کۆیە گەلێ کارەسات و بەسەرهاتی زیاتری تێدا بووە لەو ئەندازەیە کە ئەو باسی کردووە، بەڵام وەکوو خۆی وتوویە سەرچاوەی زیاتری بە دەستەوە نەبووە کە ئاگاداری زیاترمان بداتێ. لەگەڵ ئەوەشا ئەوەی ئەم بەردی بناغەیە بۆ زیادبوونی ئاگاداری لەمەودوا. لە ڕوخسارا:

کۆیە لە ناوەندی ئەو خەتەدایە کە پێی ئەڵێن «موکری»، لە سەر ئەو شێوە شێوەیە چووە بە ڕێوە. ئەبێ وەش بزانین - وەکوو لە شوێنی تریشا ئەم قسەیە هەر وتراوە - وردە ناوچە بەچاو پانایی هەموو شوێنەکەوە ئەویش لە هەندێ وشەدا جیاوازیەک پەیدا ئەکا. وە بەڵکوو وشەی وا دروست ئەکا کە ئەبێ بە مایەی سامان بۆ شێوە سەرەکیەکە. ڕوخساری ئەم پەخشانە ئەوەی تێدا هەیە. وەیا لە داڕشتنی ڕستەدا ئەگونجێ هەندێ ڕستەی وای تێدا هەبێ کە ئەگەر سەیری ڕێزمان بکرێ، ئەو ڕێزمانەی تێدا نایەتە دی!. بەڵام ئەبێ ئەوەش بزانین: کە ڕێزمان دووی زمان ئەکەوێ، نەک زمان دووی ڕێزمان. وەکوو ئەمە ئەزانین دیسان ئەبێ ئەوەش هەر بزانین کە ئەم یاسایە زیاتر بۆ هۆنەرە کە بتوانێ لە ڕێزمان لا بدا. پێم وایە خاوەن پەخشان - هەرچەندە ڕێزمان شوێن زمان ئەکەوێ - نابێ ڕستەو عیبارەتی دوور بێ لەو ڕێزمانە، چونکە ئەگەر ئەمە سەیر نەکرێ پاشا گەردانێ ڕوو ئەدا!..

***

«دوکتور کاوس قەفتان» لە مارتی ١٩٦٤دا لە ژێر ناوی «شەقێک لە تۆپەکە» لە لیننگراد چیرۆکێکی نووسیوەو لە ١٩٦٩ دەستی چاپی گەیشتۆتێ و ئەڵێ:

«..

تاریکی داهات و منالّه بە هەڵتووتاوی لە پەنا پەنجەرەکەمدا مابووەوە، چەناگەی خستبووە سەر هەردوو ئەژنۆ رەق و تەقەکانیەوە، لە هەنسکی هیواشی پچڕ پچڕ بەولاوە ورتەی لێوە نەئەهات. مەراق گرتمی، بڕیارمدا پەنجەرەکە بەجێ نەهێڵم تا بزانم دوایی بەچی ئەگات. لە هەنسک هەڵدان و لووت هەڵمژینی خۆیدا بوو کە لە پڕ وەک کێچ لە دەنگێک داچڵەکی کە بە سەریا نەڕانی:

– هەی زۆڵی حەرامزادە!. ئەوە چی ئەکەیت لەم سەر چەقی ڕێگایە؟. بۆ ملت نەشکانۆتەوە ماڵەوە؟.

وادیار بوو باوکە بە ڕێ کەوت لەوێوە ئەچووە ماڵەوە. کەهاتە بەر چاوم، بارهەڵگرێکی کۆپان لە شانم دی. منالّه وەکوو فێری زللە لێ دان بووبێت خێرا دەستی بۆ لاروومەتی بەرزکردەوەو بەگریانەوە وتی: «لێشیاندام و شرووبەکەشیان ڕشتم».. باوکە بەدەم و چاوێکی تووڕەیی و هیلاکەوە وتی: کێ؟.

– منالّه وردکەی ئەم ماڵانە!. ئەمەی وت و دەستی درێژ کرد بۆ هەموو ئەو خانووە دوو نهۆمیانەی ئەو منالانە تێدا ئەژیان. باوکە لە پڕ هەڵچوو!. بێ سێ و دوو رووی کردە یەکەم دەرگا – کەماڵی حاجی سەعی بوو – . لای باوکە وا دیار بوو دەوڵەمەند هەموو یەک توخم و رەگەزن، لەبەر ئەوە پێویستی نەئەکرد بەسەر ماڵەکاندا بگەڕێت. حاجی سەعی بەرروویەکی گرژو ئامادەیەکی تەواوە بۆ شتی ئەو مەلا کوێرە، یا ئەو سواڵکەرەی بەم ئێوارە درەنگە لە حەسانەوەی کردووە، دەرگای کردەوە ویستی دەم بکاتەوە بەڵام باوکە ڕێگای نەدا، دەستی بۆ منالّەکەی درێژکرد و لەگەڵیا وتی، وشەکانیش وەکوو ساچمە لە دەمی ئەهاتە دەرێ:

گوایە بە خێر شروبەکەش ئەڕێژن و هێشتا دارکارییشی ئەکەن؟!. بۆ منالّه قۆرەتیەکانتان فێر ناکەن کە لە منالّی خەڵک و خوا نەدەن!. خۆ ئەم مەردمە کۆیلەی ئێوە نییە. حاجی وا دیار بوو ئەیویست کەم و زۆر درێژە بەم چەقە چەقەی ئێوارە وەختەیە نەدات، بە لووت بەرزییەوە وتی: هەموو شرووبەکەی بایی درهەمێک نابێ، ها ئەوە دوو درهەم، بەس برۆ لە کۆڵم بەرەوە. باوکە بە تووڕەییەوە، بە دەستە زبرە قەڵشاویەکانیەوە، دەستی حاجی بە پارەوە گەڕانە دواوە، بە زمانێکی رووشکێنەوە وتی: بیخەرەوە باخەڵت، پێویستم بە پارەی

تۆنیبیە، ئەم شانەم خۆشبێ دەست لە تۆ پان ناکەمەوە، پارەی تۆ باخەڵی من قەت گەرم ناکاتەوە. بەس بزانە خوا سامانی داونەتێ بەڵام مافی ئەوەی نەداونەتێ منداڵەکانتان گەلەکۆمەکی لە منداڵی هەژاران بکەن. پەنجەی لە روویدا بەهەڕەشەوە راوەشان و لە سەری رۆیشت: ئەگەر مەسەلە گەلەکۆمەکی بێت، ئەوە منداڵی هەژار زۆرن، ئەوانیش ئەزانن چۆن پشتی یەکتر بگرن!.

حاجی چاوی ئەبلەق بوو بوو، هەرچێ حەماڵەیە پشتی تێ کرد و رۆیشت. بەدەستێکی کۆپانەکەی لە سەر پشتی چاک کرد، منداڵەکەشی بە دەستەکەی تری گرت و شوێن خۆی خست، منداڵەش بە جۆرێ رووی کرابووەوە لەوە ئەچوو ئەوە پاک شتبێتی، بە دەستەکەی تری سینیەکەی خستبووە بن هەنگڵییەوەو بە شانازیەوە لە پشت باوکیەوە ئەڕۆیشت، هەر بەو شانازیەشەوە سەرەو خوار لە باوکی ئەڕوانی، لەگەڵیشیا ئاوڕی لە هەموو ماڵە دوو نهۆمییەکان ئەدایەوە، بەسەرو دڵێکی شادەوە ئەڕوێشت، وای ئەزانی هەموو چرای ئەو گەڕەکە بۆ ئەو داگیرساوەو روناکیەکەی تەنیا بۆ ئەوە!. بەم جۆرە بە جووتە رۆیشتن تا لە چاوم ون بوون. لەبەر خۆشمەوە ئەموت و دەستم درێژکرد پەردەی پەنجەرەکە دابدەمەوە:

– دەنگی هەژار کە بەرزبێتەوە لە هەموو ئاوازێکی تر خۆش و بە سۆزترە.

....».

دنیا چەرخ و فەلەکێکە ئەسووڕێتەوە، ئەوەی کە ئیمڕۆژ ئەکەوێتە سەرەوە سبەینێ ئەکەوێتە ژێرەوە، دیسان ئەکەوێتەوە سەرەوەو ژێر ئەکەوێتەوە. ئەگەر بەم چاوەوە سەیری بکەین هەر دەورکردنەوەیەو هیچی تر. بەڵام ئەگەر بە چاوێکی ترەوە سەیری بکەین ئەبینین بە هەزاران هەزار ملیونان بابەت روو ئەدا کە هیچیان لە هیچیان ناچن. هەر لەبەر ئەم دوو جۆرە سووڕانەوەیە لە هەندێ چەرخا ئادەمیزاد ئەگاتە پلەی هەرە بەرزو کەچی لە هەندێ چەرخی ترا ئەکەوێتە قووڵایی بیری تاریکەوە!. وەکوو چۆن ئەگەر لە ناو ئەو قووڵاییەدا هەر بمێنێتەوە دنیا ناچێ بەرێوە، لە چڵەپۆپەی بەرزیەکەش ئەگەر هەر بمێنێتەوە دیسان دنیاکە هەر ناچێ بەرێوە!. بە تەبیعەت هەر شتێک گەیشتە ئەو پەڕی بەرزی ئەبێ لێژ ببێتەوە؛ شارستانی کە زۆر بەرز بووەوە ئەبێ بڕوخێ، هەروەها دواکەوتنیش کە گەیشتە ئەوپەڕی دواکەوتنە ئەبێ ئەویش هەر نەمێنێ، روخانی ئەم بەوەیە کە روو ئەکاتەوە بەرزی، هی ئەویش بەوەیە کە روو ئەکاتە نزمی!. ئەمەیە: «سنة الله وسنة الكون».

هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە دوو چین هەبووە؛ چینی چەوساوەو چینی چەوسێنەر، چینی هەژار و چینی ساماندار. ساماندارو چەوسێنەرەکە هەستی بە پایەی خۆی کردووە، بەڵام هەژارو چەوسێنراوەکە هەستی بەو بەشەی خۆی نەکردووە!. گەڕانی چەرخ و فەلەکەکە ئیشێکی وای کرد کە ئەویش هەست بەخۆی بکا؛ وای کرد کە دەستەیەک پەیدا ببێ و دەردی ئەو ئێش و ئازارە بخاتە بەرچاوی هەموو کەس، لەمەوە چەوسێنراوەکەش هەستێکی بۆ پەیدا ببێ.

سەردەمەکانی پێشوو چیرۆک و حکایەت هەر هەبووە و هەر ئەگێڕ - رانەوە. ئەوانیش هەر ئەو دوو چینە بوون، بەڵام هەژارەکە هەستی بە ژێر دەستەیی خۆی نەئەکرد، وردە وردە ئەوە هاتە پێشەوە کە قاڵبی ئەو جۆرە چیرۆکانە خۆی بترنجێنێتە ناو بەرگێکەوە کە ئێش و ئازاری ئەو کۆمەڵە پیشان بدا.

هەر لە شێوەی گۆڕانە کە خاوەنی ئەم پەخشانە لە وڵاتی خۆیەوە بۆ خوێندن کەوتە وڵاتێکی دووری وەکوو «لینینگراد»ەوە، ئەو وڵاتە لەو وڵاتانە نەبوو کە سەردەمەکانی پێشوو فەقیەک لەم پەڕی وڵاتی ئیسلامییەوە بۆ دەرز وەرگرتن ئەچووە ئەو پەڕیەوە. وڵاتی «لیننگراد» لە ناو ئەو جغزەدا نەبوو، بەڵکوو نەخشەیەکی تری هەبوو.

ئەم خاوەن پەخشانە پێش چوونی بۆ ئەو وڵاتە، لە وڵاتەکەی خۆیا پەیدا بوونی ئەو وریایەی چاوپێ کەوت کە؛ هەست بکرێ بە کاروباری رۆژانەو بخرێنە ناو بەرگی چیرۆکەوە. کە چووە ئەوێ لەبەر ئەوە کە ئەو شوێنەو ئەو وڵاتە جێگای مۆری هەستکردن بوو بە ئێش و ئازاری چینی چەوساوە، ناوەرۆکی نووسینەکەی بەو شەقڵە شەقڵ کرد. تاپۆی دیمەنی منالێکی حەڵوا فرۆشی باوک حەماڵەکەی کە وەختی خۆی دیبووی لە سولەیمانی لە مێشکیا ئەزرینگایەوە، خستیە ناو رەوڕەوەیەکەوە، کە پێچکەیەکی ئەو رەوڕەوەیە منالە هەژارەکە بوو، پێچکەکانی تری منالە دەوڵەمەندەکان بوون کە یاریبیان بە سامان و بە جل و بەرگی جوان و بە تۆپی رەنگاو رەنگی فتبۆڵ ئەکرد، ئەویش یاری لەگەڵ هەناسەی بۆ کرووزی خۆی و فرمێسکی قەتیس ماوی چاوی خۆی ئەکرد کە بە کزێکەوە سەیری ئەکردن!. ئەم دیمەنەی بە یارمەتی رووداوەکانی لیننگرادەوە بوو بە چیرۆکێک کە گەلێ گەلێ جیایە لە چیرۆکی سەردەمە کۆنەکانی پێشوو، وە هەر لەوێدا خستیە ناو تابلۆی رستەوە. ئەم پەخشانە نموونەیەکە بۆ ئەو ساڵانە کە ئەم جۆرە هەستانەش لە پەخشانی کوردیدا پەیدا بووە.

***

«نووری عـەلی ئەمین» لە ژێر ناوی «کـاکـۆڵ زێڕین و دان مـرواری»دا، دەقـێکی سـاڵی ١٩٦٥ی خۆیمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«...

خـوشکەکـان گـورج بـارگـەیەکی بۆ رێک ئەخـەن و هەردوو منداڵەکـانی ئەدەنە دەست و لە شـار دەری ئەکـەن!. کـچـەکـەش بە چاوێکی فـرمـێـسکاوی و هەناسەیەکی ساردەوە ماڵاوایی لە کۆشکەکە ئەکاو لەگەڵ هەردوو کۆرپەکەیدا لەشـار ئەچنە دەرەوە. هەر ئەڕۆن، هەر ئەڕۆن هەتا ئەگـەنە ئاشـەکـۆنێ لە بیابانێکی چۆڵدا، لەوێ ئەگیرسێنەوەو بار ئەخەن.. بووکە بچکۆلەی پادشا، منداڵەکـانی وەک گـوڵ پەروەردە ئەکـا، هەتا جـوان گـەورەیان ئەکـاو لە خـەم ئەیانڕخسێنێ. کوڕەکەی فێری سواری، راو، نیشانشکاندن، پیاوەتی، فرمان، لێ بووردن، دەستی هەژار گرتن، هێمنی و لە سەرخۆیی ئەکا. کچەکەشی لە ناوماڵدا لەگەڵ خۆیدا فێری کاروباری ناوماڵ ئەکا، لەگەڵ ئەمەشدا کۆشکێکی گـەورەی لەو بیـابانەدا لێ رائەکـێـشێ، دیواخـانەکـەی ئەخـاتە سـەر پشت بۆ رێبواران و داماوان.

لە پاش چەند ساڵێ پادشا خۆی و کوڕەکەی بۆ راووشکار رێیان ئەکەوێتە ئەو ناوچەیەو بەلای کۆشکی بووکەکەی و منداڵەکانیدا رائەبوورێ، بەڵام بەبێ ئەوەی بیانناسێ. بـووکەکەی پادشاو مێردەکەی ئەناسێتەوە، دەنگ ناکا، بە کوڕەکـەی ئەڵێ: کـوڕم! ئەو سوارانەی کەوا بێرەدا رابووردن باوکت و باپیـرت بوون!. – چۆن!. ئەوانە باوک و باپیـری من بـوون؟. ئەی بۆچی لایـان نەدا؟!. دایکی چیرۆکەکەی سەرلەنوێ بۆ ئەگێڕێتەوەو پێی ئەڵێ: ئێستا ئەوان ئێمە ناناسن.. لەبەر ئەوە بچۆ بە باپیـرت بڵێ ئەبێ ئەم ئێـوارەیە خـۆت و دەست و پێوەندەکانت لە ماڵی ئێمە بن. کوڕە دێت و سلاوێکی گەرم ئەکاو ئەڵێ: ئەبێ ئەم ئێـوارەیە گـەورەمـان بکەی.. پادشـا هەر چەندە لەسـەرەتاوە دوو دڵ ئەبێ لەوەی بچێ، بەڵام لە دواییـدا ئەیەوێ تێ بگا بزانێ ئەمـانە چین لەم کـۆشکە خـۆشـەدا، لەم سـەرە رێیـە، لەم بیـابانـەدا؟!. ئەڵێ: کـورم، لا ئەدەین بەڵام خـواردنێکی باشـمـان بۆ ئەمـادە بکەن – کـوڕە ئەگـەڕێتـەوە بۆ لای دایکی و بڕیاری باپیری پێ ئەڵێ، دایکیشی ئەکەوێتە خۆ ئامادە کردن لەگەڵ کەنیزەک و نۆکەرەکانی ناو کۆشکەکە، باشترین خۆراکیان بۆ رێک ئەخەن.

ئێوارێ پادشاو کـوڕەکەی و دەست و پێوەندەکەی روو ئەکەنە کۆشکەکەو کاکۆڵ زێڕین ئەچێ بەپیریانەوەو نۆکەرەکان ولاخەکانیان لێ وەر ئەگرن، ئەچنە

دیواخان دائەنیشن و کاکۆڵ زێڕین ڕیزێکی تەواویان لێ ئەگرێ هەتا کاتی نان خواردن دێ سفرە ڕائەخرێ، نان ئەهێنرێ هەمووی لەگەنی زێڕی پڕ پڵاوە، لەسەر سینی زیو. پادشا کە چاوی بەو سەڵتەنەتە ئەکەوێ سەری سڕ ئەمێنێ، بە تایبەتی کە کوڕە بە دەست و پێوەندەکان ئەڵێ: تکام ئەوەیە ئەوەی کەلە خواردن ئەبێتەوە، لەگەنە زێڕەکە بۆ خۆی هەڵبگرێ. پادشاش ئەیەوێ بچێ لەگەڵ دەست و پێوەندەکاندا نان بخوا گورج کوڕە ئەڵێ: پادشام شەرمەزارمان مەکە، خواردنی ئێوە جیایە لە خواردنی ئەوان.

دەست و پێوەند لە خواردن ئەبنەوە، دایکی کاکۆڵ زێڕین هەرچێ ئێسقان هەیە کۆی ئەکاتەوە ئەیانخاتە لەگەنی زێڕەوە، لەسەر سینی زیو، وە دائەپۆشێ و بە نۆکەردا ئەینێرێ بۆ پادشاو کوڕەکەی!. وە بە کاکۆڵ زێڕینیش ئەڵێ: بڕۆ کوڕم ڕاوەستە، ئەگەر پادشا تووڕە بوو، وە وتی بۆچی ئێمە سەگین ئەم خواردنەمان بۆ دا ئەنی؟. پێ بڵێ ئەگەر سەگ نین چۆن تووتەڵە سەگتان ئەبێ؟!- ئەو دەمە کاکۆڵی خۆتی پیشان بدەو بانگی من و دان مرواری خوشکیشت بکە.. کە خواردنە ئەخرێتە بەردەم پادشاو کوڕەکەی پادشا سەری سینییەکە هەڵئەداتەوە ئەبینێ پڕە لە ئێسقان و خۆراکی پاشماوە!. چاوی ئەپەڕێتە پشتی سەری و مووەکانی وەک نەشتەرگرژ ئەبن و ئەنەڕێنێ بە سەر کوڕەکەداو ئەڵێ: نابێ هەندێ شەرم بکەی بۆچی ئێمە سەگین؟. ئێسقانمان بۆ دائەنێی!. کوڕەکە لە وەرامدا بە پێکەنینەوە ئەڵێ: ئەی ئەگەر سەگ نین چۆن تووتەڵە سەگتان ئەبێ؟!.

لەگەڵ کوڕە ئەمەی وت، پادشا پەنجەیەکی خۆی گەست و یادی قسەکەی خۆی کردەوە!. بەڵام بەر لەوەی بدوێ، کوڕە ڕووی دەمی کردە باپیری و وتی: ئەوە کاکۆڵەکەی من و.. بانگی کردە خوشکەکەشی، وتی ئەوە دانە مرواریەکانیەتی. ئەنجا دایکیشی هات و بەتەواوی کارەساتەکەیان خستە ڕوو. باوک و باپیرەی هەستان و ئەم لاو ئەولای کوڕو کچەکەیان ماچ کردو بەیەک شادبوونەوەو گەڕانەوە بۆ شارەکەی خۆیان. پادشا هات دوو خوشکەی بووکە بچکۆلەکەی هێناو لە کۆشکەکەی خۆی دووری خستنەوەو، کچە بچکۆلەکەی کرد بە کەیبانووی کۆشکەکە... ... ...».

نووسین گەلێ بابەتی هەیە، یەکێک لەو بابەتانە تۆمارکردنی ڕازو نیازو بەرهەمە نەنووسراوەکانی نەتەوەیە؛ ئەو بەرهەمانەیە کە هەر لەسەر زمانی خەڵکەکەوە بووەو بە دەماو دەم گێڕاویانەتەوە. ئەم جۆرە شتانە بە شێوەی تازە ناوێکی بۆ دانراوەو پێ ئەڵێن «فۆلکلۆر».وشەکە لە بناغەدا یۆنانییە، بەڵام هەموو نەتەوەکان وەریان گرتووە.

مەبەستیش بەو، رازو نیاز و حەکایەت و پیشەیەکە کە هەر لە کۆنەوە لەناو نەتەوەکەدا هەبووە. ئەم رازونیازو سەر گوزەشتەیەش لە راستیدا ئەبێ بەدوو جۆرەوە؛ جۆرێکی دەقی ئەوشتانەیە کەوتراون بەبێ ئەوە لە کاتی نووسینا هیچ دەستکاریەک بکرێن، ئەمانە زیاتر لە هۆنراو، وەیا لە وێنە هۆنراودا ئەبن، جۆرەکەی تری لە پەخشانا ئەبێ. ئەم پەخشانە کێ کۆی ئەکاتەوەو ئەیخاتە سەر کاغەز؟. دیارە ئەبێ خوێندەوارێک بێ. هەموو دەم زمانی خوێندەوار و نەخوێندەوار لە هەموو نەتەوەیەکدا جیایە؛ چونکە خوێندەوارەکە بە هۆی خوێندنەکەیەوە وشەو رستەی تر لە زمانانی ترەوە فێر ئەبێ و تێکەڵاوی ئەکا لەگەڵ زمانەکەی خۆیا. نەخوێندەوارەکە رووت هەر زمانەکەی خۆی ئەزانێ، لەبەر ئەوە نازانێ شتی تر بێنێ و ئاوێتەی زمانەکەی بکا. هەر لەبەر ئەمەیە کە ئەڵێن: زمان خاوێنی نەتەوەیەک زمانی بەرەی نەخوێندەوارە.

داستانێکی وەکوو ناوەرۆکی «کاکۆڵ زێڕین و دان مرواری» داستانێک بووە کە لە ناو کوردەواریدا لە گوێ ئاگردانەکان بەرەی نەخوێندەوار هاتووە بە سەر زمانیاو پشتاو پشت گێڕاویانەتەوە. «نووری عەلی ئەمین» هێنای و خستیە سەر کاغەز. نووری عەلی ئەمین خوێندەوار بووە، هیچ گومانی تێدا نییە کە چەشەی خۆی لە دارشتنی رستەکانا ئیشی کردووە!. ئەم دەقە ئەو دەقە نییە کە کابرای نەخوێندەوار بەرە بەرە هێناویەتە خوارەوە تا گەیشتۆتە بەر دەستی خوێندەوارێکی وەکوو نووری عەلی ئەمین. ئەوەندە هەیە ئەم توانی فیکرەکە کۆ بکاتەوەو بیخاتە ناو قاڵبی عیبارەتێکی نووسراو، وە یا چاپکراوەوە. دەقەکەی ئەم بۆ رۆژانی دوای نووسین و چاپی ئەبێ بە دەقێکی پوخت؛ هەم بۆ فیکرە، هەم بۆ رستەو عیبارەت. ئەم جۆرە شتانە دیسان جیایە لە چیرۆکێک کە ئێستە بنووسرێ؛ چیرۆکەکەی ئێستە کارەساتێکە نووسەرەکەی ئەبینێ و ئەیخاتە ناو رستەوە، بەڵام چیرۆکەکانی پێشوو، کارەساتەکە بە چاو نووسەرەکەی ئێستەوە نەبینراوە، دەستی نووسەرەکە هەر ئەوەندەیە تیایا کە ئەیخاتە ناو تابلۆی نووسنیەوەو ئەیکا بە دەقێک بۆ رۆژانی داهاتوو.

ناوەرۆکی ئەم دەقە کە بووە بەم پەخشانە وەکوو لە گوێ ئاگردانەکانا گێڕاویانەتەوە؛ پادشاکە سێ کچە جووتیارەکەی هێنا بۆ سێ کوڕەکەی خۆی. کچەکان دوویان ئەو بەڵێنەی کە دابوویان بە پادشا بۆیان نەهاتە دی، کچی سێیەم راست بوو کوڕێکی کاکۆڵ زێڕین و کچێکی دان مرواری بوو، بەڵام خوشکەکانی لەگەڵیا بە خوشکێکی دڵسۆز دەرنەچوون، دوو منداڵەکەیان کرد بە دوو تووتەڵە سەگ!. پادشا دایکەو دوو منداڵەکەی لە شار دەرکرد،

دایکه دوو منالّەی بەخێـو کـردو بەلّێنی خۆی هێنایە دی. ئەمـە لە رووی ناوەرۆکـەوە. لە رووی روخسـاریشـەوە ئەم پەخشـانە بو بە دەقێـک، کـەوتە سـەر کـاغـەزو مـایەوە بۆ رۆژانی پاشەرۆژ، ئەو ئاگاداریەمـان ئەداتێ کە لەو سالآنەدا بیـروباوەڕی جوولآن بۆ خزمـەتکردنی ئەدەبی گـەلی، وە یا بلـێین فـۆلکلۆر لە باودا بووە. وەکـوو وترا مـەعنایەکـان کـۆنن، بەلاّم رسـتـەکـان ئەو کـۆنیـەیان نییـە، ئەوەندە هەیە لە ناو چوارچێوەی ئەم رسـتـاندا مـەعنایەکی کۆن پارێزراوە. رستەکان بەبێ هیچ گیروگرفتیەک مەعناکانیان داوە بە دەستەوە، ئەم دەقە لەناو نموونەکـانی پەخشـانی کوردیدا بـۆ چیـرۆکـێکە کە مـاناکـەی زۆر کـۆن بێت، وەکـوو چیرۆکی تازە هەیە لە مەعناو رستەدا، چیرۆکی واش هەیە کە مانا کۆن بێت و رستە تازە.

***

«مـحـەممەد سالّح سـەعـید» لە کـتێبەکـەیا کە لە ژێر ناوی «چیـرۆکی شـمشـالّی شـوان»و لە سـالّی ۱۹٦۷دا چاپی بە خۆیەوە دی. لە پێشـەکـیـەکـەدا ئەم پەخشـانـەمـان پیشـان ئەداو ئەلّێ:

«سۆزی شمشالّی شوان!.

سۆزی شمشـالّی شوان ئاوازەی نەمری کارکردووی ژیانی کۆمـەلاّنی لادێی و شـارەکـانی کوردەوارییە لە زۆر کۆنەوە..بۆیە ئەلّێم هەسـتی دەروون و کزەی جەرگ و بزەی لێو، پەژارەی دلّ و نەستی خەستی ژیان و خۆشەویستی دلّدار، هیـوای بە ئاوات و تریقەی شـادو بریقەی چاوی کـیـژەلاو و مرقەی کـوڕو کـالّ و نرکەی پیر.. ئاواتی گـیـانی بە سۆزی مرۆکـانی دەشت و شـاخەکـانی کوردەواری تیا هەلّئەقولّێ، وەک ئاسمـانی تەنراو بە ئەسـتێرەی گـەش و سیس. ئەمـانیش بە گـەرووی شمشـالّدا، لە قـوولاّیی و بیینی پیش خواردووی لاوێتی شـوانی بە بەهرەو هونەرەوە سـەر دەرئەکـات و دێتە گـوێمـان!. ئەو ئاوازە سـروشـتـیـیە کـار ئەکـاتە قـوولاّیی ناخی هەست و هۆش و دەروونمان، وە زاخـاوی گـیـان ژیانمانی پێ ئەدەینەوە، چونکە ئاوازەی کـارکـردووی شـادەمـاری دلّ و هەسـتی بزواو و دەروونی پاک و خـاوێنی پەروەردەی دەشـتی پان و بەرین و دۆلّ و دەرەی چڕی دارو دەوەن و لووتکـەی چیای بەرزو سـەرکـەش و کـانیـاوی روونی وەک چاوی قـرژالّ و سـروەی فـێنکی بەربەیانە..جـۆشی سـازی پێگـەییـوی دەسـتی سروشتێکی جوان و رەنگینە!..

بێجگە لەمـانەش سـروودی شـمشـالّی شوان سکالاّی دلّی دلّ دارو نیـازی دیدەی بە خومار و چرپەی وەفای بەدادە؛ ئەو دەنگی رازەیە کە کار ئەکاتە سەر

دڵی مێگەڵ و ئاژەڵی رانەمەڕی شوان، ریزیان ئەکات، لێیان ئەخوڕێت، بەرەو خواریان ئەکاتەوە، یان بەرەو ژوور، لەسەر کانی ئاویان ئەدات، بە توولەماری رێ دا بەریز ئەیانبات، لەم شاخ بۆ ئەو لاپاڵ، لەو دۆڵ بۆ ئەم دەشتی بنار..وەک ئەفسوون، رەوی رێیان پێ ئەگرێ و قەتارەیان ریز ئەکات بەسەر تاشە بەردو ملەو باریکە رێ کاندا.. بەڵێ! ئاوازی شمشاڵی شوان هێندە بە سۆزەو ئەوەندە بە تاسەو بەکارە، کە بەم جۆرەو لەمەش زیاتر کار بکاتە سەر ئەو مێگەل و ئاژەڵانە کە هەستی مرۆیەتییان نییە.. ئەی ئیتر چۆن کارکردوو نابێت بۆ مێشک و دەروون و باوەڕی پیاوی خاوەن هەست و دڵی وەک پەڕەی گوڵ و ناسکیی ئافرەتی جوان و میهرەبان؟!. دیارە کارێکی بەتین و ئاشکرای هەیە، ئەگەر وا نەبوایە هەر لەکۆنەوە، باوپیرانمان نەیانئەکرد بە باو کە شمشاڵ لێ بدرێت بۆ نەخۆش، وە هەتا ئێستەش باوی ئەم شمشاڵ لێدانە بۆ چاک بوونەوەی نەخۆش، لە بەشی زۆری خێزانی لادێیکاندا، هەتا لە شارەکانیشدا باوەڕیان پێی ماوە، وە شمشاڵ ژەن بانگ ئەکەن بۆ نەخۆشەکانیان..

ئەمە جگەلەوەی کە شمشاڵ ژەن لە هەموو کۆڕێکا، لە بەزم و سەیران و لە ناکاودا، لە کاتی ئیش و بێ ئیشیدا، مل گیراوە بۆ شمشاڵ لێدان، وە لە زۆر جاردا بە دەنگی شمشاڵەکە ئەیکەن بە هەڵپەڕکێ، لە ماڵ و لە دەرەوە، لە کەناری دێ، یان لەبەر بەرۆچکەو ناو باخ، یان هەتاکوو لەناو ماڵەکانیشدا دوای هەڵپەڕکێ ئینجا ئەیکەن بە چەپڵەڕێزان و گۆرانی وتن بەدەنگی شمشاڵەکە.

دەسا لەم چیرۆکەدا ئەمانەت بە چاکی بۆ دەر ئەکەوێت. ئەگەر بینیە سەرباری نوێی ئەم چەرخەش باوەڕی تازەی ئێستە وای سەلماندووەو چەسپاوە کە سازو ئاوازو گۆرانی کارێکی چاک ئەکاتە سەر دەروونی نەخۆش و تەندروست، وە لە هەندێ تیمارخانەکاندا لە هەندێ ولات، چارەسەری نەخۆشی دەروونی، دەروون ئاڵۆز و شێواوەکان بە سازو ئاواز ئەکەن. کەوابوو ئەمەش بەڵگەیەکی نوێیە بۆ ئەوەی کە «دەنگی شمشاڵی شوان» کە بۆتە ئاوازەیەکی نەمریی فۆلکلۆری نەتەوەی کورد، وە بڕوامانی پێ تازە ئەبێتەوە کە هەر پڕ بڕوا ببین پێی، وە هەوڵی تازەکردنەوەو پێش خستنی بدەین بە شێوەیەک کە بە رێ رەوی زانیاری سازو ئاوازدا بڕوات..

ئەم چیرۆکەشمان بێجگە لەوە کە ئەم باوەڕە دەرئەخات و رووناکی ئەکاتەوە دادی دڵداری ئەسەلمێنێت، چونکە لە دەردێکی ناو کۆمەڵ ئەدوێت، ئەویش ئەوەیە کە خۆشەویستی هەژاری و سامانداری نازانێت. وە شوورەیی

نییە کە کیژێکی جوانی خێزانێکی دەوڵەمەند، لاوێکی جوان و پێکەوتووی هەژاری خــۆش بوێت، وە هەوڵ بدەن کــە ببن بەهاوســەرو هاوبەشی ژیانی یەکتری، چونکە چاوی خۆشەویستی، هەژاری یا سامانداری نابینێت، وەگڕو کلّپەی دلّداری خۆشەویست و چاوی خۆشەویستیی، بە جۆشی دڵ و دەروونی دلّدارەکــەی نەبێت نانیــشــێــتــەوە، بەو نەبێت ئاو ناکــرێت بە دەروونی گڕگرتوویدا!..

لەدواییدا ئەوە دەر ئەخات کە هەموو ساماندارو خاوەن زەوییەک مەرج نیــیــە لە بنەڕەتا ئەو زەوییــانە هەر هی خــۆی بوو بێت، بەڵکوو زۆر جــار، زەوییەکانی داگیــر کراوە بەفێڵ، یان بە زوورە ملی..وە سەیر ئەوەیە کە ئەم دلّدارییەی کوڕی هەژار و کچی جوانی سامانداری دوو خێزانی دژ بەیەکتری، ببــێــتــە هۆی گــەڕانەوەی زەوی داگیــرکــراو بۆ خاوەنەکەی کــە ئەمــە، «دادی دلّداری» دەر ئەخات، وە ئەیسەلمێنێت کە خۆشەویستی لە سەروی هەموو شتێکەوەیە..

ئەمە رازو نیازێکی کورت بوو لەگەڵ ئەم چیرۆکەدا کە لە رووداوەکانی ناو کۆمەڵ ئەدوێت، وە هەندێ سەری روون ئەکاتەوە..).

وەکوو «ناو»، واتە ناوی مرۆڤ شەپۆلێکەو لە وەختێکی تایبەتیدا دێت، گەلێ شتی تریش هەر وەهایە؛ شەپۆلێک بەسەرا دێت هەرکەسە کە منالّی ئەبێت ئەو منالّەی بە ناوێکی کوردییەوە - بەوێنە - ناو ئەنێت. وەیا ناوی «محەممەدو مەحموود...هتد» لە سەر دەمێکا باو پەیدا ئەکا، هەرکەسە منداڵێکی ئەبێ ئەویش ناوداری ئەکا بەوناوە.

نێوانی سالاّنی «١٩٦٠-١٩٧٠» ئەستێرەی چیرۆک لە ناو خوێندەوارانی کورددا لە هەموو بابەتێک گەشاوەتر بوو. چیرۆک ئایا چیرۆکی گوێ ئاگردانەکان بوو بێت، یا چیرۆکێک کە لە واقعی ئەو رۆژەوە قسەی بکردایە. ئەمە یەکێک بوو لە پێشکەوتنی بیروباوەڕی کورد: کە بێنێ تەنگ و چەڵەمەی کۆمەلاّیەتی رۆژانەی بخاتە ناو بەرگی چیرۆکەوە بۆ ئەوە ئەو ناتەواوییانە کە هەن نەیانهێڵن و زەوینەیەکی وا دروست بکەن هەموو تاکێک ئاگاداری کەم و کوڕی تاکەکەی تر بێ، لەم ئاگادار بوونەوەیە ئێشێکی وا بێتە پێشەوە کە وەکوو ئاوی رەوان هەر لە رۆیشتنا بن و نەبن بە ئاوێک کە پەنگی خواردبێتەوەو بۆگەنی کردبێ. ئەو سالاّنە ئەم قەڵەمانە ئەکەوتنە کار بەلاّم هەر یەکە لە سووچێکەوە، هەر یەکە دەنگێکی لێوە ئەهات.

لە شــمــشــالاّ گەلێ نەوا هەیە، هەر نووسەرێ لە نەوایەکی ئەدا. نەوای چیرۆک لە

ئاوازی شمشاڵ نەوایەک بوو نەخۆشی ساغ ئەکردەوە، بیماری لە تیمار نزیک ئەکردەوە. بابەتی چیرۆک یەکێک بوو لەو نەوایانە کە بە گەرووی شمشاڵەکەدا ئەهات. دەنگی شمشاڵ رەنگی نەخۆش دێنێتەوە سەرخۆی، نەوای بلوێر دەوای دەردی هەژارە، چیرۆکی خۆماڵیش دەرمانی ئازاری کۆمەڵە. مەولانای رۆمی ئەڵێ:

بشنو ازنی چون حکایت میکند
وز جدائیها شکایت میکند

لە بابەت هەندێ لە ناوەرۆکی ئەم چیرۆکەوە کوردێکیش ئەڵێ:

نەوای شمشاڵی «کاکل» لە لای مەڕ
خەرامان ئەکا بە یارو هاوسەر!.

کاکل و خەرامان، مام هۆمەر و کوێخا نەسە، ئاسکەو مەنیجە - کە ئاسکە دەستە خوشکی خەرامان و مەنیجە باوەژنی بوو- لە ناوەرۆکی ئەم چیرۆکەدا دەستیان هەیە؛ کاکل شمشاڵ ژەن و شوانی مەڕەکان بوو، خەرامانی بێ دەرەتانی بێ دایک نەخۆشی دەستی مەنیجی باوەژن بوو، مام هۆمەری داماو زەوی کێڵ و باوکی کاکل بوو کە هەر بە هەژاری سەری نایەوە، کوێخا نەسەی سمێڵ بابڕ باوکی خەرامان و سەرکاری سالار بەگ و زۆرداری زەویەکان بوو. لە ئەنجاما دەنگی شمشاڵ بوو بە ناوجی بۆ بەیەک گەیشتنی دوو نەمام کە کاکل و خەرامان بوون.

ئەم چیرۆکە دەردێکی پڕ ئەندێشەی ئەو رۆژەی کۆمەڵایەتی دەرئەخا، کە لەلایەکەوە دەستی زۆردار بە دەستەو زەوی و زار داگیر ئەکا، لەلایەکەوە کچان لە چاڵی ناکامی دا بوون، بۆیان نەکراوە بە ئارەزووی دڵیان هاوسەری ژیان بدۆزنەوە، چونکە ئەگەر کوڕە دەوڵەمەند بوو بێ، باکچەش رووی لێ نەبووبێ هەر ئەبوا بۆ ئەو بوایە!. لەو رۆژانەدا تا ئەو دەورانە ئەم دوو دەردە لەناو کۆمەڵ رەگی داکوتا بوو. پەخشانی چیرۆکەکە ئەوانە پیشان ئەدا؛ ئەوە پیشان ئەدا کە ئەوانە لە رێبازی نەماندان، چونکە دەنگی شمشاڵ کردیە کارێ کە کاکلی شوان و بەچکە هەژار لەگەڵ خەرامانی بەچکە دەوڵەمەندا بگەیەنێ بەیەک!.

لەروخساریشا ئەوی کە پێ بڵێین عیبارەت و سادەی عیبارەت بۆ کۆکردنەوەی مەعنا هەمووی تێدا هاتۆتە دی، نەقرتان لە رستەدا هەیە، نەزیادکردنێک لە ناشیرینی بکا. پەخشانی سەرەتای کتێبی «چیرۆکی شمشاڵی شوان»ی خاوەن پەخشان نموونەیەکە بۆ پەخشانی ئەو ساڵانە کە لە ناهەمواری کاروباری کۆمەڵایەتی و زیانیانەوە قسەی کردبێ و

هەموو پەردەکانی خستبێتە روو بەبێ ئەوە هیچ گیروگرفتیەک بێتە رێی.

***

زانا مەلا عبدالکریمی مدرس، وەیا «بیارە» کتێبەکەی کە لە ژێر ناوی «شەریعەتی ئیسلام»و چاپەکەی لە ساڵی ١٩٦٨دا بووە، لە سەرەتای کتێبەکەیا، وەکوو بەینی دوو لاپەڕەی بەرگی کتێبەکە نموونە پەخشانێکی کوردی-مان ئەداتێ و ئەڵێ:

«...

لە پاش سوپاس و ستایشی پەروەردگاری میهرەبان، وە پێشکەشکردنی سەلام بۆ هەموو پێغەمبەران، وە بە رەهبەری گەورەی ئاخر زەمان، وە بە ئال و یارانی فیداکاران عەرزم ئەمەیە:

لەبەر ئەوە کە قیمەتی هەر شتێ بە قەدەر قازانجیەتی، وە باشترین قازانج ئەوەیە کە پایەدار بێ، وە تەمێ و ئامۆژگاری لە ئادابی ئایینی ئیسلامی پیرۆزا شتێکی زۆر بە سوودە، ویستم نووسراوێ بە زمانی گەلی خۆم لە ئادابی ئایینی ئیسلاما بنووسم بە ئومێدی ئەمە کە ببێ بە بەشێکی گەورە لەو خزمەتانە کە بۆ گەل سوودیان هەیە، وە ناوم نا بە «شەریعەتی ئیسلام». هیوام وایە ببێ بەهۆی رووناکی دڵیان و ژیانا، وە بە ئەساسی سەعادەت و بەختیارییان لە پاشەرۆژا.

خوای تەعالا لە قورئانی پیرۆزا فەرموویەتی: «ان الدین عندالله الاسلام» واتە: بەراستی ئایین و رێگەی راست بەلای خواوە برێتییە لە فەرمانبەرداریی خوداو پێغەمبەری خودا. ئەو شتانەو ئەو ئادابانە کە خوا قەراری داون بۆ هەموو خاوەن بیرو هۆشێ لە ئادابی دینا، وە پێغەمبەری گەورە حەزرەتی «محمد» «ص» گەیاندوونی بە ئێمە برێتین لە دوو بەش:

یەکەم شتێکی پەنامەکییەو لە دڵایە، غەیری خوداو خاوەنەکەی کەس ئاگای لێ نییە. ئەم بەشە ئیمان و باوەڕە بە شەش شت وەکوو حەزرەتی پێغەمبەر فەرموویەتی: «الایمان ان تؤمن بالله، وە ملائکته، وکتبه، ورسله، وبالیوم الاخر، وبالقدر خیره وشره» یانی: ئیمان ئەمەیە بەدڵ باوەڕت بێ بە خوداو، بە فریشتەی خوداو، بەو کتێبانەی ناردوونی بۆ تەمێ و ئامۆژگاری، وە بە پێغەمبەرانی خوادا، وە بە رۆژی پاشەرۆژ، وە بە قەزاو قەدەر.

دووەم شتێکی دیارییە خەڵکیش پێی ئەزانێ. ئەمە برێتییە لە پێنج کردەوە وەکوو پێغەمبەر فەرموویەتی: «الاسلام ان تشهد ان لا اله الله، وان محمدا عبده ورسوله، وتقیم الصلوة، وتؤتی الزکاة، وتصوم الرمضان، وتحج

البيت ان استطعت اليه سبيلا» یانی: ئیسلامەتی بریتییە لەمە کە شەهادەت بدەی بەمە هیچ زاتێ نییە عیبادەتی بۆ بکرێ بەراستی مەگەر ئەو زاتە کە ناوی «الله»یە، وە شەهادەت بدەی بەمە کە «محمد» بەندەی خودایەو پێغەمبەری خودایە، وە نوێژ بکەیت و، زەکات بدەیت و، رەمەزان بە رۆژوو بیت و ئەگەر توانیت حەج بکەیت.

جا بەشی یەکەم ئەسڵی دین و ئایینە، لەبەر ئەوە کە بریتییە لە باوەڕ، وە یەکێ باوەڕی بەشتێ بوو لەسەری ئەڕوا.. وە بەشی دووەم فەرعی دین و ئایینە. وەکوو چۆن لە داری مێوە بەرو سەمەر وەرئەگیرێ، وەها یەکێ کە ئیمان و باوەڕی بوو ئەوە سەمەری فەرمانبەرداریی خوای دەست ئەکەوێ، وە ئەم پێنج ئادابە بەجێ ئەهێنێ. بەڵام لەبەر ئەوە کە ئیمان و باوەڕ دیار نییە، وەهەتا یەکێ بەدەم ئیقرار نەکا کەس پێی نازانێ، لە دینی ئیسلاما بڕیار دراوە کە ئەم دوو کەلیمەی شەهادەتە ببێ بە هۆی ئەوە ئینسان بڕواتە ریزی ئەوانەوە کە بە خاوەن ئایین ئەناسرێن. جا با لەبەر رووناکی ئەم دوو فەرمـوودە پیرۆزە قسە بکەین و ئادابی موسوڵمان کە یازدە بەشە؛ شەشی ئەسڵ و ئەساسە، وە پێنجی فەرعە وە سەمەرەو بەرە بەیانیان بکەین:

ئیمان لەلای ئەهلی دین باوەڕە بەهەرچێ کە حەزرەتی پێغەمبەر «محمد-ص» هێناویەتی لەلای خوداوە لە بەشی بیرو باوەڕ، وە لە رەفتارو کردەوە. ئیمان بە خوای تەعالا ئەمەیە ئینسان بە دڵ باوەڕی ببێ ئەم جیهانە، بەرزو نزمی، رووناکی و تاریکی، وشک و تەڕی، دیارو پەنهانی، پەروەردگارێکی وای هەیە هەرچێ سفەتی باشە هەیە هەیەتی، وە لە هەرچێ سفەتی خراپە دوورە، وە ئەو پەروەردگارە بە عەرەبی ناوی «الله»یە، وە بە زمانی کوردی ناوی «خوا»یە.. خوای گەورە بۆیە چاوی داوە بە ئینسان رێگەی راست لە لار، دار لەمار، شتی ئارام لە هار جیا بکاتەوە، وە بۆیە عەقڵ و بیرو هۆشی پێ داوە کە شتی ممکن لە مەحاڵ، وە حەق لە بەتاڵ، وەراست لە درۆ جیا بکاتەوە، وە نەکەوێتە دوای شتی بێ سوود و خەیاڵی بێ قیمەت.

دەی هەر وەکوو بیرو رای بەهێز باوەڕ ناکا نەخشێ بەبێ نەخشگەر، وە خانووی بەبێ بەننا دروستکرابێ باوەڕیشی ناکا کە ئەم جیهانە خاوەن نەخشە جوانە، وە ئەم دەشت و کۆسارانە، وە ئەم سارای پڕ لە گوڵ و گیا و دارانە، وە ئەم رۆژو مانگ و ئەستێرە پرتەو دارانە، کە هەر یەکێ یاسای تایبەتی هەیە، وە رێگەی هاتوچۆی خۆی گرتووە، خاوەن وە پەروەردگارێکی زیندووی زانای تەوانای نەبێ کە دەستی بڕوا بەسەر هەمـوویا، وە ئاگای لە هەمـووی ببێ وە

دەستوور و یاسایان بەراستی رابگرێ، وە هەر کەسێ بیری وا نەبێ یا شێتە، یا لەبەر مەبەستێ خۆی شێت کردووە.

لەسەر ئەم بیرو باوەڕەیە کە خوای تەعالا لە قورئانی پیرۆزا ئەم ئادەمیزادە شارەزا ئەکا بۆ تەماشای عالەم، وە بۆ بیرکردنەوە لە وەزعی شەوو رۆژو عەرزو ئاسمان و مانگ و رۆژو ئەستێرەکان و، کەژو کێو، رووبارو دەریاو کەشتی و غەیری ئەمانە کە هەر یەکێ نەوعە دەلیلێکن لەسەر ئەوە کە ئەم چەرخ و فەلەکە خاوەنێکی وای هەیە رای بگرێ. هەموو خاوەن هۆشێ ئەزانێ دارو بەرد، خاک و خۆڵ، عەرزو ئاو، ئەستێرەو هەوا، شتێکی بێ گیان و بێ شعوور و ناتەواون، وە هیچیان پێ ناکرێ، وە لە ناو هەموو دروستکراوەکانا ئادەمیزاد کە بە عەقڵ و بیرو باوەڕ خاوەن پایەیە، مایەو هێزی ئەوەی نییە گیانلەبەرێ دروست بکا، وە شتێ ماددەی نەبێ پەیدای بکا حەتا بەرانبەر بە مردن و ژیانی خۆی، وە بەرابەر بە غەمباری و رزگاری خۆی دەسەڵاتی نییە، وە لە پاش سەد ساڵ عەقڵ بازی و خوێندن و بەراوردی بەسەرهات و تەماشاکردنی کارەسات حەیران و سەرگەردانە.

....».

ئایین هەستێکە لە ناخی دڵا کە پەل بڵاو ئەکاتەوەو ئەبێتە مایەی کامەرانی ئەو کەسە کە خاوەن هەستەکەیە. هەندێ کەس لە رابەرانی ئایین-کە پێغەمبەرانن- ئەو هەستەی خۆیانیان لە دەروونەوە کردووە بە نوورێک و بڵاویان کردۆتەوە بۆ کەسانی تر-کە پەیڕەوی کەرەکانیانن-. ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی ترەوە ئایین وەنەبێ لە ژێر دەسەڵاتی ئینسانەکەدا بێ؛ واتە بتوانێ خۆی لێ لادا، ئەو کەسە بیەوێ و نەیەوێ ئایینەکە رووی تێ ئەکا. بەڵگە بۆ ئەمە ئەوەیە: کە ئەگەر یەکێ وتی من خۆم نابەستم بە هیچ ئایینێکی ئاسمانییەوە وەکوو چۆن خۆم نابەستم بە هیچ زاهرەیەکی تریشەوە؛ واتە نە، رۆژ، نە مانگ، نە، گا، نە، بوت، ئەوەش هەر ئەبێ بە ئایینێک بۆ ئەو!. کەوا بوو دوور کەوتنەوە لە چەکەرەی ئایین لە دەسەڵاتی ئینساندا نییە، ئەو پەڕەکەی ئەوەیە «مولحد»بێ، ئەو ئیلحادەش بۆ ئەو بوو بە ئایینێک!.. وە هەر ئایینێکیش ئەبێ رێ و شوێن و یاسایەکی هەبێت بۆ ئەوە ئەو پەیڕەوی کەرانە لە سەری برۆن، ئەگەر نەیبێ کاروباری ئەو کۆمەڵ و کۆمەڵایەتییە لەبەر یەک هەڵئەوەشێ و هەر کەسە روو ئەکاتە هەردەیەک!.

بەشێک لەم ئایینانە ئایینی ئیسلامە، ئەمیش بێ گومان یاساو دەستوورێکی هەیە؛ هەم بۆ خوا پەرستن، هەم بۆ بەرێوەچوونی کاروباری کۆمەڵایەتی. وە ئەم ئایینەش لە مێژە

داهاتووە. زانایانی ئیسلام ماوەی چوارده سەدەیە خزمەتی ئەکەن و ئەو دەستوورو نیزامەیان خستۆتە ناو چوارچێوەی ئەو زمانەوە کە سەرەتا ئەو ئایینە بەو هاتووەو کۆکراوەتەوە، ئەو زمانەش زمانی عەرەبی بووە، هەندێ لە نەتەوە ئیسلامەکانی غەیری عەرەب توانیویانەو بۆیان لواوە کە گەلێ جار لە لاپەڕەی ئەم مێژووە درێژەدا ئەو دەستوورانە بە زمانی خۆیان بنووسن و بیخەنە بەردەستی نەتەوەکەیان؛ ئەو نەتەوەیە کە لە زمانەکەی خۆی بەولاوە-لە بارەی ئایینیەوە - هیچی تری نەزانیوە.

نەتەوەیەکی وەکوو کورد بە درێژایی ئەم ساڵە دوورو درێژانەی مێژووی ئیسلام ئەو شەریعەتەی کە باوی هەبووە لە ناویانا هەر بە زمانی عەرەبی و هەندە جارێکی زۆرکەمیش تووکە تووکەیەک بە زمانی فارسی هەبووە. زانا ئایینیەکانی کورد ئەو شەریعەتە عەرەبیانەیان خوێندوەو زانیویانە، چۆنیەتیەکەیان بە رەمەکی مەردمەکە وتووەو بەو جۆرە هەموو پایەیەکی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی نەتەوەکەیان پاراستووە. هەروەها ئەو زانا ئایینییە کوردانە کە لە رووی شەریعەت و زانیاری تریشەوە شتیان داناوە هەر بە زمانی عەرەبی دایاننـاوە.

بەڵێ! گەلێ جار بووە کە لە ئەرکان و بناغەی ئایینەکەیان بە زمانی کوردی بە هۆنراو داناوە، ئەویش تەنیا هەندێ ئەرکان و بناغە، ئەگینا فراوانی لق و پۆپی ئایینی گەلێ فراوانترە لەوە کە ئەو ئەندازە هۆنراوانە بتوانن لە دایەخی دەربێن. پەخشان، کە کانگای فراوانییە لەبەر هەر هۆیەک بووە لەم رووەوە بەو شتیان دانەناوە، تۆزێ لەو هۆیانە لە سەرەتای ئەم کتێبەدا باسکراوە.

خاوەنی پەخشانی کتێب «شەریعەتی ئیسلام» ماوەیەک بوو ئەو دەستوورانەی کە لە شەریعەتی ئیسلامدا هەن، هەر لە «عیبادات، موبایەعات، موناکەحات و جراحات»وە بێنێتە سەر زمانی کوردی، دووبەش لەو چوار بەشەی لە نێوانی ساڵانی «١٩٦٠-١٩٧٠»، بەتایبەتی تر لە ساڵی ١٩٦٨شادمانی چاپی بە خۆیەوە دی.

ناوەرۆکی ئەم بابەتە ئەوی پێویستی کۆمەڵایەتی نەتەوەی ئیسلامە هەمووی گرتۆتەوە؛ گرتوویەتەوە بە پەخشانی زمانی کوردی، کە ئەمە یەکەم هەنگاوە لەم رووەوە نێژراوە. روخساری پەخشانەکە سادەو بێ گرێیە، بۆ کاروبارو فرمانێکی ئایینی دەسەڵات لەمە زیاتر نابێ، چونکە زۆر وشەو رستە هەبووە لە زمانی عەرەبیدا تا ئەو مێژووە هەر بەو چەشنە لە ناو کوردەکەدا بڵاو بووەتەوە، ئەم پەخشانە توانیویە ئەو شتانە رێک بگۆڕێتەوە بە زمانی کوردی. ئەبێ ئەوەش بزانین کە گەلێ وشە هەبووە لە عەرەبی دا، ئیسلام ئەو

وشانەی بۆ شتێک داناوە کە پێش داهاتنی ئیسلام ئەو شتانە نەبوون. بە وێنە وەکوو وشەکانی: «حەج، زەکات، سوونەت، تەولیە، جەعالەو موحاطە»و گەلێ شتی تریش. ئەو جۆرە وشانە لە هەموو عالەمی ئیسلامیدا وەکوو خۆی بڵاو بوونەتەوە، بە تایبەتی کورد گەلێ لە مەفهوومی ئەو وشانەی لە کاتی خۆشیا هەر نەبووە.

جا ئەو پەخشانی سەرەتای کتێبی «شەریعەتی ئیسلام»ی زانا مەلا عبدالکریم نموونەیەک بوو بۆ پەخشانی کاروباری نیزامی ئایینی.

***

هەر لە نێوانی ساڵانی «١٩٦٠-١٩٧٠» «کاکە مەم بۆتانی» نموونە پەخشانە دەقێکی ئەو ساڵانەمان لە ژێر ناوی «بوومەلەرزە لە گۆمی مەنگدا» و چاپەکەی لە ساڵی «١٩٦٩»دا بووە بۆمان دیاری ئەکاو ئەڵێ:

«..

ئەو شەوە هەموویان گەیشتنە لای چەکدارەکانی تری ئەو هەریمە کە بۆ بەربەستکردنی شاڵاو کۆبووبوونەوە. کە جاری پێشوویان بەبیر ئەهاتەوە مووچرکیان بە لەشا ئەهات. وەکوو داندرا بوو، دوو دوو خرانە سەنگەرێکەوە کە لە بنارو ناوەڕاستی شاخەکە لێ درابوون، لە لای راستیانەوە دۆڵێکی قووڵی تەسک هەبوو بۆ کاتی تەنگانە رەچاو کرابوو. ئەو رێگەیەی بۆ ئەو دێیانە ئەچوو تەنها باریکە رێیەک بوو، بە چەشنێک سەنگەرەکان لێ دراو بوون کە ئەیانتوانی پارێزگاری رێگەو دۆڵەکە و چواردەوریشی پێ بکەن.

مامۆستا هەر لە سەرەتاوە لەگەڵ ئەوەدا نەبوو لالە حەمەد شەڕ بکات، لەبەر ئەوە لالە زۆر پەست و مەلوول بوو، چونکە زۆر دڵی بەم شەڕە خۆشبوو، بەو هیوایە بوو برینی رۆڵەکەی سارێژ بکات. لەبەر ئەوە مامۆستا چارەی نەما بەرانبەر بڕیاری لالە وای پێشنیاز کرد کە پێکەوە لەیەک سەنگەردا بن، چ نەبێت پارێزگاری ئەکات و چاوی لێی ئەبێت. بەتەواوی هەر یەکە جێگەی خۆی نەگرتبوو کە «سالە» بە هەڵەداوان گەیشتەوە ناویان و ئەویش لە سەنگەرێکا دامەزرا. ئەو شەوە هەریەکە لە شوێنی خۆیدا کەروێشکە خەوانەی کرد. هەر لە بەرەبەیانەوە پەلاماری ئەم ناوچەیە درا، لە دوورەوە تۆزی چەکە قورسەکان و چەکدارەکانیان وەک گەردەلوولی پایز بە ئاسمانا ئەچوو. بەرگرەکانیش لە سەنگەردا خۆیان مەڵاس دابوو، بەڵام چەشنە ساردیەک بە دڵ و دەروونیاندا هاتبوو خۆیان پێ نەئەگیرا، ئەلەرزین، هەندێکیشیان تەقەی دانیان ئەهات، تفەنگ لە دەستیانا ئارامی نەبوو!. چاوپێ کەوتنێ بەس بوو

بۆ ئەوەی دەست بەیەکدا بدەی و هیوات ببڕێ!.

بەڵام کە چاوی بە لالوو ئەکەوت فەرامۆشی ئەهات. لالە هەستی بەمە کردبوو، بە چەقەچەقی دانی و زەردەخەنەیەکی سەرزارەکی بە ماموستای وت: شەرم مەکە ئێمەش هەروا‌ین!

-بەڵام نازانم بۆ؟. خۆ بەخوا ئەوەی بەبیرما نەیت ترسە.

-گوێ مەدەرێ. یەک فیشەک بەسە گەرم دادێن.

-یەعنێ..؟.

-کە یەخەگیر بووین گەرم دادێن، فیشەک بە خەسار نادەین!.

-گوایا هەموو هەر واین؟

-بێ گومان..ئەمە بە دەست کەس نییە!.

زۆری مابوو شالاو بگاتە قەراخ شاخەکە، بەهەمەچەشنە، چەک بست، بست زەوی و شاخ و دۆڵەکەیان بە گوللە کێلا!. ئەوەی لە دوورەوە ئەمەی بدیایە بێ گومان ئەبوو لەوەی نەک مرۆڤ بەڵکوو گژو گیاش بەو شاخەوە نەماوە، هەر کەسێکیش لەوێ مابێت، وەک کەو بە تەپکەوە ئەبێت!. ئەوەی چاویشی بە بەرگرەکان ئەکەوت لە خۆشیا بزەی سمێڵی ئەهات. نەبەرد هەر ئەوکاتە لە مردن ئەترسێ کە لێی دوورە، بەڵام کە باوەشی پێدا کرد هەموو هەوڵی ئەوەیە پشتی بشکێنێ. سەبرە سەبرە شالاو نزیک بووەوە تا گەیشتە بەر لوولەی تفەنگی بەرگرەکان، ئەوسا گوللە وەک تەزرە بە سەریانا باری، لە ترس و سەرسامیدا شالاو لە پێشکەوتن کەوت، هەر یەکە هەوڵی ئەوەی بوو خۆی لە پەنا بەردێکا بشارێتەوە!. ئەوان ئامادە نەبوون بۆ هەوەسی چەند کەسێک ماڵی خۆیان کاول بکەن و منداڵیان بێ دەرەتان. لالە بە روویەکی خۆشەوە سەیری ماموستای کرد و وتی:

- چم پێ وتی.. بڕوات کرد؟. ئینجا چاوت لە مامی خۆت بێت.

- ئاشکرایە.. ئەمەیە جیاوازی حەق و ناحەق!.

- ژیان بۆ زۆردار هەر سەرێک بووە.

پاش ماوەیەک شالاویان بردەوە، بەڵام گوللەی بەرگرەکان گەلێ کاریگەرتر بوون لەوەی ئەوان بتوانن پێ لەبەر پێ بنێن!. لالە هەر خەریکی ژماردنی خۆی بوو. هەر فیشەکێ لە سێ تیرەکەی دەرئەچوو ژمارەیەکی زۆر ئەکرد. هەندێ جاریش ئاوڕی لە ماموستا ئەدایەوەو ژمارەکەی بۆ دووپات ئەکردەوە. لالە

بڕیاری دابوو ئەو کاتە «تازیە» ئەشکێنێ کە بەری شالاوەکە بگرێ و تۆڵەی ڕۆڵە شەهیدەکەی بسێنێتەوە، لە دواییدا ئەچێتە شارو داوای لێ بوردن لە براکەی ئەکات و بەدەستی خۆی ئاهەنگی ئایشێ ئەگێڕێت، ئەوسا مردن حەقە، ناحەق نییە.

پەلامار دەرەکان زانیان پیلانەکەیان سەری نەگرت، زیانێکی زۆریشیان دا، هەرچەندە لای ئەوان زیان نرخێکی ئەوتۆی نییە، چونکە ئەو کلـۆڵەی ئەکوژرێ، نە لە بەری و نەلە پشتی ئەوان ئەچێ، بەڵام داخیان ناچێ کە نەیانتوانی هەنگاو بنێن. سەرکردەی بەرگرەکانیش لە هەمانکاتدا ئەیویست بزانێ تا چەندی تر ئەتوانن خۆیان بگرن، بەڵام کە بە وردی تەماشای سەنگەرەکانی دەوری خۆی کرد، نەیوێرا بڵێت لەل. لالە حەمەد بەردی بە بەردەمی سەنگەرەکەی راست کردەوەو فیشەکی بردەوە بەر سێ تیرەکەی و دەستێکی پیا هێناو رووی کردە ماموستا:

– ئەوە حەوت!

– ئەمجارە نیشانت لە کێ ناوەتەوە؟

– بڕوانە. ئا ئەوەی لەلای چەپی ئەو بەردەی پێشمانەوە خۆی مەڵاس داوە.

– چاوت لێیە چەند ئەترسێ؟. ناوێرێ بە تەواوەتیش سەر دەربکات!.

– ئەمانیش وەک سەرگوزوشتەی ئاسک و سەگەکەیان بەسەر هاتووە، ئێمە بۆ پارێزگاری نیشتمانی خۆمان هەوڵ ئەدەین، ئەوان بۆ داگیرکردنی وڵاتی خەڵکی!. لالە لە قسەکانی نەبووەوە، ماموستا بەسەر سوڕمانێکەوە رووی کردە لالەو وتی:

ئەرێ لالە!. لوولەی چەکەکانت دیوە؟

....».

ساڵانی «١٩٦٠–١٩٧٠» وادیارە جۆرە رۆژانێک بووە کە گیروگرفتی کۆمەڵایەتی زۆر تێدا هەبووە. بە پێی ئەو بەرهەم و پەخشانانە کە لەو ساڵانەدا بووە دوو زاهرەمان ئەکەوێتە بەرچاو؛ یەکێ زیاد تەشەنە کردن و پەنگ خواردنەوەی نەتەوایەتی، یەکێ تاساندنی ئەو بیروباوەڕە بە پەتی سێدارە و بە رایەڵی تاریکی گۆشەی زیندان و بە بەلاچەی لوولەی ماوزەڕی خاوەن زەڕ!.

پەخشانیش کە بلێسەی دەربڕینی دەردی دەردەدارانە بۆ پشوودانی هەناسەی خۆی، وا دیارە ئەویش هەر خنکێنرا بوو!. شۆڕشی باوەڕ لەگەڵ شۆڕشی چەکدا دەستیان کردبووە

ملی یەک بۆ ئەوە بتوانن بە هێزی هەردوو لایانەوە ئەو پەتانە بپچڕن!.

نەبیروباوەڕ گۆمی مەنگەو بە درێژایی چەرخ هەر لە یەک شوێنا راوەستی، نە مرۆڤیش بەردە رەقی بن ئاوە هەر بەو جۆرە بمێنێتەوە. مرۆڤێک ئەڕواو یەکێکی تر دێت، بیرو باوەڕێک ئەڕواو بیرو باوەڕێکی تر دێتە پێشەوە. من و تۆ ئەڕۆین، کوڕی من و تۆ لە شوێنمان دائەنیشن، باوەڕی ئەمڕۆی مێشکی من و تۆ ئەڕوا، لە جێگا هەواری ئەو باوەڕی مێشکی کوڕی من و تۆ خێوەت هەڵئەدا. جا ئەو باوەڕە یا باوەڕی پێشوو بتەوتر ئەکاتەوە، یا ئەو لائەباو شتێکی تازەتر دێتە کایەوە.. باوەڕی نەتەوایەتی و باوەڕی زانیاری و پیشەسازی لەم سەرکەوتن و نزم بوونەوەیەدا هەموو وەکوو یەک وانە. فیکرەی نەتەوایەتی هەندێ جار وەکوو چرای دز کز ئەبێ، هەندێ جاریش وەکوو ئاگری ناو ئاگردانی دارستان نێڵەی دێ، بەڵام بە تەواوی ئمرێ ئەمە نییە. ساڵانی «١٩٦٠-١٩٧٠» وا دیارە ئازار زۆر بوو بۆیە پەخشان نەیتوانیوە ئەو فیکرەیە دەربڕێ!. لە گۆشەیەکی ئەو ساڵانەوە پەخشان نەیتوانیوە ئەو فیکرەیە دەربڕێ!. لە گۆشەیەکی ئەو ساڵانەوە پەخشانی «بوومەلەرزە لە گۆمی مەنگدا» لە ژێر لێوەوە تۆزێ لەو بە سەرهاتە ترسێنەرەمان ئەخاتە بەرچاو!.

پەخشانی ناواخنی کتێبی «بوومەلەرزە لە گۆمی مەنگدا» رۆمانێکمان ئەخاتە پێش چاو لە وێنەی کارەساتێکا، بەڵام کارەساتی گوێ ئاگردان نییە، بەڵکوو چیرۆکی شۆڕشی ئەو رۆژەیە؛ شۆڕش بەچەک، شۆڕش بە باوەڕ، شۆڕش بە هاریکاری. نەتەوەی خاوەن پەخشانی ئەو کتێبە لە جووڵاندا بووەوە جووڵاوەتەوە، لەگەڵ پیشاندانی ئەو هەموو جەزرەبەو بۆم بۆردمان و برسێتی و خۆبەختکردن و بازددان لەناو ئەو هەموو هەردەو دەرەدا هەر کۆڵی نەداوە. لەگەڵ ئەو هەموو ئازارە کە لەلایەن غەیری خۆیەوە دراوە هەر سەری نەوی نەبووەتەوە، هەموو شتێکی لە پێناوی تۆزێ سەربەستی دا کردووە بەگاو گەردوون، بارەی بەرخ و بزەی مناڵ و کزەی پیری هەموو داوە بە قوچ بۆ لوێچێ سەر بەستی، بۆ ئازادی خاکەکەی!.

روخساری ئەم پەخشانە دوور نییە ئەگەر تەماشای لایەنی ئەدەبی بکرێ مرازی ئەدەبی بەتەواوی نادا بە دەستەوە، بەڵام لەو لایەنەوە کە پەخشانێکە لە جەنگ و لە شۆڕشەوە قسە ئەکا، لەم رووەوە حەقی خۆی بە پوختی وەرگرتووە. وە ئەمە نموونەیەک بوو بۆ پەخشانی جووڵانەوەی نەتەوە و بۆ خەباتکردن. جۆرە گوزارشت و جۆرە وشەیەک لەم پەخشانەدا بەرچاو ئەکەوێ کە بە ئاشکرا دیارە جیایە لە وشەو گوزارشتی نموونە

پەخشانەکانی تر.

***

«خورشیدە بابان» لە ژمارە «٧» ساڵی یەکی ڕۆژنامەی «ژین» ، لە ژێر ناوی «چەپکە گوڵی منیش»دا بە بۆنەی یادی ماتەمی «فایق بێ کەس»ەوە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:[١]

(١) ئەم «ژین»ە، ئەو «ژین»ە نییە کە حاجی تۆفیقی پیرەمێردو نەوەکەی دەریان ئەکرد، بەڵکو ئەمە «ژین»ێکە کە «کاکەی فەلاح» لە سولەیمانی دەری کردووە، یەکەم ژمارەی لە ١٠/١٢/١٩٧٠دا بووەو زنجیرەی خۆی جیایە.

«چەپکە گوڵی منیش لە یادی «بێ کەس»ی نەمردا.

ژیان، لەگەڵ شنەی شەماڵی هاویندا، لەگەڵ کزەبای سەختی زستانی ژیندا، لەگەڵ گەڵاریزانی پایزی پرقیندا، لەگەڵ شەوەزەنگی نوتەک و تاردا، لەگەڵ هێلی گزنگی بەیانی نەو بەهاردا، لەگەڵ سرکەی پەپوولەی ڕەنگین و سروەی لە سەرخۆی گەڵای داردا، لەگەڵ زیکەو چریکەی پڕ لە سۆزی هوزاراندا، لەگەڵ دیمەنی کانیو سێبەری دار قەزوان و دەنگی «کنالەیل» لە کۆهساراندا، لەگەڵ هۆرەی جووتیارو شمشاڵی شوان و دەنگی زەنگی کاروان لە دەمەو بەیاندا، لەگەڵ هاژەی تافگەی قەڵبەزەی کەژی ڕەنگیندا، لەگەڵ خورەی ئاوی چەم و سەرچاوەی دڵفرێن و زێویندا، لەگەڵ دەنگی بولبولدا ناڵەی دڵێکی بچکۆلەو پڕ سۆزو بەکوڵ لە سەر چڵدا، لەگەڵ زەردەی زێڕینی سەر لووتکەی پاڵدا، لەگەڵ قاقای پێ کەنین و بزەی لێو و گڕوگاڵ و گریانی منداڵدا. ژیان لەگەڵ جوانی ڕەنگینی گوڵاڵەی مۆرو زەردو سوورا، کۆچ و باری رازاوەی هەواری دڵگیری خێڵەو ژووردا، لەگەڵ پڵپڵەی زیوو هارەی مێخەک بەندو خرەی بەرمووردا لەگەڵ تریفەی جوانی مانگەشەودا. لای لایەی پڕ لە سۆزی دایک لە شیرین خەودا. ژیان لەگەڵ نمی ئاونگ لەسەر گیانی نەرمدا، لەگەڵ هەموو دەنگێکی پڕ سۆز لە دڵێکی گەرمدا. ژیان لەگەڵ چریەی پێی کەڵ و فرەی باڵی مەل و پەڵە هەوری سپی ئاسمانی شین و باعەی مێگەلدا. دڵی پڕ لە ئازادی هەندێک جار شادو هەندێک جار خەمگین و پرشی ڕۆژی نگین لەدەم کەلدا، «دەی یاخوا سەرکەوێ با یەک بگرین و بێ خەم نەبین لە هەلدا»..

چۆن ژیان لەگەڵ هەموو دیمەن و ڕەنگێکی دڵگیرو جوانیدا، لەگەڵ سروود و بەستەو سۆزو ئاوازی کامەرانیدا، هەر بەو جۆرەش ژیان لەگەڵ شاخەو گرمەو

شریخەو چەخماخەی هەوری ستەمدا!. لە نەبوونیدا، لە ماتەمدا ورەیان بەر نەداو دەستەوستان نەوەستان، نەیبەزاندن و فریوی نەدان، نە ناخۆشی وە نە خۆشی ژیان، هەستیان بە هەموو شتێک کرد، هەر شتەو نرخی خۆیانیان پێ دان، هیچ پێویستیەکیان لە یاد نەکرد، مەردانە دەرچوون لە ڕێبازی ژیان. بیری هەستکردن بوون، دڵی هیوا بوون، دەستی یارمەتی بوون، گیانی نەبەزین بوون، دەنگی تا بۆ هەرگیز لە کاروان بەجێ نەمان؛ کاروانی سەربەستی، کاروانی یەکیەتی و پێشکەوتن، کاروانی ئازادی و بەختەوەری کوردو کوردستان، کاروانی هاوکاری و برایەتی لەگەڵ گشت گەلان. بەڵێ! بەو جۆرە ژیان، دوور لە بێ دەسەڵاتی و واق وڕمان، جەنگین لەگەڵ شەودا تا ڕۆژیان هێنایە دی، جەنگین لەگەڵ مردندا تا نەمریان بەرهەم هانی.

بەڵێ! ژیان و تا هەتایش لە یادا بە سەربەرزی هەر ئەژین.»‌.

سالآنی «١٩٧٠-١٩٨٠» پەردەی کاروباری کورد گۆڕانێکی ئاشکرای بە سەرا هات. لە سەرەتای ئەم سالآنەدا لەبەر ئەوە کە جۆرە سەربەستیەکی تر پەیدا بوو، نووسینیش بەرگێکی تری لەبەر کرد، لە هەموو ڕوویەکەوە تا ماوەیەک قەڵەم کەوتە جم و جووڵ بۆ دروستکردنی گەلێ بابەتی پەخشان.

پەخشانی ئەم خاوەن دەقە بە تەواوی لەو پەخشانانە نییە کە لە کاروباری ئەو کۆمەلآیەتی و نەتەوایەتیەوە بدوێ؛ یەکەم لەبەر ئەوە: چونکە لەو مێژووەدا هێشتا ئەو جم و جووڵە بە تەواوی دەستی پێ نەکرد بوو، دووەم ئەگەر دەستیشی پێ بکردایە، ئەم پەخشانە بیرەوەری یادی ماتەمی هۆنەرێکە کە ئەو هۆنەرە لە ساڵی «١٩٤٨»دا کۆچی دوایی کردووە، هەر لەو تەنگوچەڵەمەی ناوخۆییە نەئەدوا، چونکە دوان لە بابەتەوە پەیدا ئەبێ، بابەت هەر شتێک بوو ئەبێ نووسینەکە ئەو بابەتە بگرێ بە دەستەوە، ئەگەر ئەوەی نەگرت ئاشنایەتی لە نێوانی بابەت و نووسیندا ئەپچڕێ. ئەوەندە هەیە هەر لەم سالآنەدا دیسان دەوری ئافرەت تازە ئەبێتەوەو نووکی خامەی ئەکەوێتەوە کار بۆ دروستکردنی پەخشان، چ پەخشانێک؟. پەخشانی ئەدەبی، ئەمجا پەخشانی سیاسی..

ئافرەت دایکە، دایک لانکەی منالە، منال کزەی جەرگیەتی. هەموو دەم دایک نۆ مانگ زیاتر لەگەڵ منالآیە تا باوک؛ نۆ مانگی بە ئەرک، نەک نۆ مانگی بێ ئەرک. ئەو ئەرکەیەو ئەو منالدانەیە کە وا لە ئافرەت ئەکا ئەو دڵقاییە پیاو هەیەتی ئەو نەیبێ. ئەمەیە کە خۆشویستنەکەی وای لێ ئەکا ئەگەر هەر کاتێ هاتە سەر باس کردنی شتی عاتفی ڕەحم و عاتفەی ئەو لە هی پیاو بە جووڵەتر بێ و زیاتر گوێگرو خوێنەر لە ڕووی

بەزەیییەوە بهەژێنێ. ئەمەیە کە ئەگەر ژنێک و پیاوێک هاتنە سەر باسی هەژانی عاتفەو ختووکەی دڵ و لەش هی ژنەکە کاریگەرترە تا هی پیاوەکە، چونکە هی ژنەکە لە دەروونێکی سافی خاوێنی بێ پەردەوە دەرئەچێ، هی پیاوەکە پەردە لە بەینا پەیدا ئەبێ.
وێنەی ئەمە وەکوو:

دیمەنێک لە ئاوێنەدا دەرچێ، ئەمجا ئاوێنەیەکی تر رووبەرووی دیمەنی ناو ئاوێنەکە بکرێتەوە بۆ وەرگرتنی دیمەنەکەی. بێ گومان دیمەنی یەکەمی ناو ئاوێنەی یەکەم روونترو خاوێنتـرە لە دیمەنی دووەم. عـاتفـەو بەزەیی ئافـرەتیش بۆ دانەوەی روونکردنەوەی ئەو خوشویستنەو بۆ کارکردن لەسەر عاتفەی گوێگر بەو جۆرەیە. دیسان لە هەموو لاپەڕەی مێژووی ئادەمیزادا، چ لە داستانی شەڕەکانا، چ لە مەیدانی شەڕە گەڕەکەکانی ناوخۆمانا، چ لە وەختی لاواندنەوەدا ئافرەتان تێکەڵاو کراون بە پیاوان هەر لەبەر ئەوە بووە کە قسەو هاندان و لاوانەوەی ئەوان کاریگەرتر بووە لە هی پیاو. خاوەنی «رشتەی مرواری» ئەڵێ:
تۆزێکیش پێ بکەنە!:

شەڕە گەڕەکەکانی سولەیمانی کە جاری جاران باوی هەبوو، هەموو جار گەڕەکی دەرگەزێن سەر ئەکەوت بەسەر گەڕەکەکانی ترا، ئەمە لەبەر چی بوو؟

لەبەر ئەوە بوو کە «خەجە لاو»یان لەگەڵ بوو. خەجە لاو بەڵێ پاڵەوانی ژنان بوو، بەڵام لە بەرامبەر پیاوانەوە پاڵەوان نەبوو، ئەوەندە هەبوو پاڵەوانیەکەی ئەو لەوەدا بوو کە بە قسەو هاندانی عاتفەی پیاوەکانی ئەجووڵاندو شەڕە گەڕەکەکەیان ئەبردەوە!. پیاوانیش هانی خەڵکیان ئەدا، بەڵام هی ئەوان لە کوێ و هی ئەو لە کوێ؟!. قیروسیا لەم شعرەش:

دوو رەش یەک ئاڵەت و یەک خاڵی رووی شۆخی دلارا
کزەن بۆ دڵ، بەڵام توخوا کزەی ئەم چۆنە، ئەو چۆن؟!.

خاوەنی دەقی پەخشانی «چەپکە گوڵی منیش» «خورشیدە بابان»ە و دیارە لە ریزی ئافرەتانە، ناوەرۆکی پەخشانەکەی ئەوە بە ئێمە پیشان ئەدا کە بۆ لاواندنەوەیە، هەم بۆ «بێ کەس»، هەم بۆ ئەو کەسانە کە لەرێگای سەرفرازی وڵاتدا وەکوو مۆم سووتاون، بەڵام رووناکییان داوە بە دەوروبەری خۆیان. ئەوانەی کە لەم رێگایەدا رۆیشتوون، هەموو زاهرەی کەون و هەموو شتە جوانەکان بۆ ئەوان ژیان، وە بۆ وەکوو ئەوان لە دوای ئەوان ئەژین. روخسارەکەی: ریزە وشەو رستەی کوردییە، لام وایە ئەگەر ئەو عاتفەیە نەبوایە ئەم پەخشانەی بەو بەلاغەت و کاریگەریە نەئەهۆنیەوە.

ئەم پەخشانە نموونەی پارچەیەکی ئەدەبی ئەو ساڵانەیە؛ پەخشانی کوردی ئەو ساڵانە

که له مەیدانێکی واداو بە خامەی ئافرەتانی کورد دێتە مەیدانەوە، شتێکی وا کە لە هیچ رووبەکەوە گیروگرفتی نەیەتە رێ.

***

«بەدرخان سندی» لە ژمارە «١»ی ساڵی «١٩٧٠»، لە گۆڤاری «چیا»دا کە لە شاری هەولێر بە شێوەی بادینی دەری کردووە. لە ژێر ناوی «رێگای چیایی» پەخشانێکی کورتمان بەو شێوەیە ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«رێگا چیایی

خوێندەوارێت هێژاو بەرکەتێ..

ئەز ڤی بەرهەڤی پێشکێشێ وە دکم بدلەکی پڕ ژخوشی، چونکوو ئەم دشێین بیژین کوو هەتا نووکە مە چ بەرهەڤێت کوردی بزاراڤی کورمانجی نینە. هە وەسا مخابن مە خوێندەوارێت کوردی نین کوو بشێن بکوردی بخوینن و بنڤیسن و هەر وەکی ئەم وهێن دزانین کوو ئەڤە بناسیت گەلەک تشتانە.

برای کورد! ئەز دبینم فەریی و نووکە فەرترە ئەم بچەکی لخویزڤرین ژ لایی. رەوشەن بیری و هوزان ڤانیی یڤە دا ئەم بشێن دگەل کەروانێ ملەتان بچین.. «چیا»گۆڤارا تەیە.. تێدا بنڤیسە.. نەترسە دی پیچ پیچە تازەتر نڤیسی. «چیا» گۆڤارا تەیە..بخوینە.. دی فیر بی نە ئەڤرو سوباهی. هەر دەم شاعری نەمر ئەحمەدی خانی بینە بیراخو، دەما دبیژت:

ئەنواعی میلەل خودان کتێبن

کرمانج تنی دبی حسیبن

پاشی دبیژت:

شیری هونەرا مە بیتە دانین

قەدری قەلەما مە بیتە زانین

ڤیجا برای خوشتڤی ئەڤ مروڤە «خانی» بەری ٤٠٠ سالا زانیبی کوو قەلەم رێکا راستە بو ملەتی کورد و گەهشتنا وی بو ئارمانجیت خو دژیانا درێژدا... برای خوشتڤی!. ئەگەر تە بڤیت تو بنڤیسی ئو نڤیسینا تە بەلاڤ بێت دڤی گوڤاری دا بنڤیسە ئو بو من بهنێرە لەسەر ڤی ئەدریسی: «ئەربیل: مديرية التربية- بدرخان». ئیدی هیڤیا من ئەوە هێن بسەرفرازی بژین».

سەرەتای ساڵی ١٩٧٠ سەرەتای جووڵانەوەیەکی بەهێزی زمانی کوردی بوو، لە هەموو رووبەک و لە هەموو بابەتێک پەخشان کەوتە ناوەوە. وا دیارە ئەو سەردەمە تۆزێ شوێن

هەواری پشوودانی کورد بووە، پەخشان لە هەموو بابەتێکەوە کەوتە ناوەوە، نەوەک هەر بە شێوەی سۆران لە خاکی عیراقدا، بەڵکوو بە شێوەی «بادینی»ش ئەو هەنگاوەی هەر نا. یەکێک لەو هەنگاوانە ئەوە بوو کە گۆڤارێک بەو شێوەیە هاتە ناوەوە، گۆڤارێکی سەربەخۆ، کە «چیا» بوو. تیشکی ئەم گۆڤارە لە شاری «هەولێر» گزنگی دا، بەدرخان سندی سەری رایەڵی ئەو گزنگەی گرت بە دەستەوەو بەسەر هەموو وڵاتی کوردستانا بڵاوی کردەوە.

بەشێوەی کرمانجی خواروو هۆنراو لە هەموو سەردەمێکی کورددا درەخشان بووە، هۆنراوەکانی مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی شادەستەی چەپکەگوڵی وڵاتی کوردستانن. بەڵام لە رووی پەخشانەوە ئەو قەڵەمەی بۆ هۆنراو کەوتۆتە کار، بۆ پەخشان ئەو کارەی نەبووە. هۆی ئەم نەکەوتنە کارەشی هەر لەم کتێبەدا باس کراوە!. ئێستە دەقی ئەم پەخشانە نموونەیەکە بۆ ریزە نووسراوی پەخشانی شێوەی بادینی کە لەو رۆژەدا بەبێ ترس لەو گۆڤارەدا هاتە ناوەوە و مێژووی پەخشانی بە یادگار هێشتەوە بۆ پاشەرۆژ؛ پەخشانێک کە لە دوو توێ بەرگی گۆڤارێکی سەربەخۆدا خۆی پیشان بدات.

ناوەرۆکی دەقی ئەم پەخشانە ئەو گلەیە ئەکا کە ئێمە بۆچ ئەبێ بترسین کە ئەگەر بە زمانی خۆمان بخوێنین و بنووسین، هەموو نەتەوەیەک ئەو مافەی هەیە بە زمانی خۆی ئاخاوتنی خۆی لە نووسین و خوێندنا بەکار بێنێت، بۆچ ئەبێ ئێمە گۆشەگیر بین و نەتوانین بەزمانی خۆشەویستی خۆمان -کورمانجی- بەرهەمی پەخشانی خۆمان بخەینە بەردەستی هەموو کەس و هەموو نەتەوەیەک؟!... ئەی کوردا!. چیا گۆڤاری خۆتە، مەترسە، بەبێ ترس تیایا بنووسەو نووسراوی بخوێنەوە، نەک هەر ئەمرۆ، بەڵکوو ئەمرۆ و سبەینیش هەر بیخوێنەوە، چونکە ئەو زمانەی ئەو زمانی باپیرەکانتە، لادان لە زمانی باپیران ئیشی مەردان نییە. «خانی» لە پێش گەلێ لە ساڵانی مێژوودا ئەم هاوارەی کردووە، ئێستە تۆ بە دەنگیەوە بچۆ، چالاکانە بچۆ!.

روخساری دەقەکەی بە تەواوی نموونەی داڕشتنی دەقە پەخشانێکی بادینییە کە رەپ و راست ئەو شێوەیە بە نووسراوی تۆمار ئەکا بۆ نموونە پەخشانەکانی مێژووی پەخشانی کوردی.

***

«جەمال شاڵی» کتێبێکی پەخشانی بە ناوی «دان بە تاوانەکاندا ئەنێم، لە ساڵی «١٩٧٠» خستە بەردەستی چاپ. بابەتێک لە بابەتەکانی ئەو کتێبە «پەیامی

کوردایەتی» بوو، ئەمەی خوارەوە دەقی پەخشانی ئەو بابەتەیە:

«پەیامی کوردیەتی!.

هەموو رۆڵەیەکی گەلی کورد پێویستییەکی نیشتمانییە لە سەریان کە نیشتمانی خۆیان خۆش بوێ، وە سوودی نەتەوەی کوردیان بوێ. کورو کچی کورد پێویستە لە سەریان پێش هەموو خۆشەویستییەک خۆشەویستی «کوردستان»و نەتەوەی «کورد» لە دڵ و دەروونیانا بچەسپێت. باوکان و دایکان لە سەریانە کە پەروەردەی نەتەوەی دوا رۆژ بەگیانی کوردایەتی و نیشتمانپەروەری بکەن، تاکوو منداڵان گوێیان بە خۆشەویستی وڵات بزرنگێتەوە و پێش هەموو شتێک فێری خۆشەویستی کوردو کوردستان بن، وە نەوەی نوێ راست و هەق بێژو کوردپەروەر بێت، و ناوی دووبەرەکی و ناکۆکی لە ناویا نەمێنێت. پێویستە لە سەرمان کە نیشتمانمان بپەرستین، چونکە خەڵکی ئەم وڵاتەین، وە بە ئاوو هەوای کوردستان پەروەردە ئەبین و خاکی وڵاتەکەمان نازی بە سەرمانا هەیە. ئێمە کە تۆزێک هۆشمان ئەکرێتەوەو بە خۆماندا دێین گوێمان ئەزرنگێتەوە بە دەنگی قەڵبەزەی ئاو و زاق و زیقی مەل و دەنگی خۆشی پەلەوەری شاخ و چیا بەرزەکانی کوردستان، وە بە دەم گفەی بای دەشت و شەماڵی دۆڵ و دەرو هەردی وڵات گەورە ئەبین، وە چاومان بەو دیمەنە شیرینانەی کوردستان ئەکرێتەوە کە هەموویان خۆشی و ژیان ئەدەن بە مرۆڤ، وە ئێمە بە ئاوی سازگار و هەوای خۆشی کوردستان ئەژین. ئەمجا لە رووی کۆمەڵایەتییەوە پێویستە پەیامی کوردایەتی جێ بەجێ بکەین کە ئەمانەن:

١- گەل و نیشتمانمان خۆش بوێت، وە لە سەروو هەموو شتێکەوە دایبنێین و چاکەی گشتی پێش قازانجی خۆمان بخەین.

٢- رێزی هەموو گەل و نەتەوەیەک بگرین.

٣- نیشتمانپەروەری و رامیاری نەکەین بۆ ئەو مەبەستەی لەو رێگایەدا پێی گەورەو ناودار ببین، وەیا بەو هۆیەوە ببینە خاوەن دەسەڵات و سامان وە لە ئەنجامدا بەهۆی نیشتمانپەروەرییەوە خەڵکی بچەوسێنینەوە!.

٤- کە خزمەتی گەل و نیشتمانمان کرد، وەیا لە کارو فرماندا ناومان دەرکرد خۆمان بەزل نەزانین، چونکە گەورەیی هەر بۆ کردگارە.

٥- بەپێی توانا یارمەتی هاووڵاتی و هاوزمانمان بدەین.

٦- لە هەر شوێنێک دەستکورت و لێ قەوماوێکی کوردمان بینی دەستی یارمەتی بۆ درێژ بکەین وە بە پێویستی سەر شانی خۆمانی بزانین.

٧- له زمانەکانی بێگانە شارەزا بین و بە پێی توانا چەند زمانێک فێر ببین.
٨- بایەخ بە خـوێندەواری بدەین و تا ئەتوانین بنووسین و بخـوێنینەوەو لە زانستی و هونەر شارەزا بین، وە ئاگاداری رووداوەکانی رۆژگار بین.
٩- پەروەردە بە گـرنگ بزانین، وە ئەوەی لە توانامـانا هەیە بۆ پەروەردە کردنێکی تێرو تەسەل و پێشکەوتووانە بەرامبەر خاو خێزانەکانمان درێغی نەکەین.
١٠- هەوڵ بدەین نەوەی نوێ فێری رەوشت و خووی جوان بکەین تا هەست بە گەورەیی و بچووکی بکەن و پێویستی سەر شانی خۆیان بزانن.
١١- رێز لە خـۆمـان گـەورەتر بگرین، بە تایبـەتی دایک و باوک و ماموستاکانمان و کەس و کارمان.
١٢- هەموو کەسێک وەک یەک سەیر نەکەین، مرۆڤی خراپ لە هی باش وە مرۆڤی خزمەتگوزار لە هی بێ فەڕ جوێ بکەینەوە.
١٣- وەک یەک سـەیری کچ و کـوڕ بکەین، هەوڵ بدەین کچ و کـوڕ لە رووی کۆمەڵایەتی و رامیاری و ماف و ئەرکەوە چون یەک بن.
١٤- شـارەزای وڵاتەکـەمـان و مـێـژووی نەتەوەکـەمـان ببین، وە هەمـوو زانیارییەک دەربارەی سامان و جوغرافیای کوردستان بزانین.
١٥- درۆ نەکەین و راستگۆ بین.
١٦- دژی دزی و ناپاکی بین.
١٧- هاورێیانمان خۆش بوێت، وە بایەخ بدەین بە هاورێیەتی.
١٨- هەروەکـوو چۆن بەتەنگ حـەیاو نامـووسی خـۆمـانەوە دێین، حـەیاو نامووسی خەڵکیش بەو جۆرە بپارێزین.
١٩- لە کـۆمـەڵدا فـرمـانێک بکەین و بێ ئیش نەبین، وە هەوڵ بدەین کـە خۆمان و هەموو کوردێک بێ ئیش نەبین، چونکە بێ ئیشی ریسوایی لە دوایە.
٢٠- بەرەنجی شانی خۆمان بژین، لەوە لە رێگای راستەوە دەستکەوتمان پێک بهێنن، وە لە نا ڕاستی بە دوور بین ، لاپڕەسەنگ نەبین بەسەر کۆمەڵدا.
٢١- ئەو پیشـەیەی لە ناو کـۆمـەڵدا هەڵمـان بژاردووە بەراسـتی و باشی بی کەین بەبێ ئەوەی رێگای ناڕەوا بگرینە بەر.
٢٢- هەروەکـوو چۆن حـەز بە پێشکەوتنی شارەکـانمان ئەکـەین، هەوڵ بدەین دێهاتەکانی کوردستانیش شان بەشانی شارەکان ئاوەدانی و شارستانییەتی تێ بکەوێت وە پێش بخرێن، وە هەروەها رەوی جووتیاران بخرێتە شێوەیەکی بە جێ و بنچینەیەکی بۆ دابنرێ.

٢٣- دوژمنی نەزانین و نەخـۆشی و هەژاری بین، چونکە دەردی سێ ســووچی کۆمەڵن.
٢٤- بە رژێمێکی سووشیالیستی پێشکەوتووانە، گەلی کورد پێش ئەکەوێت، وە نەخۆشی و هەژاری و نەزانین و بێ ئیشی تیادا بنەبڕ ئەبێ، وە سامانی نەتەوایەتی بە دادپەروەرانە دابەش ئەبێت و پیشەسازی لە ناویا دروست ئەبێت، وە وڵاتی پێ بەرز ئەبێتەوە، هەوڵ بدەین شارەزایی تیا پەیا بکەین...».

دوو جۆرە گۆڕان هەیە؛ گۆڕانێکی هی ئەم هەموو کەونەیە، گۆڕانێکی هی نەتەوەیەکە کە لەناو «کەمە»ی هەموو کەونەکەدایە. قسە، قسە رائەکێشێ:

کە وتت گۆڕان یانی جم و جووڵ، بەرامبەر بەم جم و جووڵە ئەبێ وەستان هەبێت. بە گوزارشتێکی عەرەبی عیلمی «حەرەکەو سکوون»؛ حەرەکەکە جم و جووڵەکەیە، سکوونەکە وەستانەکەیە. جم و جووڵ زاهرەی زەمانە، وەستان زاهرەی جێگا-مەکانە. جووڵە و وەستان لەو رۆژەوە کە کەونەکە هاتۆتە ناوەوە، بەرانبەری یەک وەستاون بۆ شەڕکردن کە لایەکیان بەسەر لایەکیانا زاڵ بێ!. زەمان تەشکێکی نییە کە بە دەست بگیرێ، جێگا، کە مەکانەکەیە هەیەتی. بۆیە ئەڵێین هەیەتی چونکە ئەو شوێنە یا ئەرزە، یا مانگە، یامن و تۆین، یا دارو دەون و ئاوە، ئەمانە هەریەکە شوێنێکیان بۆ خۆیان گرتووەو لە جێگایەکدا گیرساونەتەوە، وە هەر یەک لە مانە، وەیا هەر پاژێک لەمانە لە ملیار ملیارات زەڕە دروست بوون و هەموویان ماددەن، واتە بەچاو ئەبینرێن، وەیا بەدەست ئەگیررێن. ئەمانەش لەناو خۆیانا ئەبێ هەموو خەریکی گەڕان و جم و جووڵ بن، ئەگەر تاقە زەڕەیەک لەو ملیارات زەڕانە وەستا، زنجیرەی ئەو جسمە هەموو تێک ئەچێ و ئەڕوخێ!.

ئەم جم و جووڵەش هەموو لە ناو زەمانەکەدایە، زەمانەکە گەڕانەکەیە، وەستانی بۆ نییە، مەکانەکە - کە جسمەکەو شوێنەکەیە- چونکە لە ناو زەمانەکەدایە ئەبێ ئەویش لە گەڕاندا بێ، تەوژمی گەڕانەکە ئەویش ئەخاتە گەڕ.

زەڕاتی پارچە پۆلایەک، یا پارچە ئاسنێک، یا پەرچە بەردێک - کە ئەمانە هیچیان هەستیان نییە- ئەوانیش هەر بەو جۆرە لە جووڵەدان، چونکە لەناو کەمەی زەماندان، هەست نەکردنی ئێمە بە گەڕانی ئەوان ئەوە ناگەیەنێ کە وەستاون و جووڵە ناکەن. ئێمەی خاوەنی چوار رۆژی عومر- کە خۆیشمان لەو زەڕاتە دروستکراوین- لە کوێ فریای ئەوە ئەکەوین کە گەڕانی زەڕاتی ئەو خاوەن هەست و بێ هەستانە ببینین؟!. لەم رۆژەدا کە

زانایان پارچە بەردێک، یا سواڵەتێک، یا ئیسقانێک ئەدۆزنەوە و ئەڵێن مێژووەکەی ئەوەندە ملیۆن ساڵی پێش ئیمڕۆژە، ئەمە لەسەر ئەم دەستوورەیە کە ئەیدۆزنەوەو بۆی ئەچن و بۆیان روون ئەبێتەوە کە زەمان چ کارێکی کردۆتە سەری!.

لە ئەنجامی ئەم قسانەدا ئەوە دەرکەوت بە رێگایەکی فەلسەفی کە زەمان زاڵە بەسەر مەکاندا، لەمەوە ئەوە روون بووەوە کە هەر زەمان و جم و جووڵ هەیە، مەکان و وەستان هەر نییە؛ واتە «حەرەکە» هەیە و «سکوون» نییە!. ئەبێ ئەوەش بزانین کە: من و تۆ کوتومت من و تۆکەی دوێنێ نین، بەڵکوو ئەوەی دوێنین بە زیادەی کاریگەری کارەساتی ناو زەمانی دوێنێ تا ئەمڕۆ، کەوابوو کوتومتەکەی دوێنێ نەبووین!. کاتێ کە ئەمە هەبوو ئەبێ ئەوەش بزانین کە: زەڕاتی خوێن و گۆشت و ئیسقانی من و تۆ-یش هەر لە جووڵاندان، ئەگەر لە جووڵە کەوتن ئەوە مردن پەیدا بوو. ئەزانم ئێستە تۆ ئەڵێت: کە وەستان نییە کەواتە من هەڵئەپەڕم!. خۆ دیارە هەڵیش ناپەڕم. منیش ئەڵێم: ئەوە تەوازن و جازبییەتەکە جسمەکەی راگرتووە، ئەگەر ئەوە نەبوایە، خاوەنی «رشتەی مرواری» ئەڵێ: بە گۆڕە بابم هەر هەڵئەپەڕین!.

لەبەرئەمە کەون بە هەموو شتێکیەوە بریتییە تەنها لە جووڵان- حەرەکە - سکوون- وەستان هەر نییەو نەبووە.

بگەڕێینەوە سەرباسی دووەم:

نەتەوە هەر لە ماوەی دە ساڵێکا گۆڕانێکی تری بەسەرا دێت.

نەتەوەی ئێمەی کورد وا دیارە لە ساڵانی «١٩٧٠-١٩٨٠» لەبەر هەر هۆیەک بووە گۆڕانێکی نوێ ئاشکرا لە بیروباوەڕیا پەیدا بووەو قەڵەم لە هەموو روویەکەوە کەوتۆتە کار بۆ دەربڕینی گەلێ لەو بیروباوەڕانە بە پەخشان. دەقی «پەیامی کوردایەتی» یەکێکە لەو شتانە. ناوەرۆکی دەقەکە هەموو قسە لە خۆشەویستی نیشتمانەوە ئەکا بۆ ئەو کوردەی کە نیشتمانێکی هەیە و تیایا ئەژیت؛ ئەوە روون ئەکاتەوە کە کورد ئەبێ بۆ خۆی و بۆ هاوخوێنی و بۆ نیشتمانەکەی چۆن بێت و؟ چ رێگایەک بگرێ؟. لەم جۆرە شتانە وتراون، بەڵام بەم رەنگە و بەم رێختە کەمتر وتراوە، وترانێکی وا کە بە پەخشان لەسەر کاغەز وترابێ. روخساریش ناوەرۆکەکە وێنەیەکە بۆی. ئەمە نموونە پەخشانێکی ئەو سەردەمە بوو لە بیروباوەڕو روخسارا.

***

«حسین عارف» لە «دەفتەری کوردەواری»، دوو مانگەی مارت و نیسانی ساڵی

«۱۹۷۰»ی دا لەژێر ناوی «خوویەکی پووچ»و بەو ناوەوە پەخشانێکمان ئەخاتە بەرچاو و ئەڵێ:

«...

دوای ئەوە بۆ ماوەی چەن ساتێک تاس بردیەوە. لەو ساتانەدا نەئەدوا، بیری نەئەکردەوە، هەستی بەهیچ نەئەکردو چاویشی هیچی نەئەبینی، پێوەندی بە بوونەوە نەما بوو!. کاتێکیش هاتەوە هۆش خۆی، کابرای کەواو سەڵتە لەبەر لەوێ نەما بوو، لە جێگەی ئەو «کوڵ هەڵگر»ێک لەسەر بەرزایی پلیکانەی یەکێک لە دوکانەکان، کۆڵەکەی سەرپشتی خستبوو، خۆشی پاڵی بەسەرا دابووەوە، دەستەسرێکی گەورەی چارۆکەیی دەرهێنا بوو، وە ئارەقی سەرو روخساری پێ وشک ئەکردەوە، دواجار قوتویەکی تەنەکەو چەرخێکی لەبەر باخەڵی دەرهێناو جگەرەیەکی زەلی ئاگردا، وە زۆر بە پەرۆشەوە کەوتە مژ لێدانی. کابرای کۆڵ هەڵگر ئەحەوایەوە!!. سێ چوار ئەفەنی منداڵ کار، بەدەم قاقای پێکەنینەوە بەرەو خوار بوونەوە!. دوو قۆڵچی دوو تفەنگی شڕی ژەنگاوییان لە شانا بوو بەخێرایی بەرەو خوار بوونەوە. کرێکارێکی قوڕ بە دەستێکی سێ نان و بە دەستەکەی تری زەرفێکی قەڵاپەچن لە ترێ رەشکەی هەڵگرتبوو.. گەشکەیەک لە روخساریا خۆی ئەنوان، ئەڵقەیەکی زێڕیش لە پەنجەی دەستی چەپیا ئەبریسکایەوە!. کیژێکی شۆخ و شەنگیش گەلێک بە لەنجەو نازەوە رابردو زوو لە چاو ون بوو!..

گشت ئەم دیمەنە کاریگەرانە بە بەرچاویا، وەک فلیمی سینەما تێ پەڕین، بێ ئەوەی هەر بە ئاستەمیش لەو ئەنجامە لای بدەن کە پێی گەیشتبوو، بەڵکوو بە پێچەوانەوە ئەمانە ئەو ئەنجامەیان پتر لا ئەچەسپان و ئەو باوەڕەیان لا پتەوتر ئەکرد کە گوایە «مرۆڤ لە ژیانا ئاسنی سارد ئەکوتێ و دوای کڵاوی بابردوو کەوتووە!.

هەر لەم ساتەدا، وە لە ناکاو شلپ و هۆڕێک لە ناو چاخانەکەدا پەتی ئەم سرنجدان و بیرکردنەوەی لێ پچڕی و بە ئاگای هێنایەوە. لە سەرەتادا بەهەمان کەمتەرخەمییەوە زۆر بەبێ تاقەت ئاوڕی دایەوە بەلای تەنیشتی چەپیاو هەمان زەردەخەنە گاڵتە پێ هاتنیش هەموو پانایی دەمی داگیر کردبووەوە!. بەڵام هەر لە ساتی یەکەمی سرنج دانیەوە ئەو دیمەنەی کەوتە پێش چاوی، وە بێ ئەوەی هەست بە خۆی بکا، زەردەخەنە فراوانەکەی سەر پانایی دەمی کوتوپڕ وشک هەڵات و دامردەوە!.

شلّپ و هۆڕەکە لە حەمەی شاگردی چاخانەکە هەڵئەستێنرا!.

لەلایەن ئەفـەنیـیـەکی سکۆیی لاجانگ درێژەوە درابووە بەر شـەق و زللە و مـشـتـەکـۆڵە. ئەفـەنی داوای ئاوی فـەرمـوو بوو، وە چەن دڵۆپێک لە ئاوەکە رژابووە سەر پانتۆڵە تەسکە گران بەهاکەی!.. ئەم لەگەڵ حەمەی شاگردا گەلێ هۆگری یەکتر بوون، حەمە زەحمەتکێشێکی ئازار چەشتوی ئەم ژیانە نالەبارە بوو، وە یەکـێک بـوو لەو مـرۆڤـە زۆر لێ کـراوانەی ئەم سـەر زەمـینە کـە لە چارەیان نـوسـرابوو کـە ئازار تێکەڵی هەر سـاتێکی ژیانیـان بێ!. لەبەر ئەوە زۆر جـار چاخـانەکـە چۆڵ ئەبوو، ئەهاتە لای ئەم و لە تەکـیـا دائەنیـشـت، وە بەسەرهاتی ژیانی لە دەردو مەینەتی خۆی بۆ باس ئەکرد.

ئەفـەنیـیـە سکۆیەکە تـامی تیـا نەهێـشت، بەلایەوە مـشـە بـوو!. شـەق و مـشـتـەکـۆڵەی وەهای ئەگـەیانە حـەمـە کە مـەگـەر تەنهـا لە فلیـمی سـینەمـادا بینرابێ!. حـەمـەی لاوی بێ چارەش کـە دایکێـک و دوو خـوشکی چاوەڕوانی رۆژانەکەی ئەو بوون، تەنهـا سەرو سەکوتی خۆی ئەپاراست و بە هیچ جۆرێک لە ئاستیا دەستی نەئەکردەوە. مشتەکۆڵەیەک زەفەری بە ناو دەمی برد، خوێن چۆڕاوگەی بەسـتـە لافـاوەی چاوەکـانیشی پڕ بوون لە فـرمێسکی زەلیلی و بێ دەسـەڵاتی!. ئەم لەلای خـۆیەوە بەرامـبـەر بەم دیمەنە خـۆی پێ رانەگـیـرا. سـەربادانی کـەمـتەرخـەمی و زەردەخەنەی گـاڵتـەی هاتنەکەی لەبیـرچووەوەو لە ئاستی ئەم کارەساتە ستەم کارەدا بایەخێکی نەما!. تەوژمێکی رەق و کینەی گەلێک توندو تیـژ بەرامبەر ئەفەنی سکۆیی بێ بەزەیی زۆری بۆ هێنا، دنیای لەبەرچاو تاریک بوو!. حـەمـەی ئازار چەشـتـووی زۆر لێ کـراو، پێـویسـتـی بە پشتگیری کردن و سەرخستن هەبوو.

زۆر لەسەرخۆ هەڵسایە سەر پێ و رووی کردە ئەفەنی لاجانگ درێژ، وە لە ناکـاوێکا هەتا هێـزی تیـا بوو هەڵـمـەتی بردە سـەری و کـەوتە شـڵـپ و هۆڕ لێ هەڵسـانی. ئەفەنی ناودەمی پڕ بوو لە خوێن، ئەمـیش دەلاقـەیەک کەوتە سـەری و خوێن چۆڕاوگەی تێ بەست!. وەختێکیش شەڕو هەرا کۆتایی هات و ئەم بە سەرو روخساری خوێناوییەوە چووەوە سەر کورسییەکەی خۆی و دانیشتـەوە، ناسیاوەکەی لێی نزیک بووەوەو بە گاڵتەو گەپەوە لێی پرسی:

سەیرە!!. لە خۆوە تایبەتییـەکەی خۆت لادا؟!. بۆ؟!.. ئەم جارە بەدەم قـاقـای پێکەنینەوە لە وەرامیا وتی:

راست ئەکەی!.. بەڵام بۆ؟!. ئەوی راستی بێ خۆشم تێی ناگەم!.

وەهەر لەبەر ئەوەشە کە تووشی ئەو خووە پووچە بێ مانایە بووم!!..».

ئێمە کە نێوانی دوولاپەڕەی هەر دەساڵێک ئەگرین بە دەستەوە، مەبەست ئەوە نییە کە لەو ماوەدا هەر ئەوەندە نووسراو هاتۆتە ناوەوە کە لێرەدا تۆمار کراوە، بەڵکوو مەبەست ئەوەیە کە بیروباوەڕو نەخشەی روخساری دەقی ئەو ماوەیە زۆرتر لە سەر دەنگی ئەو تەلە چوون بەرێوە. لەو ماوەیەدا بیرورای خوێندەواران- کە ئاوێنەی کۆمەڵەکەن- زیاتر بەلای چیدا رویشتووە؟ و چۆن گوزارشتیان لە مەفاهیمی ئەو سەردەمە داوەتەوە؟. وە لەو رۆژەدا قەڵەم تا کوێ بڕی کردووە بۆ گوزارشت دانەوە؟. چەند جۆرە بابەت لە ناوا هەبووە؟. کام زۆرتر بووە؟.

دیارە. ئەم جۆرە شتانە لەوەوە پەیدا ئەبێ کە نەخشەی ژیان پەردەیەکی تری بەسەرا هاتووە. پێوەندی ولاتی کوردەواری – کە ئێمە مەبەستمان لە نموونە پەخشانەکان هەر ئەوە – چۆن بووە لەگەڵ یەکا؟. هاتوچۆکردن چ کارێکی کردۆتە سەریان؟. ئایا نزیک بوونەوەی رێگاوبان بە هۆی زۆر بوونی شتێکی وەکوو ئوتۆمۆبێلەوە، توانیویە بکاتە کارێ کە لە دەردی یەک بگەن؟. توانیویە لە جۆری دەردی نەتەوەکانی تر بگەن؟. توانیویە ولاتانی تر- غەیری ولاتەکەی خۆیان- ببینن بۆ ئەوە بەراوردێک لە نێوانی رابواردنی کۆمەلایەتی ولاتی خۆیان و غەیری ولاتی خۆیان بکەن؟. لەمەوە بکەونە سەر وردەکاری و لێکۆڵینەوە لە جۆری ژیانی هەندێ لە خەڵکی ولاتەکەی خۆیان و بە شایەنی ترازوویەکی سەرنەکە بیکێشن!.

لە نموونە دەقی پەخشانی «خوویەکی پووچ»دا دوور نییە گەلێ لەو شتانەمان بۆ روون بکاتەوە؛ چیرۆکێکی وا بەو شێوەیە کە کابرا لەسەر کورسی سووچی چاخانەدا لەگەڵ دەرۆزەکەرێکا کە بۆ ژیان هەڵکوت هەڵکوتیەتی، لەگەڵ دەوڵەمەندێکا کە ئەویش هەر بۆ ژیان هەڵپەیەتی، لەگەڵ کوڵ هەڵگرێکا کە لەبەر ماندوێتی بە دەستەسڕە شڕەکەی عەرەقی ناوچەوانی پێی وشک ئەکردەوە، دیسان ئەویش هەر بۆ ئەوە بوو کە بژیت و بەرێوە بچێت، لەگەڵ ئەفەنییەکی سکۆبیدا دەست بدەنە یەقەی یەک. لەگەڵ ئەمانەدا بکەوێتە رازو نیازو لە ئەنجاما زەردەخەنە گاڵتە ئامێزەکەی بەمانە ببێتە قاقای پێکەنینی سەر لێ تێکچوون!!.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە ئەم بەسەرهاتانەمان بۆ ئەگێڕێتەوە. بەسەرهاتەکانی ئەم نموونەیە، نموونەیەکە لە هەزاران بە سەرهاتی وا کە رووی داوە؛ ئەو بەسەرهاتانە کە وەکوو دێوجامە وانەو هەر گوڵێکی ئەو و ئەوان لە رەنگێکە، بەڵام رەنگەکان هەر یەکە هی

چینێکن!.. کە ئەڵێین: بیروباوەڕ پێستی گا نییە هەر لە رەنگێکا بمێنێتەوە، راستە نامێنێتەوە؛ هەر رۆژە بە پێ ئەو رۆژە شتێکی تر دێتە پێشەوە. چەند دە ساڵێ لەمەو پێشتر بیر لەم جۆرە شتانە نەئەکرایەوە، ئەگەر بیریش بەلایا بڕۆیشتایە، هەر لە دڵی خاوەن بیرا ئەمایەوە!. گۆڕانی رەورەوە ئەمەشی گۆڕی..

روخساری پەخشانەکەش بە تەواوی تابلۆی ناوەڕۆکەکەیە، وەکوو چۆن هەندێ گوزارشتی تێدایە کە توانیویە لێواو لێوی چەمکەکە بێ. هەر لەم نموونەوە ئەوەشمان بۆ دەرئەکەوێ: کە لەو ساڵانەدا لە بارەی چیرۆکی دەردی کۆمەڵایەتییەوە، خامە فرە کەوتۆتە کار بۆیە ئەم پەخشانەش بەو جۆرە هاتۆتە ناوەوە، وەکوو پەندە کوردییەکە ئەڵێ: «مستێ نموونەی خەرواریکە»..

***

«دوکتور مارف خەزنەدار» لە بەرگی سێ «دەفتەری کوردەواری» ساڵی «١٩٧٠»، لە ژێر ناوی «هەندێ لە شیرازەکانی دەفتەری رەخنەم»دا پەخشانێک دروست ئەکاو ئەڵێ:

> «ئەم وتارە راپۆرتێکی زانستی نییە بەپێی بەرنامەیەکی تایبەتی نووسرابێتەوە، بەڵکوو برێتی یە لە کۆمەڵە تێبینی یێک لە بابەت هەندێ لەو بیرو رایانەی کە لە گۆوارو رۆژنامەکاندا نووسراونەتەوە، یا خود لە دیوانی رۆشنبیرەکاندا قسەیان لێوە کراوە. وەکوو لە ناوی وتارەکەدا دەرئەکەوێ تێبینی یێکی ئەم لاو ئەولاییە ئەشێ زیاتر لێی بکۆڵرێتەوەو ببێتە باسێک هەندێ تەنگوچەڵەمەی خوێندەواریمان روون بکاتەوە. مەبەسمان لە بڵاوکردنەوەی بۆ گفتوگۆ کردنە، بۆئەوەی بگەینە ئەنجامێکی باشتر..
>
> بەلای ئێمەوە وشەی «رەخنە» وەکوو زاراوەیێکی زانستی بەکارهێنانی بۆ کاری ئەدەبی هونەری، لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا شتێکە هەیەو بەکار ئەهێنرێ، بەڵام ناوێکی بێ ناوکە، لەبەر ئەوەیە ئەم وتارە لە مێژووی رەخنەی ئەدەبی کوردی نادوێ، هەروەها ئەو بیروباوەڕانەی لێرەدا ئاشکرا ئەکرێن وەرامی ئەو بیرو باوەڕانە نین کە ئێمە بە رەخنەمان داناون، ئەوانە رەخنە نین، بەڵکوو قسەی سەرپێیین، بۆ ئامانجی سەرخستنی یەکێک و ژێر خستنی یەکێکی تر کەوتوونەتە ناوەوە، دەوری ئەم بیروباوەڕانە تەنیا ئەوەیە ئێمەیان هان داوە کە هەندێ زانیاری لەم لایەنەوە دەرببڕین. دواکەوتوویی خەسیەتێکی نەمر نییە، نە بۆ ئێمە و نە بۆ خەڵکی تریش. نووسەر و رەخنەگرەکانمان- ئەگەر رەخنەگری راستەقینەمان هەبێ وەکوو وتمان- وێنەی کۆمەڵەکەمانن، چونکە کوڕی ئەم کۆمەڵەو نوێنەری خوێندەواریمانن.

کۆمەڵێکی سەیرە! بەڵام «دەستکرد»نییە، بەڵکوو لەئەنجامی مێژوویێکی دوورو درێژ دروستبووە. ئەوپەڕی خوێندەواری کە لەگەڵ چەرخی ئێستادا ئەگونجێ، ئەوپەڕی دواکەوتویی کە لە زۆر جێگەی سەر رووی ئەم زەوییە دەمێکە ئەم قۆناغە نالەبارە بەرێ کراوە. دەرەبەگ و سەرمایەدار و بورجوازی بچووک و خوێندەواری سەرلێ شێواو و جووتیار و کرێکار و بێ کار و هەژاری شارو لادێی. سەرچاوەی بنچینەیی زوربەی خوێندەوارەکانی کوردستانی عیراقمان، بە تایبەتی لاوەکان، زمانی عارەبییە! چی ئەخوێننەوە؟ چیرۆکی میسری و لوبنانی، چیرۆکی ئەوروپایی کە بەهەموو کەم و کووڕییێکەوە ئەگۆڕرێتە سەر زمانی عارەبی، بیرو باوەڕی ماوتسیتۆنگ و مێژووی ژیانی گیڤارا، کامۆ و سارتەر و ئەدەبیاتی پەنجا رەنگ سوسیالزم و شۆڕشی جووتیار، پیرەمێرد و گۆرانیش ئەناسن، چونکە دوێنێ پێرێ مردوون!.

ئەم هەموو زانیارییانە بە وشکی و کاڵ و کرچی وەرئەگرن، لەبەر ئەوەیە زوربەی ئەم خوێندەوارانە ناتوانن سوودێکی ئەوتۆی لێ وەرگرن، بە تایبەتی بۆ قۆناغی «کوردایەتی» ئێستامان هۆیەکی تریش پاڵپشتی ئەم ئاژاوەیە ئەکا پێم وایە گەلێ گرنگە، ئەمە گرێیێکی سایکۆلۆجییە، لە ئەنجامی پەیدا بوونی بۆشاییێک دروست بووە. زرووفی نەتەوەی کورد وا بووە کە زوربەی لاوە خوێندەوارەکان و نیمچە خوێندەوارەکان دڵسۆزانە لە پارتە سیاسییەکانا خەبات بکەن، بەڵام ئەو ناسۆرو چەرمەسەرییەی بە سەر نەتەوەی کوردا هاتووە بووە بە هۆی ئەوەی هەندێ لەم لاوانە لە ریزی پارتیەکانا دوور بکەونەوە. جا هەر چۆنێ بێ ئەمانە لە کاتی لەڕو نەبوونی ئەم پارتییانە تووشی ئەم گرێیە سایکۆلۆجییە نابن، بەڵام ئەگەر هاتو ئەم لایە سیاسییانە دەسەڵاتیان کەوتە دەست پەشیمانی دەست پێ ئەکا.

بۆ کردنەوەی ئەم گرێیە هەندێکیان دەست بە شیعر نووسین ئەکەن بەبێ ئەوەی توانای ئەم کارەیان هەبێ، هەندێکی تر چیرۆک ئەنووسن بەبێ ئەوەی لە چیرۆک گەیشتبن، یاخود چەند چیرۆکێکی بەرزیان خوێندبێتەوە، هی واش هەن خۆیان ئەکەن بە رەخنەگرو نووسەرو مێژوونووس بە بێ ئەوەی سامانی نەتەوایەتی خۆیان بزانن، تاقمێکی تریش دەست لە هەموو ئەم کارانە ئەدەن، بۆیە شتی وا بەرچاو ئەکەوێ، بۆ پێکەنین نەبێ بۆ هیچی تر دەست نادەن، وەکوو «ئەدەبی نالی ئەدەبێکی کلاسیکییە» ، «ئەدەبی مەولەوی ئەدەبێکی رۆمانتیکییە» ، بەڵام کلاسیکیەت و رۆمانتیکیەت چین؟ ئەمەیان گرنگ نییە!. وشەی ئەوروپایی قەڵەویان گەرەکە بۆ ئەوەی بڵێین مامۆستا

شارەزایە!.

کابرایەکی نەفامی نیمچە خوێندەوار لێی پرسیم:

– فلان کۆمەڵە چیرۆکت خوێندۆتەوە؟

– بەڵێ!

– چۆنە؟

– لەوانەیە گەیشتمە ئەنجامێکی وا کە کۆمەڵە چیرۆکەکە لە خوارووی پلەی هونەری چیرۆکی کوردی ئێستامان دابنێم.

– ئەمە زۆر باشە، با بینووسین، بیرو باوەڕی تۆ نرخێکی هەیە.

– راوەستە! راوەستە! ئەمە وەختی ئەوێ. دووبارەو سێ بارە، خوێندنەوەی گەرەکە، ئەگەر چاویشم بە خاوەنی کۆمەڵە چیرۆکەکە بکەوێ باشترە، بەڵکوو هەندێ شتم بۆ روون بکاتەوە!.

– دیارە تۆ ئەترسی!.

– من ناترسم، ئەگەر بشترسم تەنیا لە راستی ئەترسم، وە نامەوێ ببم بازرگانێکی بەدفەڕی خوێندەواری نەتەوەییمان.

....».

لەو سەردەمەدا وەکوو لەم پەخشانەدا دەرئەکەوێ باری خوێندەواری کوردی تۆزێ گۆڕاوەو جم و جوولێکی زیاتری تێ کەوتووە، لەم جم و جوولە ئەبێ هەموو جۆرە هەناسە، وەیا هەناسەبڕکێیەک بێتە مەیدانەوە. هەر قەڵەم بە دەستێک لەناو چوارچێوەی بیروباوەڕەکەی خۆیا تا بتوانێ قەڵەمەکەی خۆی ئەخاتە کار؛ ئەیخاتە کار بۆ ئەوە پشووی دەروونی خۆی بەو دەرکات، لەمەوە ئەوە دێتە کایەوە کە مەیدانی رەخنەو رەخنەکاری لە بارەی ئەدەبەوە بڵاوتر ببێتەوە؛ ئەوەمان بۆ ئەگێڕێتەوە کە وەکوو لە مەیدانەکانی ترا شت پەرەی سەندووە، لەم مەیدانەشا ئەو هەنگاوەی هاویشتووە. دیارە ئەمەش یەکێکە لە پەردەکانی گۆڕان.

لەسەردەمەکانی پێشووترا رەخنەکاری لەم رووەوە لە ناو کوردو ئەدەبی کورددا کەم و زیادێک هەر هەبووە، بەڵام لە سەردەمی خاوەنی ئەم پەخشانەدا وا دیارە بە دیمەنێکی تر هاتۆتە ناوەوە. وەکوو ئەمە هەیە ئەوەش هەر هەیە: کە هەر کەسێک و هەر خاوەن قەڵەمێک چەشەیەک و بیرو باوەڕێکی تایبەتی هەیە: ئەمە وەنەبێ زادەی ئەم رۆژە بێت، بەڵکوو هەر کۆن و زۆر کۆنەوە هەر وا بووە، ئەوەندە هەیە ئەم جۆرە رێبازەو بەم ئاشکراییە

بەچاو کوردەوە وەنەبێ مێژوویەکی زۆر کۆنی هەبێت. نەک هەر بەچاو کوردەوە بگرە بەچاو دراوسێکانی کوردیشەوە هەر وا بووە. بۆیە ئەڵێم بە ئاشکرا، چونکە بەجۆرێکی لابەلایی بەڵێ! بەچاو کوردو دراوسێکانیشیەوە زووتر هەبووە، بەڵام لە قەوارەیەکی تایبەتی و بابەتێکی تایبەتیدا ئەتوانم بڵێم لە زادەی ئەم سەدەی بیستەمەیە؛ لەم سەدەیەدا بوو کە وردە وردە دەستی پێ کرد و کەوتە تەکاندان بۆ ئەوە خۆی بنوێنێ. ئەمەش شتێکی ئاشکرایە هەر شتێکی نوێ لەوانەیە کاڵ و کرچی رووی تێ کا، ئەبێ ماوەیەکی باش بە سەریا بڕوا ئەو وەختە خۆی ئەگرێ و میوەکە پێ ئەگا. لە سەرەتای پەیدا بوونی شتەکەوە تا ئەگاتە ئەو رۆژە کە تایبەتی بە تەبێعەت ئەبێ لە رێی بازگەی ئەویشەوە قسە هەر بکرێ، چونکە ئەگەر نەکرێ شتەکە ناکاتە دەوری پێ گەیشتن.

لێرەدا خاوەنی ئەم پەخشانە بە پەخشانەکەی دێتە سەر رەخنە لە رێبازی ئەو رەخنانە کە تا ئەو رۆژە هەبووە، بە ناوەرۆکی پەخشانەکەی ئەوە دەرئەبڕێ کە رێگای رەخنەگرتن لە بارەی ئەدەبیدا ئەویش رێگایەکی تایبەتییە، ئەبێ ئەو کەسەی رەخنە لە شتێکی ئەدەبی ئەگرێ پێویستە شارەزای ئەو رێبازە بێ، ئەگینا ئەگەر هەروا بەبێ سەروبەر بکەوێتە ناویەوە رەخنەکەی پووچەڵ ئەبێ، وە بەڵکوو زیاد لەمەش وەخت لە کیسی کەسانی تر ئەدا کە ناچار ئەبن بەرەنگاری رێکخستنی رەخنەکەی ئەو بن، ئەگەر ئەو رەخنە پووچانە نەبن، ئەو خاوەن قەڵەمە وەختەکەی لەگەڵ شتێکی ترا خەریک ئەکا.

تێکڕای پەخشانەکە ئەم ئامۆژگارییە ئەکا، بەڵام منیش ئەڵێم:

ئەگەر رەخنە لە رەخنە نەگیرێ چۆن ئەم بابەتە بەرز ئەبێتەوە؟ و چۆن کاکڵییەک ئەکەوێتە بەردەست؟!.. رێبازی ئەم پەخشانە رێبازێک بوو – بەلای منەوە – بۆ ئەوە ئەو دەروازەیە بکەوێتە سەرگازی پشت، هەم خاوەن رەخنە لە خۆی بگا، هەم مەیدانیش فراوان ببێتەوە بۆ بەتەواو پێگەیاندنی بابەت.

بێینە سەر روخساری پەخشانەکە ئەبینین جۆرە وشەیەک کەوتۆتە ناو ئەدەبی زمانی کوردییەوە کە ئەو وشانە تا ئەو دەورانە بێگانە بوون و زمانی کوردی ئاگای لەو شتانە نەبووە. نزیک بوونەوەی رێگاوبان ئەوانەی هێناو خستنیە ناو زمانی کوردییەوە. ئەو وشانە لە رەسەنا وەنەبێ کوردی بن، بەڵام بۆ گوزارشت دانەوە لە چەمکەکەی خۆیان، زمانی کوردی دەستی کێشا بەسەر ئەوانەشا. ئەمە یەکێکە لە جم و جووڵی زمان. جا ئەم پەخشانە نموونەیەک بوو بۆ پەخشانی ئەو جۆرە بابەتە لەو رۆژەدا؛ نموونە هەم لە ناوەرۆکا، هەم لە روخسارا...

***

«دوکتور عیزەدین مستەفا رەسووڵ» لە کتێبەکەیا: «سەرنجێ لە زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی» کە لە بەرهەمی چاپکراوی ساڵی «١٩٧١»ە، وێنە پەخشانێکمان ئەخاتە بەردەست و ئەڵێ:

«..

زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی لە مێژوودا:

زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردیش تەجروبەیەکی تەواو تایبەتی خۆی هەیە.

مێژووی ئەدەبیاتی کوردی چەند تەجروبەیەکی پەیدابوونی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردیمان بۆ دەگێرێتەوە کە چەند هەنگاو بەرەو پێشەوە چووە، بەڵام ئەو کۆسپ و ناسۆرانەی بەسەر نەتەوەی کورددا هاتوون، بوونەتە هۆی کزکردن، یا مراندنی ئەو تەجروبەیەی کە پاش ماوەیەک، یا سەدەیەک لە شوێنێکی تری وڵاتەوە سەری هێناوەتە دەرەوە..مێژووی گەلان و مرۆڤایەتی هەمیشە بەرەو پێش ئەڕوات، بەڵام هەندێک رووداو لە ژیانی نەتەوەیەکدا روو ئەدات کە ماوەیەکی زۆر مێژووی ئەو نەتەوەیە دەباتە دواوە، بەڵام سروشتی ژیان و مێژوو کە گیانێکی کۆڵنەدەرانە و خەباتکەرانەی داوە بە گەلان، وا دەکات کە ئەو نەتەوەیە پاش ماوەیەک لە ژێر باری سەختی کارەساتدا سەر بێنێتەوە دەرەوە و بەرەو پێشەوە بڕواتەوە.

نموونەی ئەم راگرتن و بەرەو دوا بردنانەی مێژوو، هێرشە خوێناوییەکانی مەغوولن «هۆلاکۆ و تەیموری لەنگ و چەنگیزخان» بە هەموو کارەساڵی خوێنین و کتێب و بەرهەمی بیر سووتاندنێکیانەوە، هەروەها دوو جەنگە جیهانییەکەی ئەم سەدەیەش لەو رووداوانەن. بۆ کوردیش لەم بارەیەوە- خانیی مەزن- ئەو راستییەی باش دەربڕیوە کە وتوویەتی:

ئەڤ قەلزەمی رۆم و بەحری تاژیک
هەندێ کو دکەن خروج و تەحریک
کرمانج دبن و دخوین مولەتتەخ
وان ژێکڤە مسالی بەرزەخ

بەم جۆرە چەند تەجروبەی پەیدا بوونی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی خڵتانی خوێن کرا. بەڵام پاش چەند سەدەیەک تەجروبەیەکی تازە لە لایەکی

ترەوە سەری هەڵئەدایەوە، تا ئەم تەجروبەیەی ئێستا کە لە سەدەی نۆزدەهەمەوە دەستی پێ کردووە و تا ئێستا بەردەوامەو بەرەو پێشەوە ئەڕوات هاتە کایەوە، تەجروبەی پەیدابوونی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، هەر چەندە بەستراوە بە دیمەنێک لە دیمەنەکانی گەشەسەندنی ئەدەبیاتی کوردییەوە، بەڵام ئەدەبیاتی کوردیش هەمیشە بەرەوپێش چوونی پابەندی باری سیاسی و گەشەسەندنی دەسەڵاتی سیاسیی کورد خۆی، یا بزووتنەوەی ئازادیخوازانەی بووە. گەر لە پەنجەرەی ئەو دیالێکتەوە تەماشای مێژووی ئەدەبیاتمان بکەین کە ئەو ئەدەبەی پێی نووسراوە، یا وردتر ئەوەیە کە بڵێین: زۆربەو بەرزترین ئەدەبیاتی سەردەمی پێی نووسراوە، ئەوا چوار هێڵی ڕۆشن ئەبینین کە چوار سنوورمان پیشان ئەدەن و ئەبنە سنووری یەکێ لەو دیالێکتانەی کە لە سەردەمێکدا بۆتە زمانی یەکگرتووی ئەدەبیات و هەوڵی ئەوەی داوە لە سنووری ئەو ناوچەیە بچێتە دەرەوە کە بەو دیالێکتە قسەی تیا دەکرێت کە ئەدەبیاتەکەی پێ نووسراوە، بەڵام ئەو پەل هاویشتنە بەزەبری دەسەڵاتی دوژمن و خڵتانی خوێن بوونی کورد گەڕاوەتەوە دواوە!. گەشە سەندنی ئەدەبیات بە دیالێکتێک بەهیچ جۆرێک لە دەسەڵاتی سیاسیی کورد و بزووتنەوەی ئازادیخوازانەی کورد جیا ناکرێتەوە. بۆ نموونە:

بەشێوەی لوڕ: کۆنترین شاعیری کورد - کە ئێستا کۆمەڵە شیعرێکی ئەوتۆمان لەبەر دەستا بێت- کەناوی «کۆنترین»ی پێ ببەخشێ، ئەوە بابە تایەری عوریانی هەمەدانییە، کە دوو ساڵی «٩٣٥-١٠١٠»م بە ساڵی لە دایک بوون و کۆچی دانراوە. شیعرەکانی بابەتایەر بە دیالێکتی لوڕی کوردییە، وە لەبەر ئەوەی مێژووی ئەدەبیاتمان لەو، بەرتر ناوو بەرهەمی شاعیری تری تۆمار نەکردووە، بۆیە ئەبێ ئەوە بسەلمێنین کە دیالێکتی لوڕی یەکەم دیالێکتی کوردییە، کە پەلی بۆ ئەوە هاویشتبێ کە ببێتە زمانی یەکگرتووی ئەدەبیات لە کوردستاندا.

شیعری بابەتایەرو بە کوردی نووسینی ئەو سەردەمە لە کۆششی گەلانی تری موسوڵمان جیا ناکرێتەوە کە پاش پەیدا بوونی میرنشینان و نەمانی دەوڵەتی یەکگرتووی موسوڵمان هەوڵی ئەوەیان دا کە زمانە کۆنەکەی خۆیان بکەنەوە بە زمانی ئەدەبیات و زمانی ڕەسمی نووسین و کاروبار.. هەر وەک پەیدا بوونی شاعیرێکی کورد لە ناوچەی هەمەدانا لە زرووفی مێژوویی کاتی خۆی و پەیدا بوون نەمانی میرنشینی لوڕستان جیا ناکرێتەوە.

کرمانجیی ژووروو «بۆتان»:

.«...

وەکوو لەگەڵێ شوێنی ئەم کتێبەدا وتراوە: کە بابەت هەبوو شکڵ دێتە ناوەوە، وەکوو ئەوەش هەر وتراوە: کە رۆژ هەتا سنگ بنێ بەم لاترەوە بابەتی تر پەیدا ئەبێ بۆ فورم. قەڵەمی کوردی لەو رۆژانەداو پێش ئەو رۆژانەش گەلێ بابەتی گرت بە دەستەوە، رۆژەکانی پێشووتر زیاتر هەر لە مەیدانی ئەدەب و مێژوودا خۆی نواندووە. لە ساڵەکانی «١٩٧٠-١٩٨٠»دا ئالا بە بالای فــــرەبابەتی ترەوە. لەو رۆژانەداو چکێ پێش ئەو رۆژانەش، وا دیار بوو گوڕی ئەبەستەوە بۆ شتی نوێتر، لەمەوە وردە وردە ئەو ئاوازەیە، وەیا ئەو ویتە ویتە بێتە پێشەوە کە زمانی کوردی بە چ شێوە، وەیا بە چ پیتێک بنووسرێ؟. لە ساڵەکانی گۆڤاری «گەلاوێژ»دا لەسەر لاپەڕەکانی گەلاوێژ لەوانە بوو ئەوە ساغ کرایەوە کە نووسینی کوردی بەم پیتانە بنووسرێ بە کەڵکترە بۆ کوردەکە تا بە پیتی لاتینی، ئەو هۆیانەش تا ئەندازەیەک دیاری کران کە لەبەرچی ئێستە ئەبێ وابێ؟. جگە لە دەربڕینی بیروباوەڕەکە بە نووسین، تێکڕایی باوەڕی رۆشنبیرانی کوردی ئەو رۆژە هەر ئەمە بوو، بەبێ ئەوە یەکێکی زاخۆیی و سولەیمانی، یا هەولێری و ئامێدی نارەزاییەک دەربڕێ. پاش ئەو مێژووە کەمە کەمە ئەوە هاتە پێشەوە کە بە چ شێوەیەک ئەم زمانی کوردییە بنووسرێت؟. ئەمەش لە کۆنگرەی مامۆستایانی کورد لە ئەیلوولی ساڵی «١٩٥٩» لە شەقلاوادا گیرا، لە ئەنجامی ورد بوونەوەیەکی دوور و درێژدا، بەبێ دوو دڵی، بڕیاری هەموو رۆشنبیرەکان - کە نوێنەرانی هەموو لایەکی کورد بوون- هاتە سەر ئەوە کە ئەم شێوەی سۆرانییە بۆ نووسینی کوردی شێوەیەکی رەسمییەو ئەمە مۆرکرا.

ساڵانی «١٩٧٠» تا نزیکەی ساڵانی «١٩٨٠» قەڵەمی کوردی هەناسەیەکی پشوو درێژی دا، دیارە کە ئەمە هەبوو ئاسۆی بیرو باوەڕیش لێک ئەکشێتەوە و ئەتوانێ زۆر شت دەربڕێ؛ دەری بڕی بە قسە، یا بە نووسین لە بەینی دوو لاپەڕەی کتێبی «سەرنجێ لە زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردی». بە چەشنێکی لارێگە ئەوەمان پیشان ئەدا کە لەو رۆژانەدا ئەو بیرو رایە بە واتە واتە پەیدا بووە کە بە چ شێوەیەک زمانی کوردی بنووسرێت؟. وەچ شێوەیەک بێ بە شێوەی سەرەکی؟. پەیدا بوونی ئەم بیرو باوەڕە لە لایەکەوە سوود بەخشە، چونکە ئەوە پیشان ئەدا کە ئاسۆی فیکری کوردی لەوانەیە بڵاو ببێتەوەو دەست بۆ گەلێ شتی نەتەوایەتی درێژ بکات. لە لایەکی تریشەوە ئەمەی دێتە سەر کە پەندە کوردییەکە ئەڵێ: «ماڵ لە خۆیا نەبوو، میوانیش رووی تێ کرد!». کوردەکە وەکوو «کەلا»ی هەڵماتێن بەیەکا ئەدرێن و وەکوو تۆپی جلیتێن ئارام گرتنی بۆ نییە!.

کەچی لەم کاتە ناسکەدا ئەو رازو نیازەشی لێی پەیدا ببێ ئەوەندەی تر پووچ ئەبێتەوە!.

ئەبێ لە پێشا ماڵ بۆ ئازۆخە دروست بکرێ، ئەمجا ئازۆخەکە بگوێزرێتەوە ناوی.

ناوەرۆکی ئەو کتێبە بابەتێکە کە بە پەخشان نووسراوە، وە ئەم پارچە پەخشانەی ئێرە نموونەیەکە لەو. جگە لەوە کە ئەوە دەرئەخا کە زمانی کوردی لە بارەیا هەیە هەموو شتێکی پێی بنووسرێ، پەخشانەکەی ئەتوانێ هەموو کەلێنێک پڕ بکاتەوە، گرێ کوێرەی تەنگو چەڵەمەیەکی تازەکوورەی پەیدا بووی کردۆتەوە، ئەگەر کێشەیەک بوو بێت، کێشەکەی بە شێوەیەکی عیلمی چارەسەر کردووە.

من داوەرنیم لە بابەتەکەدا، چونکە تەنیا نموونەی پەخشانەکان ئەخەمە پێش چاو بۆ لاپەڕەی مێژوو، بەڵکوو من لەم رووەوە وەکوو گۆڤار، وەیا خاوەن گۆڤارێکم، ئەو گۆڤارە چی ئەنووسێ، ئەنووسێ، بیرو باوەڕی خۆی جیایە، مەعنای وا نییە هەر شتێکی نووسی ئیتر بیرو باوەڕەکەشی لەگەڵ ئەوەدایە. هەر کاتێ هاتمە سەر نووسینی بابەتێکی وا ئەو وەختە بیرو باوەڕی منیش بەتەواوی دەرئەکەوێ!..

ئێستا لێرەدا بەرانبەر بەم پەخشانە ئەڵێم: ئەمە نموونە پەخشانی بابەتێکی وایە کە لەو رۆژەدا دەنگێکی وا لەناوا هەبووە، ئەم پەخشانە ئەو دەنگەی لە کپییەوە بە نووسین بەرز کردۆتەوە. روخساری پەخشانەکە سادەیە، قۆرتی تێ دا نییە، بابەتێکی عیلمی وەکوو ئاوی رەوان باسکردووە، گرژی تێدا نابینرێ، توانیویە مەرام بە تەواوی دەرببڕێ؛ دەری بڕیوە بە جۆرێکی وا کە ناواخن و روخسار ببن بە تابلۆییەک، وەکوو ئەمە هەیە ئەوەش هەر هەیە کە کردو کۆشی ئەو ساڵانە وشەی لاتینی جاروبار تێکڵاوی تانوپۆی زمانی کوردی ببێ.

***

«گەڕیدە- کەریم رەند» لە ژێر ناوی «ئایین و باوەڕ لە کوردستاندا»، بەرهەمێکی هێنایە بەرو لە ساڵی «١٩٧٠»دا دەستی چاپی گەیشتێ. ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لە بابەتی یەکێ لە پەخشانەکەی و ئەڵێ:

«یەزیدی:

یەزیدی وشەیەکی کوردییە، لە یەزدانی و خودا پەرستییەوە هاتووە، پاشماوەی زەردەشتن. پێشەواکەیان «ئادی» کوڕی موجاور کوڕی ئەحمەدی تیراهییە. تیراهی باوەڕێکی زەردەشتییە. ئادی کوڕی ژاڤر لە دێی ئەرن لە هەکاری لە دایک بووە، لەتاو زۆرداری و ستەم رای کردووە بۆ سووریە لە دێی

«ڤـار» نزیکی بەعلەبەک نیـشـتـەجێ بووە، داوای یارمـەتی لە جێ نشـینی عـەبـاسـی کـردووە کـە فـەرمـانداری مـوسڵ بـووە. تیـرەکـەی بانـگ کـردووە بۆ رزگـاری و گـرتنی رێبـازی ئاشتی، هەڵبەسـتیـشی بووە. تیـرەکەی تیـراهی لە هاوین دا ئەچوون بۆ «زۆزان»و سنووری یەزیدی کـە ئەوانیش دانیـشـتـووی زۆزان بوون، خـوێشــەکـانی ئادی لە کـۆچیـان دا دیاریـیـان ئەبرد. ئارامگای ئێستای ئادی دێر بووە. مار یوحەنا ئەشووع جران دروستیان کردووە لە سەدەی هەفتەمی زاینیدا. ئەو دێیە پارسا تیا دائەنیشت، ٣٠ دێی و «١٥٠٠»مەڕی بووەو ئـادی کـوڕی ژاڤـر شـوانـی ئەوان بـووە. بەپـێـی نـووسـینی رامـشـۆع، خـاوەرناسـی فەرەنسی

F.N av لایەنگـیـری ئەمـە ئەکـاو بە فـەرەنسی بڵاوی کـردۆتەوە سـاڵی ١٩١٨و پێـیـان ئەڵێ «داسنی»، بەبۆنەی چیای «داسنی» باکـۆری مـوسـڵەوە تەنیـشـتی دەجلەی خـاوەر، گـەلێ تیـرەی تیـا هەیە پێـیـان ئەڵێن «داسنی»..
داسنی - مـوعـجـەم ی بولدان لێی دواوە، ئەمـە بەگـوێرەی باوەڕەوە نەبووەو لە دواییدا بە یەزدی وتراوە داسنیەکان!.

لە دێ کـانیـانا لە شـەنگار، بەردەحلی، مـانیـاکـەرس، جەدالە، رۆژبەیان رەش ئەپۆشن، وە لە دێی تەرف و کـویس، دادیکە نیـوە رەوەندن و خـێـلی سمۆکە لە سامۆکەو هبایە نزیکی شەنگار، مەندکان لە مەندکان و بە باشۆک ناو ئەبرێن. لە دێی حاتەمی و تەل قەسەب و ئەین مەنحی و قیران و سەکینە و مـەحنوتە و هەسکان و سنون، تەهل. وە دووخـمـای و ئاشـوی سـەرۆکـیـان نیشـتەجێ کەرسین، مالا خالتی لە عالەنیاو بەکران و یوسفان و مەهرکان و دێی هاوسێ کانیان: دلکان لە بزال تەپەر، ژمارەیان لە شەنگار «٥٩» هەزار ئەبێ.

وە دێی کانی یەزیدی لە شێخان: با ئەزری، ئەین سفنی، باشیقەو نێوانی هەرتووش و رووباری گۆمەل و چیای مەقلووب و تەل ئەسقەف و لە شەنگار قەفرە و سەرۆکیـان «خدیدە خەمو شرۆ»یە. لەبەر دەحلی ئادی کوڕی ژاڤر لە چیاکانی هەکاری خۆی قایم کردووەو لە دۆڵی «لالش»دا گۆشەیەکی بۆ خۆی ساز کردووە، ژیانی تەرخان کردووە بۆ شێوە باوەڕەکەی خۆی و پەیوەندەکانی.

ساڵی «٥٥٠» کۆچی لە لالش لە تەمەنی «٨٠» ساڵەدا کۆچی دوایی کردووە بێ ئەوەی ژن بهێنێ. برازاکەی شوێنی گرتۆتەوە، کە ئادی دووەمی کوڕی ئەبێ بەرەکات بووەو باوەڕی تا ئەنەدۆڵ بڵاو بووەتەوەو هەر ناوچەیە فەرمانداریکی داناوەو لەگەڵ ئەمادەدینی زەنگی لە جەنگا بوون.

ئارامگای شێخ ئادی لە دۆڵی لالشە، ئاوی زەمزەمی لێیە و بڕوایان وایە کە شێخ ئادی بە گۆچانەکەی هەڵیکەندووەو لە کابەوە هاتووە، لەو دۆڵەدا چیای ئەرەفات و چاڵاوی کەوسەر و چاوگی سپی و بەردەڕەش کە نیشانەی چونیەکی کابەیە. فریشتە تاووس سەرۆکی هەموو فریشتەکانەو پاسەوانی دەستپاکی بوونە، کڕنووشی بۆ ئادەم نەبرد، وە لەسەر زەوی سنجاق نوێنەری ئەوە، هەر ناوچەیەی سنجاقێکی تایبەتی هەیە، پێش بارو باربوو و دارایی و سامانی پێ کۆ ئەکەنەوە بەگێڕانی بەناو باوەڕ پێ کراوەکانیا، هەموو ساڵێ بەرەوێکی ئایینی زاناکانی ئایینی و گۆبندەکان پێشیان ئەکەون بە خوێندنەوەی ستایشی ئایینی و قوربانی سەر ئەبڕن و پێش باری پێشکەش ئەکەن.

لە نووسراوە پیرۆزەکانیانا «نووسراوی رەش» لە سەر پێستی ئاسک. بەخامەی شێخ ئادی نووسراوە و دووەمیان نووسراوی «جەلوە»یە، لێکدەرەوەی نووسراوی رەشە، بە خامەی شێخ حەسەنی کوڕی ئەدی دووەمە. نووسراوی رەش ئێستە لە موزەخانەی کوپرە لە جەرمانیا، بەڵام جەلوە دوو روو نووسە، یەکێکیان لە شەنگارە و ئەویتر لە شێخانە.

....».

ئەگەر تا ئەندازەیەک سەربەستی نووسین هەبوو قەڵەم ئەتوانێ هەموو جۆرە وێنەیەک بکێشێ. ئەم کوردە ئەتوانم بڵێم تا سەرەتای ئەم چەرخی بیستەمە هەر کارەسات و بەسەرهات و مێژوویەکی بوو بێت، یا لە لایەن غەیری خۆیەوە بەزمانی ئەو غەیرە سەرپۆرتێک شتێک نووسراوە، ئەویش نیوەو نیوەچڵ بووە، وەیا ئەگەر لەلایەن خودی خۆیشیەوە شت نووسرابێ، ئەویش هەر بە زمانی خۆی نەبووە مەگەر بە دەگمەن. لە سەرەتای چەرخی ناوبراودا وردە وردە ئەو هەستە جووڵا کە ئەگونجێ بە زمانی خۆی هەموو چەشنە بەسەرهاتێک بە پەخشان بنووسرێ. دیارە ئەمەش وەنەبێ کوتوپڕ لە یەک رۆژو لە یەک سەردەما بیگاتێ، بەڵکوو ئەبێ بە دەستووری پلەی سەرکەوتن و ژێرکەوتن بەرە بەرە بێتە پێشەوە، کە شتێک هاتە پێشەوە، لەوەوە بیر ئەچێ بۆ شتی تر، وا هات تا لە ساڵەکانی «١٩٧٠»دا وای لێ هات کە قەڵەم ئەتوانێ پەنجە راکێشێ بۆ ئەو بیروباوەڕە ئایینیانە کە لە ناو کورددا هەبوون و هەن، وە بە زمانی کوردی و بە پەخشانی کوردی پیشانی کوردەکە بدرێ. کەریم زەند هەندێ لەم ئەرکەی خستە ئەستۆی خۆی.

بیرو باوەڕو رێبازگەی ئایینی، لە هەموو چەرخێکا لە ناو هەموو نەتەوەیەکدا هەر هەبووە، ئەوەندە هەبووە لە پاش ماوەیەکی درێژ بەپێی ژیریی ئەو چینە ئادەمیزادانە

باوەڕێکی تر هاتۆتە پێشەوەو ئەوی پێشوی سڕیوەتەوە. لێرەدا دوو جۆرە مێژوو ئەبێ بێتە ئاراوە؛ یەکێ چۆن ئەو باوەڕانە پەیدا بوون و؟ چۆن کــز بوون و تیــا چوون؟. یەکێ ریزکـردنی ئەو باوەڕانە و ناوو نیـشـانێک لەوان. ئەوەی یەکـەم لەبەر ئەوە کـە دراسـەو لێکۆڵینەوەیەکی قـووڵی ویسـتـوەو ئەیەوێ، هێشـتـا نەکـەوتۆتە سـەر نەخشـەی زمـانی کوردی. ئەوەی دووەم وا وردە وردە دەستی پێ کردووەو هەندێک لەو رێبازگانە هاتوونەتە سەر ئەوە کە پەخشانی کوردی پیشانیان بدات. ئەم پەخشانەی ئێرە گوزارشتێک لەو باوەڕەو لەو رێبازە ئایینیانە ئەداتەوە کە لە ناو کورددا هەبوون هەن.

ئەم نموونە پەخشانە رێ بە دیـیمـان ئەکا بۆ دووشت؛ یەکێ ئەوە کە زمـانی کـوردی لە دوای سالآنی ١٩٧٠ لەبەر ئەوە وچانێکی هەبووە توانیـویە بە پەخشـان لە بابەتێکی واوە قسـە بکا، کـە ئەڵێم لە بابەتێکی واوە، مـەبەست ئەوەیە کـە هۆش و بیـر بچێت بۆ ئەو شوێنە کە جۆرە شتی وا بە زمانی کوردی بنووسرێ، ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ کە خوێندەوارانی نەتەوەکە سڵ ناکەنەوە لە خوێندنەوەی شتی وا وەکوو سەد ساڵێک لەمەو پێشتر کە ئەو سڵەیان ئەکـردەوە ئەگەر بە زمـانەکـەی خۆیان شـتـی وایان بخـوێندایەتەوە!. دووەمـیـان نموونەیەک بۆ چەشـەی یەکێ لە قـەڵەم بەدەسـتـانی ئەو رۆژە کـە چۆن گـوزارشـتـی لە شت داوەتەوەو؟ چۆن ئەم پەخشانە جیایە لە پەخشانی تر؟.. بەڵێ! راستە کە بابەت جیا بوو ئەبێ روخساریش جیابێ، بەڵام ئەم روخسارەش هەر ئەبێ جیابێ لە روخساری پەخشانی یەکێکی تر کە ئەویش هەر چەشنی بابەت بگرێ بە دەستەوە.

لە هەر دوو بارەکەدا ئەم پەخشانی خاوەن پەخشـانە جۆرە نموونەیەکە بۆ پەخشـانی ئەو رۆژە، چ لە ناوەڕۆکا، چ لە روخسـارا. ئەوەندە هەیە روخسـارەکەی چەشنە داڕشتنێکە کە زۆر جیایە لە داڕشتن و رێختی پەخشانی ئەو رۆژە لە پێشکەوتنی روخساری پەخشاندا. ئەگـەر لەبەر ناوەڕۆکـەکە نەبوایە، روخسـاری ئـەم پەخشـانە لەوە ئەچوو کـە تازە پەخشـان داهاتبێت!.

***

«هەژار – عبدالرحمن» لە ژمارە «٣»ی ساڵی یەک «١٩٧١»ی «نووسەری کورد»دا – کە گـۆڤـاری یەکـێـتی نـووسـەرانی کـورد – بووە، پەخشـانێک لە ژێر ناوی «حـاڵـیی عـەرزم بووی؟»دا، پێکەوە ئەنێ، ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانەو ئەڵێ:

«– کوڕم.. برام!. کوردایەتی گاڵتەی منالآن نییە، هەر دەم رووتێک راستەوە بێ، حاڵیی عـەرزم بووی، سینگ داچەقێنێ و بڵێ شێلە واو بیلە وا. ئەوە

کوردستانە کوردستان، ئەو کوردستانە دابەشکراوو، حاڵیی عەرزم بووی، داگیر کراوە پیاوی دەوێ، خوێنی دەوێ، هەزاران گەنجی وای دەوێ - حاڵیی عەرزم بووی - کفن هەڵگرێ و خۆی نەزری ئازادی کوردستان بکا، هەتا کوردستان بە یەکجاری لە ژێر باری، حاڵیی عەرزم بووی، دیلێتی دەر ئەچێ، کەس نابێ ئاوور لە خۆی بداتەوە، وەک فەیلەسووفەکە - حاڵیی عەرزم بووی - دەڵێ: پیـــاو دەبێ وەک مـــۆم بســـووتێ و تاریکی لەســـەر هەژاران بڕەوێنێ. ئەم ماموستایەی خۆت کە لەبەر چاوتە - مەدحی خۆشم ناکەم - بە سەری تۆنا، بەو سەرەی خۆم ئەوەی بۆ کوردم کردووە، حاڵیی عەرزم بووی، بە لەشکرێک ناکرێ. ماموستا بوم، چنگێک مەعاشم وەر ئەگرت - بۆ خۆشت دەزانی ئەو دەم چەند هەرزانی بوو - گوتیان لەو سەرە، حاڵیی عەرزم بووی، کۆمەڵە پەیدا بووە، شەقم لە وەزیفە هەڵدا، ئیلتحاقم کرد، پێشمەرگە بووم، برسێتی، تینوێتی.. مەڵێ سەرخۆشە، سەرخۆش نیم.. حاڵیی عەرزم بووی، شەڕ، هەرا، بەراو بەرکردن، سەرما، گەرما.. بۆ کێم دەکرد؟. بۆ میللەتی خۆم!. چەند جار منت بە چڵکی پێشمەرگەوە دیوە. کەچی نازانم نیازت لەوە چییە کە دەڵێی لە بیرم نەماوە!. قەیدی نییە، ڕۆژێک هەر بە بیرت دێتەوە. ئاخ، سەد ئاخ!. بەخوا ئەگەر کوردەکە خەیانەتی نەکردبا، خوا ئەیزانێ ئێستە، حاڵیی عەرزم بووی، بە شتێکی دیکە دەبووین، بەڵام داخەکەم کوردەلە هێشتا وای لێ نەهاتووە قەدری ئازادی بزانێ. ڕۆژێک هەر دێ کورد ڕێگەی خۆی بزانێ، ئەوسا چاوت لە ماموستا تەوفێقت بێ بزانە چۆن، حاڵیی عەرزم بووی، خۆی دەردەخا!. هەر چەندە هێندێک کەسی تێ نەگەیشتوو لایان وا بوو ماموستا پیاوێکی خەیاڵاوییەو هەرگیز لە قوون تەندوور وەلا نەکەوتووەو دەستی بە کڵاوی خۆیدا گرتووە با نەیباو وەک تووڵە نەمام دەگەڵ هەموو بایەکدا دەلەرێتەوەو لە قسەی زل بەولاوە چی لە باراندا نییە!. بەڵام بە ئێمە چی؟. پێشینە نەیانگوتووە: ئامۆژگاری لە دیواریش نووسرابێ هەر باشە؟. من زۆرم بەهرە لەو فەرمایشتانەیەوە پێ گەیشتووەو بەو ئەمەکداریەش لە پاش ئەو چەند ساڵە، وا هاتووم دیدەنی بکەم.

- ماموستا گیان! تەندروستیت لە چی دایە؟.

- تەندروستی چی و تەڕەماشی چی؟!. لەسایەی ئەم منالانەی کە دەستیان پێ کردووەو کوردیمان، حاڵیی عەرزم بووی، لێ دەگۆڕن، ئەوی دەشمانزانی لە بیرمان چووەوە!. بۆ ناڵێی: ماموستا نەخۆشی، یان ساغی؟!. ئەمەی پێ ناوێ، تۆ پێم بڵێ: ئەم بەینە لە کوێ بووی؟. بیستوومە بوویە پێشمەرگە.

باوکم! ببووره، من که باسی هێندێک پێشمەرگەم کرد، نیازم له تۆ نەبوو، من نالێم، حاڵیی عەرزم بووی، پێشمەرگە درێغییان کردووە، قەدریان لە سەر سەرم. بەڵام من دەڵێم: پێشمەرگە خاوەنی ناوێکی بەرزو پیرۆزە، بە نیازی، حاڵیی عەرزم بووی، ئازادی ئەو گەلە لێ قەوماوەی گیانی خۆی لە سەربەری دەست، داناوە، حەیفە خۆی نەناسێ، حەیفە نەبێتە نموونەی دڵنەرمی و گەل دۆستی، حەیفە، حاڵیی عەرزم بووی، کاری وا بکا خەڵکی گلەیی لێ بکەن. ناوێرم دەنگ بکەم، بەڵام بۆ خۆشت دەیزانی هێندێکی واتان هەیە هیچ ئەو ناوەی لێ ناوەشێتەوە!. یەکێکتان لێ دەناسم چەند ساڵ، حاڵیی عەرزم بووی، لای خۆی خوێندوویە، چەند ڕۆژێک لەو سەرە ماوەتەوەو ئێستا هاتۆتەوە، بە سەری تۆ نا، بە سەری خۆم، جوابی سڵاووم ناسێنێتەوە!. قەت باوەڕ ناکەم، حاڵیی عەرزم بووی، فیرعەونیش ئەم فیزو لە خۆبایی بوونەی بوو بێت!. من دەڵێم ئەمە باش نییە. ئێمە هەمووومان کوڕی ئەم ئاوو خاکەین، لە سەرمانە خزمەت بە فەقیرو بێ دەسەڵاتان بکەین، خۆ فس کردنەوەو کەشخەلێ دان، حاڵیی عەرزم بووی، بۆ پێشمەرگە شتێکی جوان نییە، تۆش لات وا نییە؟. ئەوسا کە ئێمە پێشمەرگە بووین خۆت دەیزانی چۆن خۆمان بە خزمەتکاری گەل دەزانی. لە جیاتی ئەوە خانوو بۆ خۆمان بکەین، قۆڵمان هەڵکرد بوو خانوومان بۆ بێوەژن و هەتیوان دەکرد.

ئەرێ باسی چم دەکرد؟.. ها.. جا ئەوانە بە ئێمە دەڵێن: چیتان کردووە؟!. بۆ نەهاتن بۆ چیا؟. باوکم چۆن بێم؟. کۆشێک منالی ڕەش و رووتم، حاڵیی عەرزم بووی، بە ریشەوە بووە، گۆشت گرانە، پیواز، کوتاڵ پەڕیوەتە پشتی شێران، تەماتە، تەماتەی سەگباب، حاڵیی عەرزم بووی، هەر باسی نەکەین باشترە. ئیجار، لیمۆن دۆزی، سابوون، هەرچێ دەستی بۆ دەبەی وەک مار پێتەوە دەدا!. دەبینێ ئەو شتانەمان بۆ هەرزان کەن ئەوسا چی بڵێین هەقتانە.

– مامۆستای بەرێز! من نەهاتووم باسی سیاسەت بکەین، دەمەوێ بزانم چوونی و لەوەتا تەقاعود کراوی هەر بە دۆمینەوە خەریکی، یان ئیشێکی تریش دەکەی؟.

– ئیش! ئیشی چی؟. ئەوی ڕاست بێ جگە لە دۆمینە کەیفم لە خوێندنەوەی مەجەللەی کوردیش هەیە، بەڵام، حاڵیی عەرزم بووی، ئەویش بۆ من مەسرەفێکە، کەس نییە بڵێ: ها بە خۆڕایی بیخوێنەوە! قسەی خۆشمان بێ جار جار لە دەستی خەڵکی وەر دەگرم، بەڵام قەت نایکڕم!.. باوکم! تۆ حسابی

بکە، هەر وردەو پردەی ماڵ، حەمام، ئوتی، بنێشت، ئاوو کارەبا، دەرزی و دەزویش پارەی تێ ئەچێ! لە کوێ بێنم؟. چیم لە خۆم زیادە تا بیدەم بە مەجەللە؟. مەسرەفی نادی و چاخانەم هەر لە بیرنەبوو!. مانگی چوار پێنج، حاڵیی عەرزم بووی، دینارم هەر لەوانە دەڕوا!. تۆ دێیتە لام ساردێک، ئەم دێ، چایەک و وێرێک، حاڵیی عەرزم بووی، بۆ فڵان و دەعوەتێک بۆ فیسار.. ئیتر تاقە چل دینار لەم رۆژەدا بەشی چم دەکا؟..

ئێستا دەزانم لە دڵی خۆتا دەڵێ واز لەو دۆمینەیە بێنەو ئەو پارەیەی لەوی سەرف دەکەی بیدە بە کتێب و مەجەللە و بیخوێنەوە. بە سەری من وا نییە؟!. ئەگەر وەک تۆ دەڵێی، حاڵی عەرزم بووی، وا بکەم ئەوسا وەختی بێ کاریم بە چی رابوێرم؟. حاڵیی عەرزم بووی؟!.

بەڵێ!. ماموستا گیان حاڵیی عەرزت بووم، بەڵام تۆ رێگەت نەدام کە حاڵیی عەرزم ببی! خوا حافیز..).

شێوەی ئەم پەخشانە جۆرە شێوەیەکە لە گاڵتەو گەپ ئەچێ بەڵام لە راستیدا وانییە، بەڵکوو بابەتێکە گەلێ جۆرە رەوشتی هەندێ کەسی ئەو رۆژە وەکوو وێنەی ناو ئاوێنە پیشان ئەدا.

ئەمە کارەساتی مێژووە؛ هەر پیاوێکی گەورە لە رۆژێکا کە ئەستێرەی بەرز ئەبێتەوە، دۆست و ناسراو و خزم و هاوڕێ منالی و هاوولاتی و دراوسێ بۆ پەیدا ئەبێ. یەکێ ئەڵێ: ئێمە لە سەردەمی منالیدا پێکەوە یاریمان ئەکرد، یەکێ ئەڵێ: ئێمە خزمین و دایکمان پوور زازای یەکن. یەکێک ئەڵێ: ماڵمان لە گەڕەکێکا بوو پێکەوە دائەنیشتین. لە سەر ئەم بابەتە هەر یەکە خۆی ئەکا بە دۆست و خزمێکی تەواو لەگەڵ کابرای هەڵکەوتوودا!. بەڵام ئەگەر رۆژێ لە رۆژان ئەو کابرایە سا، یا زەمان پشتی تێ کردو گولۆڵەی کەوتە لێژی، وە یا لەبەر هەر هۆیەک بوو ئەو رۆژەی نەما، ئەو عالەمە لێی ئەتەکێنەوەو بەڵکوو ئەگەر خەبەرێکی ئەو پیاوە لە هەر یەک لەو خزمە درۆزنانەو لەو دۆستە بێ بارانە بپرسیت، ئەڵێ: برۆ بابە! من کەی ئەو پیاوەم ناسیوە؟ بە حەو گوریس ئێمە پێکەوە نابەسترێین!.. لە وێنەی ئەمەش ئەگەر رۆژێ لە رۆژان شتێک باوی هەبوو؛ ئەو شتە شۆڕشێک بێت، یا بازاڕی پاڵەوانیەک بێت، یا زیرەکی داو بسەتێک بێت، یا، یا...هتد. دیسانەوە لێرەشا زۆر کەس سەر بەرز ئەکەنەوەو ئەڵێن ئێمە لەو مەیدانەدا وا بووین و وامان کرد و وامان بەسەرهات و وا بریندار بووین و واو وا.، کە ئەو رۆژەش بەسەرئەچێ کونە مشکێک بۆ خۆی ئەدۆزێتەوەو هەناسە لە خۆی ئەبڕێ نەوەک یەکێک

ناوی بێنێت و تووشی گۆبەندێک ببێت!.

جا ئەمە زاهرەیەکی کۆمەڵایەتی هەموو نەتەوەیەکی دواکەوتووە. ئەگەر بڵێت: ئەمە سیاسەتەو سیاسەت وای ئەوێ، من ئەڵێم: ئەمە سیاسەت نییە، بەڵکوو ئەمە بەر مەفهوومی ئەو پەندە کوردییە ئەکەوێ کە ئەڵێ: «لە هەر لایەکەوە بای بێت شەن ئەکا!»..

خاوەنی ئەم پەخشانە کە ئەوەی نووسیوە لە نووسینەکەیا ئەوە بۆ ئێمەو بۆ مێژوو دەرئەکەوێ کە لەو رۆژەدا ئەو جۆرە رەوشتانە لە ئارادا هەبووە و زۆر کەس کردوویانە بە کراسێک و کردوویانەتە بەریان، کە ئەچیتە بنج و بناوانەکەشیەوە لە گوێزی پووچەڵ پووچەڵتر بوون!. مەبەستەکە ئەوە نییە کە تەوفێق وا بوو - دوور نییە ماموستا تەوفێق ئینسانێکی وەهمی بوو بێت - بەڵکوو مەبەستەکە ئەوەیە کە زاهرەیەکی وا لەو رۆژەدا هەبووە. مێژووی داهاتوو مێژوو رابوردوو ئەهێنێتەوە بەرچاو، لەوەوە ئەگونجێ چارەسەری کاروباری ئەو رۆژەی خۆی بکا.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە لە رواڵەتا رەخنەیە، بەڵام لە راستیدا چەند واقعەیەک پیشان ئەدا؛ یەکێک ئەوە کە دەستەیەک هەبوون گوایە بەناو خزمەتی نەتەوە ئەکەن، کەچی دوورن لەو خزمەتەو بە ناوی خزمەتەوە گیرفانی خۆیان پڕ ئەکەن!. یەکێ نەفسییەتی دەستەیەکی تر باس ئەکا کە لە مەیدانی قسەکردنا لە باری نەتەوایەتییە زۆر دەم بڵاون، بەڵام کە هاتە باری خزمەتکردن بە تاقە پوولێک دەست قوچاون!. یەکێ سنگ دەرپەڕاندنی هەندێ کەس بۆ خزمەت کردنی نەتەوە بە قسەو لە کاتی شێنەییدا، بەڵام کە شیرەکە تیژ بوو لە تکی چی و پەتکی چی!.

لەو رۆژەدا فیکرەو کردەوەیەکی بە هێزی نەتەوایەتی لە بڵێسەدا بووە، بەڵام زۆر کەسیش لە ناو ئەو جغزەدا هەبوون و یەکێک یا دوو لەو رەوشتانە - کە باسکران - تیایانا هەبووە. بەڵێ!. نەتەوە وەکوو باخێکی بە دەماخی ئاوەدانە؛ میوەی جوان و گوڵەباخی بۆن خۆشی تێدایە، میوەی تاڵ و ژاڵەشی هەر تێدایە. نەتەوەش ئەبێ هەموو جۆرە شتێکی تێدا هەبێ، لە چاک و خراپ، ئەگەر وانەبوو نابێ ناوی نەتەوە لە خۆی بنێ.

روخسارەکەشی کوردییەکی سافی رەوانە، بەبێ ئەوە هیچ گرانیەک و ئاڵۆزاویەکی تێدا هەبێ، وشەو رستە هەریەکە لە جێگای خۆیانا شوێنی خۆیان گرتووە.

***

«محەمەد ئەمین ئوسمان» لە ژمارە «٣»ی ساڵی «١٩٧١»ی گۆڤاری «نووسەری کورد»دا لە ژێر ناوی «ئێکێتیا نڤیسە ڤانێت کورد»دا، بەشێوەی بادینی دەقە پەخشانێکمان پیشان ئەدا و ئەڵێ:

«ئێکێتیا نڤیسەڤانێت کورد رێیەکا درێژ و بارەکی گرانە.

گەلەک دەورو سال بورین و مللەتێ کورد دنالی لبن نیرکێ زورداریا درونوانە یا بیانیا دوژمنێت دادێ و مرۆڤێ. مللەتێ مە بهزاران هاتنە ڤەکوشتن لسەر ریا وییا بئاستەنگ و ستری و گوڤان و دەردە سەری، هاتە ڤەبراندن و پارێ نانی ژ دەڤی دهاتە دزین و ستاندن و دەستێت ویی دگرێدای بمەلبەتێت دەهبا. ما برسی و رویس، بن دەست و نەزان و هەمی رێکێت خاندن و زانینێ لبەر هاتبونە دایخستن. چی ژ بنیات و نەژاد و رەوشەنبیریا خۆ نەدزانی، تشتێ پێ ئاگاهدار ئەو بو، کو کوردە، ئەویش ئەگەر دایک و بابێت خو نەدیتبانەو بکوردی نەئاخفتیاو بیانیا پێ لسطوێ وی دانەنابا نەدزانی کا کوردە ئان ژ مللەتەکێ دییە. لگەل هندی ژی هەر سەرێ خو دهلیناو شۆڕشێت خو دگێڕان و چەند مرۆڤەک هەبوون بمللەت و خەبات و چەلەنگێ و هندەک ژ مێژوویا خو دگوت و هەتا ئەڤرو بەیتێت وان یێ لسەر ئەزمانێ کورداو چیروک و لاوک بروژێت کەڤن یێت مللەتێ مە پێ تێنە گوتن. ئەم ژ نڤیسین و نڤشتا د دەست شویشتی بوین هەتا دەمەکی نێزیک. مرۆڤێت بیانی ژ مە پێر بەحسی مێژوو و زمان و کومەل و بنیاتی کوردا یێ کری گەلەک ژوا خرابی و درەون بتەنشتا مە ڤەناین.

ئەڤرو حالێ مە یێ زانین و نڤیسینێ و کارێ ئێکێتیا نڤیسەڤانا دێ بتە چی؟. تێتە گوتن، ئەو مروڤێت خو قڕ دکەن و هنکێت خو پف ددەن و بەحسێ باب و باپیرا بێت و ئەو بخو د دەست دا هێلای بن، ئەو مروڤیت هو دمرینە و باب و باپیرێت وا دساخن، دزندی نە. ئەم کورد بسەر بلندی بەحسی چەلەنگی و جانفیدایییا باب و بابکا لکێت خو دکەین، وئەڤ چەندە بومە کێماسی نینە، راستەو درەو نینە ژبەر کو مللەتی کورد هندی خو دیتی هەر شورش یێت گێراین و قوربانییێت داین و هەتا روژا یازدەی ئادارا بورین. بڤێ چەندێ حالێ مە بحالێ باب و باپیرێت مە هەر وەکی دکوتن: مێرێ کورد خودێ ددەت رابێتە کوشتن، نە لسەر جهێ خو بحریت، ژ لایەکێ دی ڤە، ژ لاێ زانین و خاندن و نڤیسینێ ڤە، ئەگەر ئەم خو پێک بگرین لگەل وان، بمن ئەو ژمە چاکتر بون هەر چەندە زەمانێ مە هەردوا نە وەک ئێکە ژی.

وا تەرمـوكی و هەمـدانی و خـانی و جـزیری و كـۆیی هەبون، بەلی بـەرهەمـبـەر وەختی مە هژمـارەكا هند نینه بگەهنه بالا وا و وەكی مـروڤ هزریت خو دكـەت براسـتیٚ جهیٚ شەرمـزارییه. ئەڤ ساله هەمی بورین و مـەچی نەكر دریا زانین و نڤیـسین و تیٚگەهشـتنیٚ دا هەتا ئەفروكه بسەرمەدا هاتی، وەكی من گوتی ئەم ددەست شویشـتی و بارەكیٚ گران لسەر ستویٚ مە ، ژ هزارا ئیٚك ئان دیٚ هەبیت ئان نە ، تشـتـەكی ژ میٚژووا خو بزانیت و خاندن و نڤیـسین مروڤ شـەرم دكـەت لدور بئاخڤیت، فـولكلور، شعر، كومەل و زور لاییٚت دی، تشـتی لدور هاتیـه نڤیسین گەلەكیٚ كیٚمه بحسیٚبا من هەر نەشیٚن بیٚژینیٚ هەبون.

ئەگـەر هیـجـەتا مـە چی بیت ژ نەبونا ڤـانڤـشـتـاو بەحسـا ، چی ترس ئان كیٚماسیا زانا ، ئان خاندەواری، ئان ژی زورداریيا حاكمیٚت كەڤن، ئەڤرو ئەڤه هەمی یی لسـەر ستۆی مە نڤیسـەڤانان و ئیٚكیٚتی برەنگەكی تایبەتی دەكەفتە بن بارەكیٚ ئیٚكجـار گـران و بەر پسـیـاریا مـیـٚژوو و مللەتیٚ مە ییٚ ژار. ئیٚك ژماڤیٚت مللەتیٚ مە خاستین و خو دایه كوشتن، و خەبات كری، هەقیٚت زانین و رەوشـەنبیریٚ بو، نهـۆ مـه ئەو هەق وەرگـرت، ئەڤـجاره مـا دبیٚت ئەم سـورو سـور خـو بە ئەردیٚ دا دەین و ناڤـا دخـو بدەین و كـەس نەشـیـٚت طەرازیا مـه دروست كـەت، كو چیـه ؟ ئەم ئەدیب و نڤیـسـه بانین، ناڤـیٚت مـه بیٚ لسـەر بەر پەریٚت روژناماو ئەندامین د ئیٚكیٚتیا نڤیسەڤانا دا و كاریٚ مه ببیته ئاهەنگ گیٚران و خوطبه خاندن و هتد!. ئەڤروكه رییەكا دویرو دریٚژیا لبەر مه و دڤیٚت ئەم بیٚ راوەسـتـیـان بچین و ژ دەر هەقیٚ باریٚ گـران و بەر پرسـیـاریٚ دەركـەڤین و بدلسۆزی دەست بهاڤیٚژین كـار كردنەكا ب و ج. میٚژووا خو ڤەكولین و دویر و دریٚژ لدور میٚژوو و نەژادیٚ كوردا بنڤیسین. ژیان و خەبات و ئەدەبیٚ خو بینینه پیٚش چاڤ، ئەزمـانیٚ خـو بیٚ شـیـرین بكەینه ئیٚك و نەخـاندەواری ڤـەمـالین ژ ناڤ مللەتیٚ.

....».

بەسـەرهاتی هەمـوو زمـانێکە ، کە ئەبێ گـەلێ شـێوە قـسـە کـردن و ئاخـاڤـتنێکی تـێدا هەبێت، لە ئەنجامی لێ کۆڵینەوەو دراسەو نووسیندا لە پاش ساڵهای دوورو درێژ یەکێک لەو شێوانە بنجی خۆی توند ئەکاو ئەبێ بە شێوەیەکی سەرەکی. ئەم بنج داکوتانەش، یا بە هۆی پەیدا بوونی کـاربەدەسـتـێکی گـەورەی رۆحی، یا دنیـایی، یا بە هۆی کـۆبوونەوەی زمانپـاراوان و نووسەران، یا بە هۆی چاوکراوەیی و پاڵ پێوەنانی دەستەیەکی ترەوە ئەبێ. ئەمـەش مـەرج نیـیـە کـە راوێژکـەرانی ئەو شێوە سـەرەکـیـە ، بە هەژمـار لـەوانیـتر زۆرتر بن،

چونکە هۆ باسکراوەکانی پێشوو کەمیەکەی ئەماندا ئەپۆشێ. زۆر لە بەشە زمانەکانی ئەمڕۆ کە هەر یەکە لە شوێنی خۆیانا بوون بە شێوەیەکی سەرەکی، سەیر ئەکەی قسەکەرانی ئەو شێوە سەرەکییە بە هەژمار گەلێ کەمترن لە قسەکەرانی ئەو زمانە، لەگەڵ ئەمەشا ئەو کەمە شوێنی خۆی گرتووەو بووە بە بەردی بناغە. ئەمەش مەعنای وا نییە کە شێوەکانی تر ئەبێ لە بیر بچنەوە؛ مەعنای ئەوە نییە، چونکە ئەگەر ئەوان لە بیرچوونەوە وردە وردە کار ئەکاتە سەر لە بیرچوونەوەی ئەمیش. هەر لەبەر ئەمەیە بۆیە گەلێ لە نەتەوەکان جگە لە شێوە سەرەکیەکەیان زۆر جار شێوەکانی تر بە نووسین و بە نمایش پیشان ئەدەن. ئەم هەم بۆ پاراستنی شێوە سەرەکیەکەیە، هەم بۆ تێ گەیشتنی ئەو رەمەکییە زۆرەیە کە بە تەواوی لە شێوە سەرەکییەکە تێ ناگا، بۆ تێ گەیشتنەکەیان ئەو شێوانەش ئەخەنەوە بەرچاو. زۆر زمانیش هەبووە لە لاپەڕەی رابوردووی مێژوودا، لەبەر ئەوە کە، یەکێ لە هۆیەکانی پێشوی تێدا نەبووە پووکاوەتەوەو چوەتە گۆڕستانی تاریکی مێژووەوە!.

لە زمانی کوردیدا وەکوو زمانەکانی تر گەلێ شێوەی تێدا هەیە. لەرووی پەخشانەوە ئێمە توانیمان نموونەکانیان لەم کتێبەدا پیشان بدەین. یەکێ لەو شێوە بە بایەخانەی زمانی کوردی شێوەی بادینانە - کە ئێمە وای ناو ئەنێن - وەکوو ناوبردنی بە شێوەی کرمانجی خواروو زیاتر لەگەڵیا ئەگونجێ. لە بەرگی پەخشانا یەکەمجار کەوتە سەر لاپەڕەی چاپ بەهۆی رۆژنامەی «کردستان» لە ئەستەموول، لەلایەن بەرەی بەدرخانیەکانەوە، ئەمەش لە دەمە دەمی دوایی هاتنی سەدەی نۆزدەهەمدا بوو، بەڵام پێش ئەم مێژووە پەخشانی مەولوودنامەکەی شێخ حسێنی قازی بوو لە وڵاتی سۆران، وەلێ ئەو چاپی بە خۆیەوە نەدی تا سەدەی بیستەم بە سەرا هات.

لێرەدا محەمەد ئەمین ئوسمان نموونە شێوەیەکی پڕ بەهای بادینیمان پیشان ئەداتەوە. ناوەرۆکی ئەم پەخشانە باسی ئەوە ئەکا کە ئەم کوردە لە گەلێ لە لاپەڕەی مێژوویا بە تەواوی بۆی نەلواوە کە بە زمانی خۆی بنووسێت و بخوێنێتەوە. رەورەوەی مێژوو هەموو دەم بۆ پێشەوە ئەڕوا، یانزەی مارتی ساڵی «١٩٧٠»ی بۆ هەڵکەوت، کە ئەمە هەبوو نووسەرانی کورد ئەتوانن بە هەموو جۆر کەڵکی لی وەربگرن و هەل لە دەست بەر نەدەن بۆ نووسین و خوێندنەوە بە زمانی کوردی، ئەبێ ببن بە یەک و پشتی یەک بگرن، چەک ئەمەی هێنایە ناوەوە، ئەوان باوەشی پیاکەن، تا پێیان ئەکرێ کۆشش بکەن بۆ پێشخستنی زمانەکە، ئەگەر ئەرکەکەش گران بێ ئەبێ بە هەموویانەوە شان بدەنە بەری،

بکەنە کارێ کە بە تەواوی ببووژێتەوەو رەنگی سیسیی لە سەر نەمێنێ.

روخسارەکەشی شێوەیەکی رووتی بادینییە، گیروگرفتی لەو رووەوە تێدا نییە، دوورە لە وشەی تازەکوورە، بەو شێوەیە مەفهوومەکەی بە تەواوی داوە بە دەستەوە، رەوانی چارەی روخسارەکەی هاندەرە بۆ باوەش بۆ گرتنەوە بۆی.

جا ئەم پەخشانە نموونەیەکی تر بوو لە نموونە پەخشانەکانی شێوەی بادینی و بۆ بابەتێکی تری ئەو رۆژە، هەم لە رووی هەستی ناوەرۆکەوە، هەم لە رووی رێختی روخسارەوە.

***

«محەمەدی مەلا کەریم» لە ژمارە یەکی گۆڤاری «شمس کردستان - رۆژی کوردستان»ی سالّی ١٩٧١لە ژێر ناوی «پاشا گەردانێ لە نووسینی کوردیدا» پەخشانێک دیاری ئەکاو ئەڵێ:

«...

ورده ورده ئەم وەچەی تازەی بێ بناغەیە بوو بە شۆڕە سواری مەیدانی کوردی نووسین. بەڵام چۆن جۆرە کوردی نووسینێک؟

کوردی نووسینێک کە هەر کەس پشتی تێدا بە خۆی و بە بەهرەی خۆی قایمە، هەرگیز گوێ نادا بە تێکلاو بوون لەگەڵ خەڵک و فێر بوونی زمانی خەڵک و کۆکردنەوەی وشەی خێڵەکان و لادێ کان و بەڵکوو هەر پێی ناکرێ. گوێ نادا بە خوێندنەوەی نووسراوی وەچەکانی پێشوومان و هەوڵ نادا فێری ئەدەبی کلاسیکیمان ببێ و لە مەعنای شیعری «نالی»و «سالم»و «مەحوی»و ئەوانیتر بگاو بەڵکوو بۆی نالوێ!. باوەڕی بەوە نییە کە کوردییە ساکارەکەی خەڵک قسەی پێ ئەکەن رێزمانێکی هەیە و ئەبێ ئەو رێزمانە لە سەر بنچینەی بەراورد کردنی جۆری دارشتنی رستەکان لە هەر ناوچەو زاراوەیەکدا بدۆزرێتەوەو بخرێتە سەر کاغەز، تا ئەوەی لە خۆیەوە ئەو رێزمانە نازانێ فێری ببێ و لە سەری بڕوا.

ناحەزانی کوردیش وا دیارە زۆر باش لەمە گەیشتوون و ویستوویانە تا ئەو پەڕی توانا کەڵکی لێ وەربگرن بۆ تێکشکاندنی زمانەکەیان و ئاڵۆزکردنی و بۆ ئەوەی کارێکی لێ بکەن منالّی کورد لێی تێ نەگاو خوا خوای بێ بە عەرەبی بخوێنێ. ئەو ناحەزانە ئەزانن کە زمان بڕ بڕە پشتی نەتەوەیە و بۆیە ویستوویانە بڕ بڕە پشتی نەتەوەکان بشکێنن و ئیفلیجی بکەن!. گوێیەک بۆ

رادیۆی بەغدا راگرە، چاوێک بە زۆر لە کتێبەکانی قوتابخانەکانی کوردستاندا بگێڕن و لەگەڵ ئەو کتێبانەی کە نووسەرەکانی ساڵانی١٩٤٠ - ١٩٥٠ ئەیانکردن بە کوردی بەراوردیان بکەن، جا ئەزانن ئەمڕۆ چۆن کوردییەک پێشکەش نەتەوەی کورد ئەکرێ؟! لێرەدا زۆر لە جێی خۆیایەتی دیمەنێکی تەسکیی بیرو مێشکی هەندێ لەو نووسەرانەمان بخەینە بەرچاو، کە من لە دڵسۆزییان بۆ کورد بێ گومانم، بەڵام لەوەش بێ گومانم کەوا بیرێکی چەوت چووەتە مێشکیانەوەو ئەیانەوێ تا رادەیەکیش توانیویانە ئەو بیرە چەوتەیان بخەنە مێشکی خەڵکەوە. ئەوەش مەسەلەی پاک کردنەوەی زمانی کوردییە لە وشەی بێگانە.

پێشەکی ئەبێ بڵێین ئەتوانین بڕیار بدەین لە ناو هەموو گەلە موسوڵمانەکاندا کورد یەکێکە لەو گەلانە کە توانیویانە تا رادەیەکی باش زمانەکەی خۆیان بپارێزن و نەیەڵن وشەی بێگانە بچێتە تان و پۆیەوە، بەڵام ئەمە نابێ وا بگەیەنێ کە کوردی، یا هەر زمانێکی تر ئەتوانێ هەمیشەو بە تەواوی خۆی لە زمانانی تر دوور بگرێ. دراوسێیەتی هەر نەتەوەیەک لەگەڵ نەتەوەیەکی ترو پەیوەندی ئابووری و جەنگ و داگیرکردن و خوێندن وگۆڕانی کۆمەڵایەتی، ئەمانە هەموو هۆن بۆ ئەوە کە وشەو رستەی زمانێک بچێتە ناو زمانێکی ترەوەو خۆی تیا بچەسپێنێ . بەرهەڵستی کردنی ئەم دیاردەیە کارێکی هیچ و پووچەو هەر وشەیەکی زمانێک هاتە ناو زمانی رەشە خەڵکی نەتەوەیەکی ترەوەو قاڵبی زمانی ئەمانی وەرگرت، ئەبێ بەهی ئەمان و، بیرکردنەوە لە لابردنی شتێکی بێ کەڵکەو، ئەگەر دەیان ئەکادیمیەش بڕیاری لابردنی بدەن و، لە چەند نووسراودا جێنشینی بۆ دابنێین، بەوە لە زمانی خەڵک دەرناچێ و هەر تیا ئەمێنێتەوە.

زمانی هەرگەلێک بەپێی پێویستیی ژیانی ئەو گەلە وشەی تیادایەو ، هیچ شوورەیی نییەو بەکەمی و سووکی دانانرێ ئەگەر گەلێ مەعنا هەبێ ئێمە وشەی خۆماڵیمان نەبێ بۆیان. کەواتە هیچ ناشیرین نییە ئەگەر ئەو مەعنایانە هاتنە ژیانمانەوە، بێین وشەیان لە زمانێکی ترەوە بۆ بخوازین و، ئەمە شتێکە هەموو گەلێک کردوویەتی و ئێستا لە جاران گەلێ زیاتر ئەکرێ و هیچ پێویست نییە بە دوای داتاشینی وشەی بە ناو کوردیدا بگەڕێین بۆ ئەو مەعنایانە. تەلەفزیۆن و رادیۆو میکرۆب و سینەماو سەدان وشەی تر ئەمڕۆ لە کوردیدا بڵاو بوونەتەوە، چونکە ئەو مەعنایانە کە ئەم وشانەیان لە زمانەکانی ترا بۆ دانراوە، لە کوردیدا نەبوون و ئێستاش پێویست ناکا ئێمە خۆمان

ماندوو بکەین و سەری خۆمان بێشێنین بە گەڕانەوە بە دوای داتاشینی وشەی کوردی دا بۆ ئەم مەعنایانە. بۆ نموونە ئوتۆمۆبیل هەزار وردە پارچەی تیایە، هەر یەکێ ناوێکی جیهانیی هەیە، ئێمە ئەبێ سەرەنجاممان بە کوێ بگا ئەگەر بمانەوێ بگەڕێین بە دوای وشەی کوردیدا بۆ ئەم هەمـوو پارچانە؟!وە ئاخۆ سبەینێ حاڵمان چۆن ئەبێ کە کوردستان بوو بە کۆمەڵگایەکی پێشکەوتووی خاوەن پیشەسازییەکی قورس و فراوان؟. ئاخۆ ئەو کاتەش ئەم گیانی وشکە نەتەوە پەروەریەمان هەر تیا ئەمێنێ کە خۆمان خەریک بکەین بە گەڕانەوە بە دوای داتاشینی وشەی کوردیدا بۆ هەمـوو ئەو شتە تازانەی کە دێنە ژیانمانەوە؟.

هەر بەم پێیە بەلامەوە نابەجێیە هەندێ وشەی عەرەبی کە دەمێکە کەوتوونەتە زمانەکەمانەوە، لەو کاتەدا کە وەرمان گرتوون وشەی کوردیمان نەبووە لە بەرانبەریاندا، یا بوومانەو فەوتاوەو، ئێستا ئەمان جێی خۆیان بە تەواوی گرتووەو کەوتوونەتە سەر زمانی گەورەو بچووکمان - ئێمە ئێستا بێنین وشەی داتاشراو دروست بکەین بە نیازی لابردنی ئەو وشە عەرەبییانە. بۆ نموونە «کتێب»کە لە «کتاب»ی عەرەبییەوە هاتۆتە کوردییەوە و بووە بە هی خۆمان و هەموو خوێندەوارو نەخوێندەوارێک مەعنای ئەزانێ و، بە پێچەوانەوە عەرەب هیچی لێ تێ ناگا، چونکە شێوە عەرەبییەکەی گۆڕاوە، یەکێک «پەڕاو»ی بۆ دۆزیوەتەوە کە هێشتا بە تەواوی ساغ نەکراوەتەوە ئاخۆ «پەڕاو»ە یان «پەراو». یەکێکی تریش «پەرتوک»ی بۆ داناوە کە ئەمیش ساغ نەبوەتەوە ئاخۆ «پەرتۆک»ە، یا «پەڕتووک»، یا «پرتۆک»ە، یا «پەرتووک» هەرکەسێ بە جۆرێکی ئەنووسێ و قسەی کەسیش بۆ ئەوە ناشێ لە قسەی کەسێکی تر بە راستتر دابنرێ، مادەم قسەی هەموان بێ بەڵگەیە پەیوەندی ئەم دوو وشەیە بە کتێبەوە لەوە زیاتر نییە کە تیپی «پ»و «ر»یان تیایە کەلە «پەڕە»یشدا هەن و، کتێبیش پەڕە پەڕەیە! ئەی «ا»و «و»ەکەی یەکەم و «ت»و «و»و «ک»ەکەی دووهەم لە چییەوە هاتوون؟. خوا خۆی ئەیزانێ! هەروەها دەیان وشەی تر کە هیچ بنچینەو بەڵگەیەکیان نییە لام وایە تاوانێکی گەورەیە بەرامبەر بە زمانەکەمان و گەلەکەمان و بە تایبەتی بەرامبەر بە نەوەی دوارۆژمان لە خۆڕایی بڕیاری کوردایەتییان بدەین!.

لەم ساڵانەی دواییدا بڵاو کردنەوەی چاپەمەنی بووە بەباو، هەر کەس ئەگری خولیای ئەوەی لە سەردایە شتێک بڵاو بکاتەوە. بێ گومان من نامەوێ بڵێم و لە بیروباوەڕمەوە دوورە بڵێم لە چاپدان تەنها مافی کۆمەڵێکەو وەک

چەرخەکانی رابوردوو رەشە خەڵک مافی نووسین و لە چاپدانیان نییە، بەڵام بێ گومان نووسین و بڵاوکردنەوە چونکە تەنها بۆ ئەو کەسە نین کە ئەنووسێ و بڵاو ئەکاتەوەو، نووسراو بەر لە هەرچێ بۆ خەڵک ئەنووسرێ و بە زمانی خەڵک ئەنووسرێ، کۆمەڵ مافی ئەوەی هەیە بزانێ ئاخۆ ئەو نووسراوە سوودی خەڵکی تیایە یان زیانیان، وە بە زمانی راستەقینەی خەڵک نووسراوە یا پڕە لە هەڵە؟، وە بۆیشی هەیە نەهێڵێ نووسەر شتێک بڵاو بکاتەوە کە زیانی بۆ سوودی گشتیی خەڵک هەبێ و هەڵەو چەوتی بخاتە ناو زمانەوە. زۆر لەم فەریکە نووسەرانەی ئەم سەردەمە تێگەیشتوون کە گۆڤارو رۆژنامەکانمان تا رادەیەکی باش ئەرکی جێ نشینیی کۆمەڵیان لە ئەستۆ گرتووەو رێگا نادەن شتی بێ کەڵک و هەڵەیان تیا بڵاو بکرێتەوە، لەبەر ئەوە دێن نووسراوەکانیان بە نامیلکە لە چاپ ئەدەن و ئەیخەنە بازاڕەوە، بێ گومان ئەم دیاریە زیانێکی تریشی هەیە کە لام وایە زیانێکی زۆر قورسە؛ ئەگەر بێگانەیەکی کوردی زان هەندێ لەم شیعرو نامیلکانەی بەرچاو بکەوێ، ئاخۆ ئەبێ چۆن بریار بدا بە سەر رۆشنبیرانی کورددا و، بڵێ کورد چۆن نەتەوەیەکەو، پلەی خوێندەواریی گەیشتۆتە کوێ؟.

ئەمەی کە وتم هەمووی سەرێکی پاشاگەردانیی کوردی نووسینی ئەمڕۆ بوو، پاشاگەردانیی کوردی نووسین چەند سەری تریشی هەیە، وەک نەبوونی زمانی یەکگرتووی نووسینی کوردی کە هەندێک ئەیانەوێ بێن بە کۆسپی رێگای پێکهاتنی و، نەتەوەکەمان بەپێی زارەوە دابەش بکەن و چەند زمانی بۆ دروست بکەن!، وە وەک بەکارهێنانی تیپ بۆ دەنگە کوردییەکان کە هێشتا دوو کەسمان نییە لەم رووەوە بە تەواوی هاودەنگ و هاوکار بن.

هیوام وایە لە دەرفەتێکی ترا بۆم بلوێ لەم بابەتانەشەوە چەند دێرێک بنووسم».

لە دوای ساڵانی ۱۹۷۰ خوێندەواری و نووسینی کوردی لەبەر بنجی ساڵەکانی پێشووی بەرە بەرە ئەو بنجەی قایمتر ئەکردەوە، لەمەوە دیارە نووسین و خاوەن قەڵەم زیاتر ئەبێ، هەر کەسە لە عاستی خۆی، خۆی بە خاوەن هەست و بە خاوەن بڕوا ئەزانێ لە بارەی نووسینی کوردییەوە، ئەمەش کەوا ئەزانێ هەمووی لەبەر خۆشەویستی زمانەکەی و نەتەوەکەیەتی. وا دیاربووە ئەم خۆشەویستییە کردوویەتە کارێ کە شارێگە بنەڕەتیەکە بزر ببێ، کە ئەو لەبەر چاو نەما هەر کەسە توولە رێگایەک ئەگرێ و پیایا ئەڕوا!. بەڵام ئایا ئەم توولە رێگانە ئەیانگەیەننە قۆناغ، یا هەر وا بە وێڵی ئەمێننەوە؟. ئەمە دیارە

وردبوونەوەیەکی ئەوێ:

هەموو نەتەوەیەک لە هەموو چەرخێکا، سەرەتا کە، پێی ئەخاتە مەیدانێکەوە گەلێ کۆسپی دێتە رێ، بە تایبەتی مەیدانی خوێندن و نووسین، کۆسپی ئەم مەیدانە لە کۆسپی مەیدانەکانی تر زیاترە، چونکە ئەم بۆ گوزارشت دانەوە لە مەعانی پێویستێکی زۆری ئەبێت بە وشە، مەعانی پێش وشە پەیدا ئەبێ، کە مەعنایەک پەیدا بوو ئەو وەختە وشەیەکی بۆ دائەنرێ، مەعانیش کانیاوێکی بێ بنە، هەتا لێی هەڵێنجیت هەر لە دوایی هاتن نایە، وشە لە دوایی هاتن دێت، مەعانی هێشتا لە کوێیەتی. کەوابوو ئەرکێکی زۆر زل تووشی ئەو نەتەوەیە ئەبێ بۆ وشەدانان بۆ ئەو هەموو مەعانییە زۆر زۆرانە. هەر لەبەر ئەمەیە کە ئەرکی مەیدانی خوێندن و نووسین گەلێ قورسترە لە ئەرکی مەیدانەکانی تر. بە تایبەتی نەتەوەیەکی وەکوو کورد نووسینی هەر کۆنەوە بە زمانێکی غەیری زمانەکەی خۆی بووە، تا بکەوێتە سەر رێبازێکی رێک و پێک بۆ نووسینی زمانەکەی خۆی گەلێ سەردەمی ئەوێ. ئەمەو ئەگەر هاتە سەر دانانی وشە بۆ مەعنایەک، ئەمەش نابێ ئیشی تاقە کەسێک بێت، چونکە ئەو کەسە با زۆر زاناش بێ ناتوانێ، وەیا هەقی ئەوەی نییە ئەو وشەیە دابنێ، بەڵکوو ئەمە ئەرکێکە ئەکەوێتە ئەستۆی «ئەرسەنی زانیاری»، ئەبێ کۆڕێک ئەمە دروست بکا، چونکە ئەو «ئەرسەنە» بە هەموویانەوە کەسیەتیەکی مەعنەوی دروست ئەکەن و ئەو مافەیان ئەبێت کە وشەکە دابنێن.

لە رۆژێکی وەکوو ئەو رۆژەدا وا دەر ئەکەوێ کە قەڵەم بە دەستە تازەکانی ئەو رۆژە هەر یەکەیان بە ئارەزووی خۆیان کەوتوونەتە سەر ئەوە بۆ هەر گوزارەیەک – کە نەیانزانیوە – وشەیەکی بۆ دابنێن، دیارە نەتەوەکە لە زمانە رەسەنیەکەی خۆی دوور ئەخاتەوە. زمانی خاوێنی پوختی هەموو نەتەوەیەک – کە کوردیش یەکێکە لەوان – ئاخاوتنی بەرەی نەخوێندەوار و لادێیە، خوێندەوارەکە – شاری بێ یا لادێیی – ئەبێ ئەو رێچکەیەی ئەوان هەڵبگرێ، خزمەتەکە لەوەدایە کە ئەو زمانە خاوێنەی ئەوان بپارێزێ و بیخاتە سەر کاغەز بۆ ئەوە ئەگەر رۆژێک زمانەکە بە هۆی تێکلاوی لەگەڵ زمانانی ترا ئەو رەسەنیەی نەما، ئەوەی سەر کاغەزەکە بۆیان ببێتەوە بە شارێگاو بە سەریا برۆن و بیژێیننەوە.

ناوەرۆکی ئەم پەخشانە بە جۆرێکی رێک و پێک ئەوەمان پیشان ئەدا کە لەو رۆژەدا ئەم بوخچە بە گەردانییە هەبووە. هەر چەندە وەکوو وترا ئەگەر سەرەتا جۆرە شتی وا نەیەتە مەیدانەوە، ئەنجام دروست نابێت. نیشانە بۆ ئەمە ئەوەیە کە ئەگەر پاشا گەردانیەکی وا لە ئارادا نەبووایە، نووسینێکی وەکوو ئەم پەخشانە نە ئەهاتە ناوەوە کە

خـەڵکەکـە وریا بکاتەوە بۆ گـرتنی ڕێگایەکی تر. کـەوا بـوو جـۆرە شـتـی واو جـۆرە وریاکـردنەوەی وا ئەبێ بە بەردی بناغـە بۆ ئەوە کـە وردە وردە ئەو زمـانە بە تەواوی پێ بگاو بگا بە حەقی خۆی، ئەمە کارەساتی هەموو نەتەوەیەک بووە کە دەستی داوەتە قەڵەم و خزمەتی زمانی خۆی کردووە. ڕوخساری پەخشـانەکەش ڕوخسـارێکە دوورە لە وشەی تازە کوورە. بەبێ گیروگرفتی نیاز ئەدا بە دەستەوە، گرێ و گۆڵی تێدا نییە. کە وابوو ئەم پەخشـانە بە خۆی و بە ناوەرۆکیەوە بوو بە نموونە پەخـشـان و بابەتێکی ئەو ڕۆژە بۆ ئەوە مێژوو لە پاشەڕۆژا چاوی پیا بخشێنێ.

***

«دکتور عبدالرحمن عبدالله» لە ژێر ناوی «تەندروستی گشـتی» کتێبێکی بە پەخشان – کە لە ساڵی ١٩٧٢دا دەستی چاپی گەیشـتێ – داناوە، ئەمـەی خوارەوە نموونەیەکە لەو پەخشانە:

«...

تەندروستی ناوچە!

لە تەندروستی ناوچە مەبەسـتـمـان ئەوەیە هەر جـۆرێک بێت ڕێگەی بڵاو بوونەوەی نەخۆشی نەدرێت و ئەو نەخۆشیانەی لەو ناوچەیەدا هەن نەهێڵرێن و ئەو ناوچەیە لەونەخۆشییانە پاک بکرێتەوە، ئەو کەسانەی لەو ناوچەیەدا دەژین هەرکەسە بەپێی تواناو زانیاری خۆی تەقەلا بدا ئەو ناوچەیە لەنەخۆشی پاک بکاتەوەو یارمـەتی دەوائری تەندورسـتی بدا بۆ کـەم کـردنەوەو نەهێـشـتـنی نەخۆشی. تەندروستی ناوچە ئاسـان نییـە، هەمـوو گـەلانی جیـهـان هەمـیـشـە تەقـەلایانە بۆ پێکهـێنانی ئەم تەندروستییـە، چونکە ئەو ناوچەیەی نەخـۆشی کەم تێدابێ و تەندروستی دانیشـتوانی باش بێت بەری ئیش و کار پتر دەبێ، چونکە ئەو کەسانە لەشیان ساغەو بەهێزو توانای ئیشیان بەو پێیە پتر دەبێ، لەبەر ئەوە دەبینین هەتا تەندروستی باشتر بێ ئەو گەلە پێشکەوتوترو بەتواناتر دەبێ.. هەرچەندە ئەم تەندروسـتـیـیـە گـەلێک زۆری تێ دەچێ و زۆری پێ دەوێت ، بەڵام لەرووی وەڵامیەوە؛ لەوە هەرزانترە نەخۆش بکەون و چار بکرێن و لەئیش وکاریان بن، لەبەر ئەوە دەبینین گەلە پێشکەوتووەکان پتر بایەخ بە تەندروستی پارێزگاری خۆیی و ناوچە دەدەن، بەڵام لەبەر نەخوێندەواری و کەم زانیـاری لە گـەلە دواکـەوتووەکـاندا تەندروستی پـارێزگـاری ئەو بایەخـەی پێ نەدراوە؛. بۆ پاراستنی تەندروسـتی و کـەم کردنەوەی نەخۆشی لەناوچەیەکدا پێویستە ئەم پەیڕەوانەی خوارەوە بەجێ بهێنرێت و بایەخی پێ بدرێت:

١- ئاو:

ئاو یەکێکە لە هەرە پێویستییەکانی ژیان، بێ ئاو هیچ گیانلەبەرێک ناژی، بێجگە لەوەی پێویستیەکی ژیانە بۆ زۆر شتی تر بەکار دێنرێت، بەڵام ئێمە لێرەدا مەبەستمان ئەو ئاوانەیە بۆ خواردنەوە و پێویستی ناومالّ بەکار دێنرێن. ئاوی خواردنەوە زۆر چەشنی هەیە، وەکوو ئاوی کانی و ئاوی چەم و رووبار، وەئاوی زێ و گۆمەکان بێجگە لە ئاوی کانی و کاریز، ئەوانی تر چونکە هەمووی بە دەرەوەن زۆرتر پیس ئەبن و میکرۆبیان تێ ئەچێ. ئەو ئاوەی بەسەر خەڵقدا دابەش دەکرێت و پێویستە زۆر خاوێن و بێ میکرۆب بێ، دەبێ هەمیشە چاودێری بکرێت و هەموو جارێک نموونەی بنێررێت بۆ پشکنینی باکتریولۆجی و کیمیاوی. ئەو ئاوەی بەسەر شارو دێهاتەکاندا دابەش دەکرێت پێویستە لە کۆگای «مخزن» گەورەدا کۆبکرێتەوە، خاوێن بکرێت، پشکنینی باکتریولۆجی و کیمیاوی بۆ بکرێت.

ئەگەر سەرچاوەی ئاوەکە کانی و کاریز بێت، خاوێن کردنی زۆر ئاسانە، بەڵام ئاوی زێی و جۆگە و چەم پاش کۆکردنەوەی لە کۆگای گەورە گەورەدا پێویستە هەتاوێکی باشی لێ بدا، چونکە هەتاو تیشکی سەروو بنەوشەیی تێدایە «أشعە الفوق البنفسجیة»کە میکروب دەکوژێت، لە پاشا زاخی تێ بکرێت بۆ ئەوەی هەر شتێکی تێدایە بنیشیت، دوای ئەوە کلۆری تێ بکرێت بۆ ئەوە هەر میکروبێکی تیدا ماوە بیکوژێت، وەها بە باش دەزانرێت نەختێ فلوریشی تێ بکرێت بۆ ئەوەی ئەوانەی دەیخۆنەوە دانیان کلۆر نەبێ.

دوای ئەمانە هەمووی ئینجا دابەش بکرێت بۆ خواردنەوەو بەکارهێنان. ئەمە لە شارە گەورەکاندا، بەڵام لەو دێهاتانەی پرۆژەی ئاویان نییە ئەگەر کانی و کاریزیان تێدا بێت دەبێ دەمی ئەو کانی و کاریزە بە چیمەنتۆ هەڵبەسترێت و لەبەر دەمیا ئەستێڵێکی چیمەنتۆی بۆ بکرێت و بە لوولەکە ئاوەکە لەو ئەستێڵە بێتە دەرێ بە مەرجێ ئەستێڵەکە لە کونی لوولەکە بەولاوە هیچ کونی تری تێدا نەبێ. بەو چەشنە ئەو ئاوە لە پیس بوون دەپارێزرێت.

بەڵام ئەگەر هاتو ئاوی دێیەکە لە رووبارو چەم وەرگیرێت، دەبێ پێش بەکارهێنانی، بە زاخ و کلۆرین خاوێن بکرێتەوە ئینجا بەکار بهێنرێت و ئەگەر زاخ و کلۆرین دەست نەکەوت، وەیا نەیانزانی چۆنی بەکار بێنن پێویستە پێش خواردنەوەو بەکارهێنانی بکوڵێنرێت. ئاو لەگەڵ ئەوەدا یەکێکە لە هەرە بە بایەخترین پێویستی ژیان و هیچ گیانلەبەرێک بێ ئاو ناژی، دیسان هەر ئاوە دەبێ بە هۆی بڵاوبوونەوەی گەلێ نەخۆشی کوشندە، لەبەر ئەوە پێویستە زۆر

بایەخ بدرێت بە ئاوو جۆری بڵاوکردنەوەی و دابەش کردنی، وە هیچ نەبێ هەفتەی جارێک لەلایەن پرۆژەی ئاوەوە - مشروع الماء - نموونەی لێ بنێررێت بۆ پشکنینی باکتریولۆجی و کیمیاوی.

....».

دروستبوونی ئادەمیزاد مەگەر هەر خوا خۆی بیزانێ لە چەند هەزار ملیار دەمارو زەڕاتی خوێن دروستبووە؟!. «ویندل ویلکی» سەرۆکی ئاکادیمیەی ئەمەریکا، بوونی خوا بە ریازییات لە ئەندامی ئینسانا ئیسبات ئەکا. ئەڵێ: بە وێنە تەنیا «چاو» حەوت هەڵقەی یەک لە دوای یەکە، ئەوەی کە لە رووەوەیەو لەبەرچاوە لە ملیۆنێک دەمار دروستبووە، ئەوەی لە پشت ئەوەوەیە لە دوو ملیۆن، سێیەم لە سێ ملیۆن تا ئەگاتە حەوتەم کە لە ناوەڕاستی مێشکەوەیە، ئەو لە حەوت ملیۆن دروستبووە. تێکڕای ئەم حەوت هەڵقەیە «٢٨» ملیۆن دەمارە، هەموو بە شێوەیەکی رێک و پێکی هەندەسی بە تەنیشت یەکەوەو لە سەریەک دانراوە، ئەم هەموو ئادەمیزادە کە هەیە هەمووی لەسەر ئەم نیزامە رۆیشتووە، نیزامێکی وا رێک و پێک لە ملیار ملیار ئادەمیدا ئەمە رێکەوتی رێکەوت نییە، ئەبێ دروستکەرێکی توانا هەبێ بۆ ئەوە ئەم پیشە سەیرە بەبێ هیچ ناتەواویەک دایبنێت و رێکی بخا، ئەگەر هاتو یەکێک ناتەواویەک لە چاویا هەبوو، ئەوە ئەو یەکە بەرهەمی «مصادفە»یە، نەوەک ملیارهای خەڵکەکە. بەم جۆرە تێ بینیەو بەم وردبوونەوەیە ئیسباتی بوونی خوا ئەکا!.

کەوا بوو ئەم چنگە گۆشتە - کە تاکێکی ئادەمیزادە - خۆی بە خۆی گەورەتر فەلسەفەیەکە لە فەلسەفەکانی کەون، هەر لەبەر ئەمەیە کە لەو رۆژەوە دروستکراوە تا ئەم رۆژە، ئادەمیزادەکە خۆی بەشوێن ئەوەدا گەڕاوە کە دەردو بەڵاو نەخۆشی لە خۆی دوور خاتەوە، ئەمەش یا بە خۆپاراستن، وەیان بە داودەرمان. سەردەمەکانی پێشوو وەکوو دەردەکە ئاسان بوو دەرمانەکەشی بەو جۆرە هەر ئاسان بوو. ئەڵێم دەردو دەرمان هەردووکی ئاسان بوو؛ دەرد ئاسان و کەم بوو، چونکە ئەم هاتۆچۆ کردنی خەڵک لە بەینی یەکا و ئەم هەموو جۆرە خواردنی هەمە چەشنەو ئەم هەموو تێکەڵاوی نەتەوەکان لە بەینی یەکا ئیشێکی وایان کرد دەردو بەڵا زۆر بێت و لە شوێنێکەوە بە خێرای بتەنێتەوە بۆ شوێنێکی تر. کە ئەمە پەیدا بوو دەرمانەکەش باری خۆی لە ئاسانییەوە گۆڕی بە بارێکی ترا!.

سەردەمەکانی پێشوو بە بەکارهێنانی گیایەک، یا گوڵێک دەردەکە لائەچوو. کە تەنگوچەڵەمە زۆر بوو ناچار ئادەمیزادەکە ئەبێ بکەوێتە فیکری ئەوە کە ئەو دەرمانە

سـادانه هەروا بـه ئاسـانی چاری ئەم هەمـوو دەردە زۆرو گـرانانه ناکـەن، ئەبێ بگەڕێ بە دوای ئەوەدا کـە شتی تریان بۆ بدۆزێتەوە، ئەو شتەش زیادکردنی دەرمـان و کۆشش کردنە بۆ دۆزینەوەی ئەو هۆیانە کە چاری ئەم نەخۆشییانە ئەکەن. نەتەوەکـان ئەمە ئیشیـان بوو، وە بەم جۆرە پیا هاتوونەتە خوارەوە، لەگەڵ ئەمەشا ئەوەشیان بۆ روون بووەتەوە کە دەردی وڵات بە دەرمانی وڵات چار بکرێ چاکترو بەکەڵکترە.

ئەمجا کورد؛ کوردیش هەر لەبەرەبەیانی مێژووەوە بێ گومان وەکوو ئادەمیزادەکانی تر نەخـۆشی تێـدا هەر هەبووە، ئەم نەخـۆشیـانەی بە داودەرمـانی خـۆمـاڵی وڵاتەکـەی خـۆی چارکـردووە، بەڵام نەخـۆشی لە وزە دەرچوو. هێشـتـا ئەوەی بۆ دەرنەکـەوتووە کـە دەرمـانە خۆماڵییەکـانی وڵاتەکەی خۆی چاری ئەو نەخۆشیـیـانە ئەکا، کە نەخۆشییـەکی لێ پەیدا ئەبێ ناچارە پەنا بـەرێتە بەر پزیشکەکـانی دەرەوەی، بە نووسراویش لەم بابەتەوە شتێکی بە زمـانی خۆی بۆ بەجێ نەماوە تا بیخـوێنێتەوەو کـەڵکی لێ وەربگرێ وەکوو نەتەوەکـانی تر کـە بە زمـانی خـۆیان شـتیـان هەیە. لەم رووەوە ناو بە ناو هەر لە سـەردەمی گـۆڤـاری «گەلاوێژ» و «نزار»ەوە پزیشکە کـوردەکان وتاریان بە زمـانی کوردی لە گۆڤـارەکـانا بڵاو کردۆتەوە، ئەوەیان کردووە تا گەیشتۆتە کتێب، کتێب بە زمانی کوردی. بەم جۆرە هات تا کـەوتە دوای سـاڵانی «١٩٧٠»، لێـرەدا وەکـوو بابـەتەکـانی تر، بابەتی پزیشکیش بە پەخشانی تەواو بۆی پەیدا بوو.

خاوەنی ئەم پەخشانە دوکتـور «عبدالرحمن» بابەتێکی پزیشـکی و باسکردنی هەندێ لەو نەخـۆشیـانەو چارکردنیـان لە بەینی دوو لاپەڕەی کـتێـبێکا بە زمـانی کوردی ئەخاتە بەردەستمان. پەخشانی ئەم کتێبە گەلێ شت بۆ ئێمە روون ئەکاتەوە؛ یەکێ ئەوە کە وا کـوردەکە لە مـاوەی سێ چارەکە سەدەی ئەم چەرخی بیستەمە، وە بە تایبەتی تر لە دوای جەنگی جیـهـانیی یەکەم وەکوو دەستی داوە بە نووسینی گەلێ بابەتی ترەوە بە پەخشـان توانیـویە دەست بدا بەنووسـینی بابەتێکی گـرنگی وەکـوو چارەسـەر کـردنی نەخـۆشی بێ بەدەرمـان، ئەمـەش بە زمـانی کوردی. من لام وایە ئەم هەنگاوە لەم مـاوە کەمەدا گەلێ بە گـورتره لە هەنگـاوی دراوسـێکانی لەو رۆژەوە کـە جـەنگی یەکـەم دوایی هاتووە، چونکە ئەوان بە هۆی سەربەخۆییەکەی خۆیانەوە پەیوەندییان لەگەڵ ئەورووپادا گەلێ گەلێ زیاتر بوو لە ئێـمە، لەگەڵ ئەمـەشا بە وێنە عـەرەب لە کەلەپووری ئیـسلامیـدا کـتێبێکی زۆری بە زمانی عەرەبی کەوتە بەردەست، ئێمە چی؟!.

یەکێ بە کتێبەکەی ئەوەی چەسپاند کە ئەتوانرێ بابـەتێکی وەکوو پزیشکیش - لەگەڵ

ئەوەشا کە ناوی زۆرتری دەرمانەکان ئەورووپییە - ئەتوانرێ بە زمانی کوردی بنووسرێ، یەکێ شکاندنی رچەیە بۆ لەمەودوا بۆ بابەتێکی وا.

کەوا بوو پەخشانی کتێبی «تەندروستی» بە ناوەرۆک و روخسارییەوە نموونەیەکی بابەت و پەخشانی دەرمانکردنی ساڵی «١٩٧٢»ە، کە لەم رووەشەوە زمانی کوردی بەڵگەی خۆی پیشانی رۆژانی داهاتووی مێژوو ئەدا.

***

«حەسەنی قزڵجی» لەو داستانانەیا کە لە کتێبی «پێکەنینی گەدا»دا کۆی کردوونەتەوەو کتێبەکە لە ساڵی ١٩٧٢دا دەستی چاپی گەیشتۆتێ پەخشانێکمان پیشان ئەداو ئەڵێ:

«بیهێنە ئەمما ناوی مەبە!.

کۆشکی ئاغای وەکوو کوندەبەبووی گەڕۆڵ بە بەر بەرۆچکی دێی «سەرکەل»ەوە هەڵنیشتبوو، لە هێندێ جێ پارسارەی بانەکان کەوتبوونە خوارەوە، لە هێندێ جێش داچۆڕا بوون، دەتگوت دەمی گزیری پیرە لەبەر کرووساندنەوەی ئێسقانی پاشخوان و چەقەی زۆری چەند ساڵە لەگەڵ بێگارچییەکان ددانی تاق و واز کەوتووە و ئەوی ماویشەتەوە خوارو خێچ بووە. لە مێژ بوو پلووسکەکان بەر بوونەوەو چاییان پێ لێ نرا بوو، شۆڵاوگەی باران کەندڕی خستبووە دیوارەکان و دەمیان لە گوندی «سەرکەل» دا پچڕی بوو، دەتگوت قەستیانە ئەو چەند ماڵە رەعیەتەش کە لە دێیلادا ماون بە گاو گوێرو شیناوەردەوە قووت بدەن! ددانیان لە ریچەوە بردبوو لەوە دەچوو نیازیان وابێ خۆیان لە بەندی دیوارەکان رزگار بکەن.

بەشی دەرەوەی قەڵا، دیواخان و پێشخانە، تەویلەو کادێن هێشتا هەر بە پێوە بوون، دیواریان بە دەورەوەو بانیان بە سەرەوە مابوو، بەڵام نە لە تەویلە حیلەی ئەسپ و ماین دەهات، نەلە کادێن سپیایی کای تێدا دیار بوو. لە بن میچ سیسرە دەیانخوێند و لە خواریشەوە قالۆنچە رمبازییان دەکرد. ساڵێک بوو فەرشی دیواخانەکە فرۆشرا بوو، بەڕەکانی پێشخانەی لێ راخرابوون. هەموو شتێک لە ماڵی مەجید خان بەرەو سووک و چرووکی ئەڕۆیشت، ئەم بەڕانە نەبێ رێزو حورمەتیان پەیدا کرد بوو، لە پێشخانەوە هاتبوونە دیواخان و جێگای قالییان گرتبووەوە! تاقە حەسیریکێش لە مزگەوت پەڕەوازە ببوو هاتبووە قوژبنێکی پێشخانەکە. دەزگای دەرەوەی مەجید بەگ بە سێ شتەوە دەگەڕا؛ فەرەجی فەڕاش، هەلۆی تانجی، ئێسترە بۆز، شەوانە ئێسترە بۆز فەرمانڕەوای شەشدانگی تەویلە بوو، سەربەخۆ دەیزەڕاند، هەلۆ لەسەر کۆنە

حەسیرەکەی پێشخانەو فەرەجیش لە مزگەوت دەخەوتن!. تازە تاو لە ناو ئاوایی کەوتبوو، فەرەج لە مزگەوت هاتە دەرەوە. نۆرەی ماڵی سۆفی رەحیم بوو، چوو سەوەتەیەک کاو جامێ ماستی لێ ئەستاندن، کایەکەی کردە بەر ئێستره بۆز و ماستەکەی بردە ژوورەوە بۆ بەرچایی ئاغا، هاتەوە لەبەر گوێسوانەی کادێنەکە پێنج شەش لقی دار دەرهێناو کوورەی دیواخانەکەی داخست، هەلۆی لەسەر حەسیرەکە دەرکرد و لە جێگای دانیشت. تاوێکی پێ چوو مەجید بەگ پەیدا بوو، بەکاوە خۆ هەنگاوی هەڵدەهێنا، لەگەڵ هەموو هەنگاوێک کەوشەکانی قاچیان دەقۆستەوە. هەردوو دەستی نابووە کەلەکەی، رەسمی ئاغایەتی بەجێ دەهێناو لە شنەبای ساردیش شاردبوونیەوە. مەجید بەگ هاتە ژوورەوەو لە پەنا کوورەکە دانیشت. فەرەج وەک دەست بۆ ژیژک بەرێ، سەرینێکی گەورەی چڵکن کە بەرگەکەی لە دوو سێ جێ درا بوو، لای پەنجەرەکەوە لە جێگای دوێنێ ئێوارەی ئاغا دانرا بوو، بە ئەسپایی هەڵیگرت و هێنای لە پشت ئاغایەوە داینا. مەجید بەگ پاڵی داوەو گوتی: بچۆ نان بێنە. فەرەج تاوێکی پێ چوو سینیەکی گەورەی هێنا، دوو نان و پیاڵەیەک ماست و سێ ئیستکان چای لە سەر بوو، لەبەر دەمی ئاغا دایناو چووەوە پێشخانە.

مەجید بەگ بەدەم وتووێژەوە چەند پارووی نان و ماستی خواردو دوو ئیستکانی چا خواردەوە، چاوی بڕیبووە سینیەکەو کەوتبووە دەریای خەیاڵاتەوە. دەستی شارەزای بەر پشتێنەکەی بوو، لە خۆیەوە قوتووە سیغارەکەی دەرهێنا، سیغارێکی پێچایەوە و بە ئاگری کوورەکە دایگرساند. پزیسکێک ئاگر پەڕیە پشتی دەستی، وریا بووەوەو بانگی کرد وەرە لایبە. فەرەج هات سینیەکەی لابرد، مەجید بەگ ناو بەناو مژێکی لە سیغارەکەی دەداو بە وردی دەیڕوانیە میچی دیواخانەکە، تۆڕو رایەڵی جاڵجاڵۆکەی نەدەدی، فیکری دوورتر رۆیشتبوو. لەبەر خۆیەوە دەیبژارد: یەک..دوو.. سێ.. تا گەیشتە «٣٠». فەرەج وای دەزانی ماڵە رۆیشتووەکان دەژمێرێ، لە پێشخانەوە هەڵیدایە وتی: نەخێر، ئاغا «٢٥»ە!. مەجید بەگ ئەوەندە نوقمی خەیاڵات بوو، گوێ لە فەرەج نەبوو. مژێکی دیکەی لە سیغارەکەدا، دووکەڵ نەهاتە دەمی، قونچکە سیغارەکەی فت کرد، دارجگەرەکەی چەقاندە بەر پشتێنی و هاتە دەرەوە. بۆڕەو هۆڕی گاو گوێر وریای کردەوە، تەماشای کرد ئەوا ماڵێکی دیکەچ خەریکی کۆچ کردنە، تاوێ لووتی داژەندو، لە پاشان لەبەر خۆیەوە گوتی: بە گۆڕی بابیەوە با بڕوا، داری خانووەکەی بەشی